

Tartalom

BÁNYAI János: Gulyás József jubileumára	3
GULYÁS József: Az idill dicsérete (vers)	7

*

GÉBER László: Az olvasó ■ Szavak ■ Addig is ■ Akinek az ég ■ Egy jó kép (kisesszék)	21
FEKETE I. Alfonz: Nevet, nevet ■ Drága Jutkám 2 ■ Drága Jutkám 4 ■ Drága Jutkám 5 (sekim levél)	29
LÁBADI Dávid: Egy baklava és ami mögötte van ■ Bogyófák ■ Éber álom ■ A temetés (elbeszélések)	36

*

LADÁNYI István: „álom, ébrenlét, élet, halál” (Domonkos István: <i>A kitömött madár</i>)	47
--	----

KULTÚRÁK ÉS PERSPEKTÍVÁK

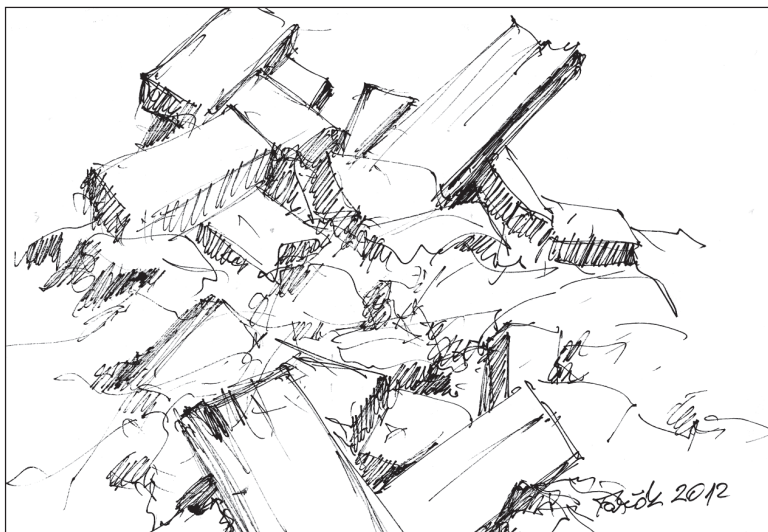
VUJICSICS Sztoján: Mladen Leskovac köszöntése	61
Vladan MATIJEVIĆ: Zuhanás (elbeszélés) (OROVEC Krisztina fordítása)	65
OROVEC Krisztina: Transznacionális irodalmi folyamatok (jegyzet a fordításhoz)	70
Mirjana NOVAKOVIĆ: Tito meghalt (regényrészlet) (ÖRDÖG Mónika fordítása)	71
SÁGI VARGA Kinga: Térérzékelés – térteremtés (tanulmány)	78

*

PÉNOVÁTZ Antal: Papp Dánielről, Omoravicza neves szülöttjéről	87
CSORBA Béla: Csuka Zoltán elfeledett riportja Kabos Ilonka Ady- emlékeiről ■ Kabos Ilonka Adyról ■ A Zsidó Nőegylet estélye (dokumentum)	96

*

ZENTAI RÓZSA Sándor: Kommentár Várady Tibor írásához	102
ZENTAI RÓZSA Sándor: A zöldmozgalom	104

A rombolás poétikája 1.

*A számot Török István rajzaival illusztráltuk,
amelyeket a 75 éves Gulyás Józsefnek ajánlott*

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz.
(1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2012. február. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Németh Ferenc. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.forumliber.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2012-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken.
– YU ISSN 0350-9079

Gulyás József jubileumára

Gulyás József költő 1937. február 14-én született Hajdújárason, és most, születésének hetvenötödik évfordulóján két újabb kötetével, a Grafoprodukt Könyvkiadó kiadásában 2006-ban megjelent *Forradalom és nagymise* című, meg a költő kiadásában 2005-ben, száz példányban közreadott *Szegedi versek* címet viselő könyvekkel az asztalomra arra gondolok, hogy nagyon régen, valahol a múlt század ötvenes éveinek második felében ismertem meg Gulyás Józsefet, a korán elhunyt Dóró Sándor, a szintén eltávozott Torok Csaba és Torok Sándor meg Dudás Attila társaságában, a régi Szabadkán meg a még régebbi Palicson; itt-ott találkoztunk, erről arról beszélgettünk, kéziratokat olvastunk, kézzel írott kéziratokat még, s akkoriban Gulyás József már kész költő volt, afféle, ahogyan később mondták róla, őstehetség, aki majd Bori Imre *A vajdasági ég alatt* (1960) című antológiájában mutatkozik be, versekkel és indulatosan megírt valómással arról, hogy mit tart ő a költészetről, milyen szerepet szán a versnek, vagyis hogy mit vár el önmagától, mit tart saját versírása tétjének. Volt a szabadkai gimnáziumi években akkor egy hely, ahol szinte naponta megfordultunk, ott időnként találkoztunk is, a Városi Könyvtár földszinti pultja, amely mögött Zákány Antal állt, a költő és könyvtáros, aki nem csak a kért könyveket adta ki nekünk, maga is javasolt olvasnivalót, és aztán váltott is velünk egy-két szót, amiből az derült ki, ellenőrizte, elolvastuk-e a kért vagy kapott könyvet. Válaszainkat néha fejcsóválva nyugtázta.

Mondom, Gulyás József akkoriban már kész költő volt, ezenkívül keveset tudtam róla, azt azonban igen, hogy nehéz körülmények között élt Palics környékén. Meglepő, hogy most, két újabb könyvét forgatva, Gulyás régebbi verseire emlékszem, nem is konkrét versekre vagy verssorokra, hanem arra a benyomásra, amit akkoriban a versei tettek rám, arra voltaképpen, hogy már akkor a magányos, a magányába menekülő és onnan keményen ki-kiszóló költőt láttam, azt, aki mindent, ami körülveszi, részint

az alanyiség, részint pedig a képvisélet felől fejez ki, miközben nem tartják fogva sem az elvárások, sem a már, talán József Attila kivételével, a befejezett életművek. Volt a verseiben valami elementáris, valami a mindig elégedetlen és ezért lázadó, odamondogató magányos magatartásából, amiről akkoriban még semmit sem tudtam, csak álltam előtte kicsit értetlenül, kicsit szorongva, kicsit elbűvölten.

Most a *Forradalom és nagymise* kötetben a *Mellékúton* című versnél időzők el: „Igen, én nem vagyok, / tudom, / főúton, / mellékúton vagyok, / mellékút / s mellékutas, / gödrös földút, / a gödrös földúton / utam / így futom, / de hiába, / amíg kifutom magam.” – így a vers és benne Gulyás József költészetének helye fogalmazódik meg hazai költészetünk világában, az voltaképpen, hogy Gulyás nem követte az irodalomban és a költészetben éppen időszerűt, valamennyire kívül állt, kívül mindenképpen az irodalmi élet történeteiben, s ezt ő maga „mellékútnak” veszi, kívülállását határozza meg, ám ennek a „mellékútnak” és „mellékutasságnak” viszonylag szigorú szabályai vannak. Nemcsak azt jelenti, hogy valaki kívül áll, sok minden kívül lehet állni, hanem azt is jelenti, hogy ott, ahol áll, stabilan áll, megáll a maga lábán, mert hisz az igazában, hisz abban, hogy lehetséges a „gödrös földúton” is közlekedni, holott kétséges, hogy célba lehet-e érni. De hol van arra bizonyíték, hogy a „főút” célba visz? Van azonban a versnek egy fanyar íze is, valamennyire az önirónia határán, hiszen a „futom” meg a „kifutom magam” szembesítése arra figyelmeztet, hogy minden út egy irányba vezet, a „kifutom magam” felé, amit aligha lehet másként érteni. Szó szerint kell érteni, kár benne rejtett tartalmat keresni. Csak azt az öniróniától, de egyben a kifulladásba való belenyugvástól körülvevő tapasztalatot kell rajta érteni, ami Gulyás József egész költészetének mozgóatója, világlátásának alapélménye. Gulyás sohasem lépett le a mellékútról, sohasem tért rá a főútra, mindvégig megmaradt annál a korai világlátásánál, ami alapvetően alanyi lírájának forrásvidéke, de amely ugyanakkor nem fosztja meg a költőt a beleszólás, az odaszólás, még a káromlás jogától sem. Ezért mondható Gulyás József lázadó embernek a maga alanyiségében. Ugyanebben a kötetben olvasható a *mint akit pofon vágta* című vers: „tegnap ötkor – éppen egy regényt / fejeztem be épp / új tízszoros kisregényemet / tegnap ötkor hirtelen felébredtem / mint akit pofon vágta – / tettem-e valami nagyot és bátrát / ha bűn volt mondtam-e nemet?” Egyetlen kisbetűvel címzett és ugyancsak kisbetűvel indított mondat a vers és benne részint a költő élethelyzete, részint pedig a külvilág szembesítése szólal meg, az az ellentét, amit az álomból sértetten a világra tekintő érzés hoz felszínre: hogy a költő állandó érvénnyel kérdez rá önmagára, hogy vajon mondott-e nemet, amikor az bűn volt. Hát Gulyás József nemcsak egyszer,

többször mondott nemet, hiszen alanyiségének egyik döntően fontos eleme éppen az ellentmondás, a tagadás, a nem-ek sorozata. Hogy tagadásra érettnak látta a világot, mégpedig nemcsak a maga kisvilágát, hanem a nagyvilágot is, nemcsak a bensőben megfogalmazódó történeteket, hanem a világ történéseit is, már első verseiben felismerhető volt, és ez benne rejlik az említett antológiában közölt vallomásban. Akkor a költészet „saját nyelvét” hozta szóba, s nem hagyott kétséget afelől, hogy a „saját nyelven” nem a metaforák és hasonlatok, nem a szóvirágok nyelvét, még csak nem is a mindennapitól eltérő és sajátossá tett nyelvet érti, hanem eszközként kezeli a nyelvet, „az emberiség és kultúrája érdekében” használt fegyverként. A költészetet az ekéhez hasonlítja, amely „a maga terén és lehetőségével alkot, művel, hasznosít”, mert szerinte a költészet és az irodalom is ezt teszi. Fiatalos indulatosság működik ezekben a szavakban, később majd tompul ennek az indulatosságnak az éle, valamennyire ki is hűl a beléje szorult forróság, ám valami nem múlik el a fiatalság múlásával együtt, valami megmarad, megmarad az indulatot kiváltó odafigyelés saját és mások életére, nem utolsósorban a történelem történéseire. Már nem hisz abban, hogy a költészet sokat tehet „az emberiség és kultúrája” érdekében, már nem hisz abban, hogy a költészet szerepét az ekéjével lehet összevetni, viszont belátja, hogy a költészet, ha mást nem, legalább saját nyelvén szólalhat meg, tehát eltérhet és különbözhet, ami ha nem is tekinthető javító szándéknak, de az embernek a világban való jelenléte dokumentálásának mindenképpen. És így dokumentálja önmagát a világban: „Kanizsai út, Csurgó, Alsó-Ludas – / kíváncsi vándor, idetévedt utas, / csodát ne várj, csodát ne keress: / itt minden csoda / s a jövő, mint volt fillér, lukas” (*Hol minden csoda*). Egy másik versben: „itt voltam én is / hol voltak / és vannak annyian / ó mennyien / hihetetlen / lehetetlen / tán nem álmodom? // ahol a láng ég / s az égő lángnak / hamvja van / itt voltam én is / vigasztalan / csodálkoztam / csodáltam / a tükröt és magam / itt voltam én / mint annyian / mint mindannyian” (*Itt voltam*). Mit jelent a költő jelenléte a világban? Nem vár csodát, nem keres csodát, csupán „kiváncsi vándor” – itt most ismét előjön az út, a mellékút, a gödrös út a vándor képében – amiből más sem jön ki, csupán a jelenlét, a többség, a mindenség részeként az egyes ember, aki mellesleg még költő is, és tükröt tart maga elé, amiben a jövőt mint lukas fillért látja csupán. Végző leszámolás ez a korai reményekkel, részint a korai lázadó indulatokkal is, valamilyen elégikus beletörődés a helyrehozhatatlanba, az elmúlásba. Más nem marad hátra, csupán az „itt voltam én is” érzése meg tapasztalata, amiben azonban mégis felvillan talán a remény is, hiszen mint mindenki úgy volt itt a költő, és ha mindenki más, akkor ő is más lehet az iszonyatos mindenségben. Ezt így fogalmazta meg a *megy az*

ember című versében: „megy az ember: maga s a lába / elé bámul – / néha beleszagol a végtelenbe / és elájul”. Persze, az utolsó sor nélkül erősebb lenne a vers, erősebb a maga elé bámuló ember képe, aki „néha beleszagol a végtelenbe”, nem kellett hozzá még az ájulás ráadásaként, de így is erős kép, annak az embernek a képe, aki állandó mozgásra ítéltetett, aki járja az utakat, mellékutakat főként, mint mindenki, és néha megtapasztalja, hogy mögötte és előtte a végtelen, aminek ő csupán kisebbik része, és ezért nem vár csodára, mert maga a tény, hogy „itt voltam” csoda egészében.

Gulyás József kései verseiben, amikor már rég leszámolt ifjúkori heves-ségével, az elégia felé nyitott, kései versei az elégikus belenyugvás érzelmi meg tapasztalati felhangjait mutatják. Még lázad persze, mert a lázadásról nem mondott le, de már nem, vagy csak egy-egy hírre reagálva lázad a világ ellen, a csalások és a háború ellen, a képmutatás és a hazugság ellen. Lázadása a létet ostromolja, a létezés nehézségeit veszi célba, mint a *Fölöttem csillag nem ragyog* című versében: „Gy. János, Irénke és Stefi, / én meg Gulyás József vagyok, / igaz, hiába / (ezt akárki meg sem értheti) / fölöttem csillag nem ragyog.” József Attila köszön vissza ebben a kései versben, ebben a néhány soros kisregényben, József Attila, aki ifjúkorának is ihletője volt, és aki mindvégig biztos pont Gulyás József költészetében. József Attilában nem az elődöt, nem a követendő példát tiszteli, hanem azt, akire nehéz óráiban is támaszkodhat, akitől nem a verscsinálás módját sajátította el, hiszen a versírás nem is igazán jelent gondot számára, hanem a világlátás tapasztalatát. A T. Örök Csabának – tudjuk ki volt ez: az ifjúkori barát, a szabadkai gimnazista, akivel oly sok időt töltött együtt, Torok Csaba – ajánlott *Ember a hídon* című vers már ennek az elégikus hangvételnak a jegyében készült: „Záporozó, de még életlen / májusi fényben, / amely júniusra / bronzszobrot ver belőlem, / fönt a híd platóján, / mit csinálók? Semmit: / dolgozom – élek. / Fölöttem a vonuló felhők, / alattam az elfolyó élet.” Ennél pontosabban talán nem is lehet kifejezni az egykor lázongó, soha semmibe bele nem nyugvó költő kései léttapasztalatát, amely tapasztalaton egyfelől átüt a fanyar önirónia felhangja, másfelől pedig az odamondás indulata, ami azonban már nem a külvilágot, nem a másik világot veszi célba, hanem önmagát, a semmittevést a hídon.

Utasi Csaba írta tartalmas és értő Gulyás-elemzésében (A költői eszmélés hosszú útja. *Tíz év után*. 1974. 83.), hogy „[n]incs még egy költőnk, aki olyan nagy magabiztossággal, a zsákutcába vezető tévhiteknek akkora ballasztjával indult volna útjára, mint Gulyás József, hogy aztán hosszadalmas kitérők és rendíthetetlen energiapazarlás után lassan-lassan átjárja versét a fény, s megörökítő eredményeket is tudjon felmutatni.”

Az asztalomon álló két kései kötet legtöbb versét átjárja a fény, néhány darabja meg igazán megörökítő eredmény.

Gulagorjain

Az idill dicsérete

1

faszán a havat szántja
kertek s ó temetőkhöz gyakorta
zúgó erdők helyett
s délután a ház mögött
utak szélén
téli szántás éjjeli vonatokon
lakottnak tűnő helyek rémei
az öreg háza vidéken
sáros zöld utak mellett
vidéki diákok koffer-lakás
másként de mindig ugyanúgy
így használva ki a gőzfürdő
hallgatás hideg este
mint szétvágott alma
a falon kelő hold
sűrű nyári zápor
városi ideák megkezdett galamb
csend a tér padlóiban
az egykor bevett várak
most bevehetetlenül állnak
erkély rögzös hold alatt
szarka kocog s kacag
az alkonyatban mezei kutak íze
új élet erős hajlamok
a konty a szokott helyen
szerelem
szárazság

zárt ajtó
a régi gazda új szemüvege
a beteg
a doktor a járőr
idegen házakban
távoli erdők
aranyló égbolt tejút
a strand üres idő
öreg falusi kislányok
nehézkés szavak
ló ló és lilás gőze száll
a nyugati szél sörénye
konty és csillaghullás
szállásiak tél
a tél megérkezés
égi erő tör a hideg szobába
a tanító átmegy
a szomszéd évszakokba
hajnalban deres fű
derűs tamariszkuszok
túl a szántásokon nyárvégi hóvihar
és városi telihold
hirtelen tavaszi napsütés: élet
itt még olajzölden
fénylik a tavalyi kalász
égi jelek s az újhold
Szent Iván éjszakáján
egyenes barázda a dombon át
sasok otthona a mi telkünk
s aggodalmunk amely
félelmünkből adódik
ha farkasokkal kell vacsoráznunk
és vecsernyéznünk
a szerencsére bízva magunkat
nem várt öröm ha
erőnket nem veszítjük el
a koszorúköttők előtt
elhaladva ki tudná megmondani
mikor szorulunk rá mi is
viaskodván a hideg széllel

s a lánnyal kit egyszer
feleségül akartunk venni
álmunkban többször is
mikor átérettük a helyzetet
míg a ponyvák felett
lebeg a vásár
az árvalányhaj
hogy időnket el tudjuk viselni
fényesre kopott fáján
lelküinktől idegenül
mintha az özönvíz érkezne
régén beígért látogatás
mielőtt meggondolnánk magunkat
a magasból hangzó kiáltásra
lapozva egy régi könyvben
és jelentkezőnk idegen hirdetésekre
nincs végleges megoldás
de egy jobb napon estefelé
lábunk elé a földre mutatva
azt mondjuk: hát Lev Nyikolajevics
ez a végleges megoldás

2

zöldellik Gunaras holdfény
én nem készítek dudát
az éjszakában minden titokzatos
az ablakunk előtt minden éjjel
beleszerettem
ha egyszer elmehetnék a tarlón
nagyon egyedül vagyok
a keresztutakon hol éjfélkor
átmegy a boszorkány
egymagam vagyok
otthon a fiúk sarkányt eregetnek
hegy látszik
távol az idénymunkások birtokán
nem hiszem el
hogyan egy csillagon élek
jó lenne ha rábíznák

a döntést a lovak a messzi faluban
a nagytata a nagymama
alkonyatkor oly szépen vöröslenek
a déli szélben
tovaszáll a csillag az úton
mindennap elmegy egy kisfiú
a sötét kovácshoz járok újabban
este
a hold kerek arcába nézek
aratás kombájnosok
szeretek szembe nézni május elsején
a birtokon tarka bogarak
hoznak új és furcsa könyveket
kinyitjuk
az őszi ablakot
a tűzhely fölött
körbe száll a papírkígyó a hóesésben
fekszenek már a bokrok
jégcsapot csenget a cinke
a pacsirta és a meggyfák
cseresznyeágak a Csík torkában
a Csík torkolata a Tiszán
ezen a kerek napon
valaki ül a holdban és szital

3

zöldell már Sehova
Gunárland kérlek pillants a Napba
a legnagyobb előtt
estefelé amikor
a sötéttel kigyúlnak a lámpák
a kuvikok a nyárfák
arany Brazíliában kukorica
és akkor másnapok csodája
mondhatnám kiáltva:
nem szállhat idő
sem pacsirta magasabbra
mikor megáll egész éjjel
lenyugvó felhőket űz

a csillagok közt apró tüzek
szombat este
lábunk előtt
a végtelen nyújtózva csahol
minden más lesz
itt s a kapun túl
könyörület csorgatja kínunkat
igyekszünk
én nem készítek sorfiút
megállás nélkül
a kerteken át lefelé az úton
semmiért
akkor se ha a lányok ügyesek
a kocsirúdon
és leharapnák a dudának a sípját
a világért sem
a víz nyelvét lábunkkal kicsaljuk
vannak álmaink
kinyitni a suhogó vesszőt
mint a sarkon túl
hol minden titokzatos
amikor kialszik körös-körül a szél
a ház előtt fehérlik
sötéten lent az ablakokban
leveszi hordót gurít
ő is némán mely átvezet
a kapu alatt a nagy tűzön
szappan fürdéshez
félve néz fel s olyan
mint a denevér szárnya
kardot visel
s lohol egyre
ablakunk alatt minden éjjel
ahogy tejben a rét
a kisvasút mélyen álmodik
gyapjas és sötét
a vonat dohog néha megáll
a fülkéből kihajol értem
az alvó iskola
a temető és surrog a tanyákon

csönd se csahol
sehol senki kenőcsök szaga száll
petroljomé
most messzire menni szeretnék
zöldellnek a zsaluk
bögrében a kiskanál
egy illat egész nap harsog
a kertben kettétörve
a nedves légben halvány tócsákban
az eresz alatt pára
gőzölt a Tiszáig koronát a tavasz
s lombot eresztett
egy pillanat volt
a szilfák most kisebbek egy fával
egy nagy hullám
nem hajlik vissza már
látni a képeken alszik
a korai vetés
suttog lent színes fejével a répa
zápor-szivárvány
vagy látnék ködöt gyapjút
foszló színekben
de mindig reám bíznak kismalacot
libákat mily szerep
gyékényt egy néninek
virágokért
a tarlón inkább otthon vagyok
mikor a nap kezd a hegyen főt
a fák hegyén
hidegen suhint a por
széles minden s nehéz
meztelen bőröm kaparja az égbolt
a kukoricaszál
felkap az éles tarlón
a fogam mint csillagraj
kibomlik felettem
s énekel az égen a pillanat
fentről
libák jönnek a tarlón
néhány az égajlon lengve hadonász

s a keresztúton átmegy
tejet csattogatva
kilöttyen az úton a kutyatej
a fűvön át
később egy vadnyúl is
egymást metszik
majd hirtelen felröppen a szélbe
a pacsirta egy vércse
most hangtalan mint keresztje
magamban vagyok
várom hogy a nép végre hazaérjen
félek a tanító bácsitól
tegnap pálcával adott bajuszt
most sötétén visznek lefelé
a kert falán
lent zöltség bújik összefonódva
a nap rég lámpát oltott
terjeng a homály az asztalon
később a sötét
a gang követ nyaldosva
a tűz hallom
a szomszéd riadtan sárkányt tereget
botladozva a földeken
birkák legelik a nádzsineget
a kékség titokban megkarcolja
a cifra napot
nagyot hallanék?
a végén nevetve
messziről egy nagy szemöldök
szürke füst felette
lámpákat gyújtogat
sokáig minden csodán felkapaszkodik
annyira hogy
dolgomban biztos legyek
nyárfahögyet tapasztalok
mindig és újra ugyanaz a kék
gyerekek
látom mint tollpihék
elér a végére ér
feketebb szürkesség köti

a szél
mélyen alattam csengettyűzik
majd közelebb lép
őz villan át néha a kerítésünkön
az idénymunkások
aludni mennek és
a magtárban éjjel fényesen lobog
nevetésük
nagy hangon régi nyarokról
szól havakról
bennem senki sem jár
a jég beáll rajta halászok
a réten át szénáért ment
kérdzem magamtól: kik ezek?
ki közéjük hiába is mennék
egy ilyen fiú?
egyszer mégis elébe állok
és ott fogok aludni kint
nem hiszem el hogy élek
ha nézem a csillagokat
nem hiszem el oly üres a sötét
a fűben áramlik a hideg
ontja hűvösét
harmat ül a szérűn s kazlain
az Éren csillagos este lett
látni s hallani
neszez az ég egy felhő
tán ébred?
szállni kezd a nyári égen a nyúl
fényes nyomot hagy
nehéz mindig bennem valami
nem hiszem el hogy élek
csak ne kelljen annyit zuhanni
jó lenne ha végre
ideadnák a lovat
hiszen elég nagy vagyok már
elérem a magasban
valahol a szekér alatt a sárban
mint öreg eb
jászol mellett hunyorít

a fejét elviszik tőlem
álmunkban fehér a nyaksálja
felettem száll
egy messzi faluban s néha
fényekbe gabalyodik
mindent véghezvisz úgy sejtem
a kapukon a járdán végig
csöndben száll egy kocsis
a nagytata is
de mintha fagyna a szobában
a sötétség a lámpa
és piros tejet fej rájuk egy csillag
alkonyban súgdosó szél
húzó fű hajt bög az este
hosszan széltépett ugatása
de a fal tövében ragyogás nő
a vörös áthatol
míg tenyér csattan a kémény falán
s tovaszáll az utakon
kisfiúk friss szalmaágyon
magasan sötétlik
sátruk a fénypöttyös Tejút
kakasok szava
mint a tenger
lágyművei
akár a kukorica magasan csillog
a láthatár deréköve
s az égre kukorékol
a köszörűn megszikráztatja ökrök örvét
síró szekeret csinál
némelyiküknek a fák alatt
arcul üti az üllőt
úgy gondolom én is az lesz
kezeslábasom lesz
ha a hold kerek megtörik az őszi ég
csörrentve vizet
nem lobog percre zuhogó fénye
árnyékok fülemben
csikorogva lendül szárnya mint éjfélikor
hirtelen egy éji madár

tükröződik dobaját mutatva
én nem tudok a földön lenni
mint hideg tűz a tükör
vize kerekében csillagok
bogár koccan a tányérhoz
az asztalon üres lombok
az alkonyatban téptem arcukról
nézzünk másra
kék este aratás évszaka
jön a sárga tövis felszáll
a heverő harmat
a földet öntözik
a Komb Ányosok a Gomb Jánosok
brungatják a gépet
a kormánykerék mellől egyre
este mosakszanak
a hold az udvaron
ontja tovább a nappali port
minden teli lesz
majd jön az álom
várható katonák katonaság
fák falak hosszan
ne félj amikor délről görögnek
a roppant nagy gépek
az ég alatt földek kalászosan
mögöttem szegett farakás
leng kéményfüst gyapotja
érdes keze már nyesi a fákat
szerte a határban
levelek kapkodnak
a kotlós riadtan kalapál
fehérség zuhog az udvaron
mint a tavasz
s hánynak a falusi ablakok
nincs itt este
de ha este jön
ragyogni kezd minden ismét
csordultig
s akkor a lányok aggatnak
és felül a hold az ágra

az úton dalolva megy el
felemel ha kell a fákra a levegőbe
május elsején
az ormótlan és tarka utakat
látom őszig
tanulni hajtának a poros úton
pacsirták
ez a vakáció vág széles utat és
hol zörög a tavalyi víz
hoznak új ruhát könyveket
a kukoricások
hideg égre kerítés száll
a szomszéd
a kutya ráfagyott a bodzalevéltre
feletted
csupa tengerészek a városból
aztán mehetsz a csapáson
ami megmaradt még
meg az illatuk is
nyitod ragyogás
bárhol is vagy most indulj haza
az őszi ablakot kinyitjuk
kelnek a ház előtt a fák
már nem kopog fázós időnk
mely tajtékát küszöbünkre hányta
mint a hajó
körbe száll az udvar
s gyöngyök fénye üveget fúj
a zörgő délutánban
s míg bámulok kifelé
hegyes csőrük a ködöt baltázza
és mekkora lett a csend
amit papírból vágtam kötőtű hegyén
egyszerre érzem sötétedik
szürkeséget ölt a vadréce
túlról átcsap a fal a sövény
a gyékényfonó rétről a sötét
hóesésben az ágakon semmi se jár
hová? merre?
itt a helyem

lámpát gyújtok benne
szétszalad az árnyék
az ablakon kívül ha odanézek
fészek
hó alatt a nyár
fekszenek a legelők
jég ír
az ég integet
sötét fű
fehér drótszála az útnak
magasan az ablakon
faragott szelek
most hó alatt a pizske
a levegőbe szűr
nem téved
mert jó vagyok most
messze a földek
a fákról gallyakat tördel a dió
levelet ír alant a nap
s utána sokáig néma
mert tudja: ő faragott engemet
jégvirágot
jégvirág télen az ablakban
fentről új hó nyitogatja szemét
s karmait
megfagyott cseresznyefák
mikor már az ágon megül a derengés
a taliga görbe rúdja
szamara fuvaros haza az éren
kívül a farkasok
tyúk röppent át
a fák tövében menyét
mint akit csapás ért a ködben
és megremeg magasban a világ
a Csík
nézem a partokat felette húznak
pára ül a ködben
csak sötét már
hold gurít mint halak
nád alól síp méléz

csak a szél végtelen
lepi a földeket
feljön a nap cipőtlen a birtokra
már ismerem
igazi vezet
magasabbra hord mint a falu
a templomtorony a haza
ül a holdban a sötétség
magasabban mint a nyárfa teteje
a hold valaki
mérleget tart hallom
én még sokáig gondolkozom az ágyban
nézem
rezdül-e a ragyogásban az árnyék

Vizit G. S. Koltóce.
a) vonatkozóan több írtakról
török 2018. évi

Az olvasó

„Még egy évszázad olvasó – s maga a szellem is bűzlenni fog.” Már jócskán elmúlt egy évszázad azóta, hogy Friedrich Nietzsche német filozófus Zarathusztráról szóló könyvében ezt a mondatot leírta. Nem tudok olyan műszerről, amely a szellem romlottságát mérné, de ha lenne ilyen, a mutatója valószínű igencsak kilengene.

De mi köze az olvasónak a szellemhez, mit ronthat el? Az író. Hoszszú ennek a története. Csak egy példa. A tömeg kívánságára az állam, illetve a szakintézmények olyan írókat támogatnak, akik a könnyen megszerzett pénzért bármit megírnak. Így jön létre egy rakás ponyva, vagy olyan szakkönyvek és disszertációk tömkelege, amit senki sem olvas el. Érdekes Schopenhauernek az a megjegyzése, hogy a nagy emberek akkor írták legjobb műveiket, amikor ingyen, vagy nagyon kis tiszteletdíjért dolgoztak. Már ő észrevette, hogy olyan professzorok és irodalmárok foglalkoznak írással, akik pénzsűkében vannak, ezért szépeket mondanak egymás műveiről, hogy megjelenhessenek. Ez ma sincs másképp. Az olvasót becsapják, nemcsak a pénzét, hanem az idejét is elrabolják. Így pedig az olvasásban el is lehet butulni. Mint ahogy a tv-nézésben, a rádióhallgatásban vagy az internetezésben. Tudjuk, a keresőprogramokban a találatok aszerint sorakoznak, hogy hányszor tekintettek meg valamit. Az emberek nagy része általában lényegtelen dolgot keres, így a keresett kifejezés kapcsán a súlytalan írások kerülnek előre. No meg vannak olyan szerzők is, akik szenzációs címekkel magukra tudják vonni a figyelmet.

Noha mi már más időket élünk, s inkább az a probléma, hogy egyre kevesebbet olvasunk, de mégis érdemes elgondolkozni azon, hogy az olvasás elterjedésekor mire is figyelmeztettek a nagy írók. „A könyv egyetlen dologra hivatott, hogy ösztönzést merítsünk belőle” – írja a XIX. század első felében Ralph Waldo Emerson amerikai író. Goethe, a nagy német költő pedig ezt mondja: „Számomra egyébként minden gyűlöletes, ami csupán oktat, anélkül, hogy cselekvőképességemet gyarapítaná vagy közvetlenül

élénkebbé tenné.” Konfuciuszt is idézhetem, aki azt mondta: „Tanulni és nem gondolkodni: hiábavaló fáradság; gondolkodni és nem tanulni pedig: veszedelmes.” Az előbb említett Schopenhauer szerint amikor olvasunk, akkor más gondolkodik helyettünk. Ha ezt túlzásba vesszük, akkor fokozatosan elveszítjük azt a képességünket, hogy önállóan gondolkozzunk. Olyan bénító vélemény is kialakulhat, hogy mi „intellektuális törpék vagyunk” a korábbi korok embereihez képest. De – s most ismét egy XIX. századi író idézetek – mit számít ez a mi szempontunkból? „Az élő kutya többet ér mint a halott oroszlán.”

Most tulajdonképpen saját magam ellen beszéltem. Ezek az idézetek is azt bizonyíthatják, hogy más eszével gondolkodom. Így is lehet ezt értelmezni. De ahhoz, hogy nagy írókkal társalogjon valaki, fel kell hozza nőni. Ahhoz is, hogy „közvetlenül Isten szavait” olvashassuk, fel kell nőni. Én még nem tudok jobb módszert ehhez a felnövekedéshez, mint az olvasást. Igaz, gyakran romlott szellemek árnyékában.

Szavak

Miért nincsen ereje és jelentése szavainknak? Mert nem jól használjuk őket. Legtöbbünknek ez a válasz ugrik be. „Vannak emberek, akik minden szót ismernek, ezért azt hiszik, hogy minden igazságot is ismernek” – olvasom Joseph Joubert egyik aforizmáját. Vajon elég-e, ha tudjuk, mit jelentenek pontosan a szavak? Vajon elég-e tudni használni, vagy még valami kell?

Mivel a kimondott szavaknak nincs hatása, sejtjük, hogy egy olyan társadalomra van szükségünk, ahol nem így folyik a kommunikáció, ahol, mint a szerelmesek között, a szavakra nincs szükség, értelmetlenné válnak, ahol a fa csak fa és a csillag is csak csillag. John Cage avantgárd zeneszerző gondolatait foglaltam össze. De mi kell ahhoz, hogy a fa megszólaljon, hogy itt érezzük mellettünk, amikor valaki kimondja vagy leírja?

Sokan ismerjük Nemes Nagy Ágnesnek a *Fák* című versét, amely így kezdődik: „Tanulni kell. A téli fákat. / Ahogyan talpig zúzmarások. / Mozdíthatatlan függönyök.” A vers oktat. A költőnő tudja, hogy akkor lenne igazi, ha mindenki érezné ezt a találkozást a fával és a folyóval, de ebben a versben ő még kívül áll, fölötte van tárgyának. Mégis egy-két szó áttöri ezt a határt, és tisztán áll előttünk. A tárgyak és a hangula-

tok megjelenítésében az egyik legjobb a Nemes Nagy Ágnesnél egy évvel fiatalabb Wisława Szymborska irodalmi Nobel-díjas lengyel költő. Magyar fordításban nem mindig lehet élvezni, mert ilyen stílusú magyar író, költő nem is nagyon volt. Néhány görög versfordításból lehetne ezt megtanulni. Jó példa Szapphónak a *Letűnt a fiastyúk...* című verse Babits Mihály fordításában: „Letűnt a fiastyúk és a / hold is: tovaszállt az éjféli; / elmúlt a találka-óra/ s én itt heverek – magamban!” Ebben a versben nincs semmi konkrét, megfogható, s a hangulatot, az érzést – mai kifejezéssel élve – fantasztikusan át tudta adni a költő. Nem tudom, hogyan alakult ki Wisława Szymborska stílusa, ki volt a mestere, de neki szinte mindig sikerül összenőnie a tárgyával. Így kezdődik a *Cím nélkül talán* című verse: „Úgy alakult, hogy egy fa tövében / ülök a parton, / napfényes reggelen. / Jelentéktelen esemény ez, / nem fog bevonulni a történelembe.”

A mai szöveggyártók, blogírók többsége nem küzd ilyen problémával, de azért mindannyian be szeretnének vonulni a történelembe. A mindentudó újságírók is azt gondolják, hogy választékos szavaikkal és ironizáló stílusukkal a mindenható mellett ülnek. Mivel minden szót ismernek, azt hiszik, hogy minden igazságot is ismernek. Fölényben érzik magukat, s olvasóikba is ilyen fölényérzetet táplálnak. Mintha őket nem érintené – Hamlettel szólva – „A hivatalnak packázásai... / a Zsarnok bosszúja, s a gögös ember dölyfe.” A hatalom éppen azt akarja, hogy szavainknak ne legyen ereje, hogy bírálatusunk falra hányt borsó legyen. A változásra a költők és az írók mutathatnának példát. Arra kellene törekedniük, hogy leírt és kimondott szavaiknak ereje és hitele legyen. És ha látják, hogy ez nem sikerült, akkor hallgassanak.

Addig is

Charles Bukowski amerikai író, költő egyik versében azt mondja, ha kreatív írást tanítana, azt javasolná hallgatóinak, hogy legyen egy-két boldogtalan szerelmük is közben. Ezeregy irányba folytathatnám most ezt az írást, s szinte biztos, hogy nem lennék eredeti. Mégis mi késztet arra, hogy folytassam? A hatalom, amelynek zsarnokságát valahogy – ugye – túl kell élni. Szerelmesnek lenni azért is jó, mert addig is nem a hatalommal, a politikával, a háborúval és a meggazdagodással foglalkozunk. Én most a szerelemről beszélek. Valójában a hatalommal való foglalkozást akarom háttérbe szorítani. Már régebben is így gondoltam, de most még inkább egyetértek Nietzsché-

nek azzal a véleményével, hogy kár a politikai és a gazdasági viszonyokkal bajlódni, mert így a legértékesebb dolgot, a szellemet tékozzoljuk el.

De nem lehetünk állandóan szerelmesek. Nem időzhetünk állandóan a szerelemben. Rilke német költő jut eszembe, aki szerint készenlétben lenni is elegendő foglalatosság. Ő elsősorban a költőről beszél, akit a nő szerelme lendíthet magasba, oda, ahol olyan művet teremthet, amelyben benne van minden, ami már magában él és életet ad. De nemcsak az ilyen alkotóképesség fokozása szempontjából hasznos a szerelem. Legyen az akár boldogtalan is. A tudomány kiderítheti ugyan, hogy milyen vegyi folyamatok játszódnak le egy szerelmes agyában, de a szerető viselkedését aligha tudja teljesen ellenőrizni. Aki igazából szerelmes, az kiszámíthatatlan. Koncentrációja néha a tetőfokra hág, máskor pedig a kisgyermeknél is könnyelműbben viselkedik. Olyasmit lát, amit senki más nem vesz észre, és ha úgy tetszik neki, alkalmazkodni sem fog még halála árán sem. Logikus, hogy a hatalom nem szereti az ilyen embereket.

A logika eszközeivel nem lehet a szerelemről beszélni. „Ha nincsen egyetlen ember, akit a szerelmemmel megszólíthatok, akkor válaszban sem reménykedhetem, és ha nincsen, aki a szerelmével megszólítana, akkor bizony nincsen mit előadnom a szerelemről” – mondja Nádas Péter. Azt már említettem, hogy aki a szerelmet tanulni akarja, az mindig csak tanuló marad. Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a szerelmesek más nyelven, néha szavak nélkül kommunikálnak. S ha igaza van Petőfinnek, aki azt mondja: „A szerelem mindent pótol, s a szerelmet / Nem pótolja semmi” – akkor a hatalom megint csak hoppon marad, mert semmilyen pénzzel nem lehet pótolni, megvenni a szerelmet.

De létezik-e még ilyen szerelem, amiről itt most beszélni próbálok? Ártatlan, tiszta, politikamentes. Vajon csak a régi, itt maradt tárgyak, képek emlékei ébresztenek bennem ilyen érzéseket, vagy valami olyasmiről van szó, amit a világ teremtetésekor örök időkre belénk programoztak? Vagy épp akkor, amikor ezt tette, könnyelmű volt az Isten is. Kreatív. Meglehet boldogtalan. A halálát bejelentő filozófus mondta: azért van művészet, hogy bele ne pusztuljunk az igazságba. Hogy miért van szerelem? Választ erre úgy kapunk, ha szerelmünkkel szólítunk meg valakit. A hatalomnak itt nincs mit keresnie.

Akinek az ég

Mielőtt befalazták volna a Futaki úti temetőn át vezető mellékutak bejáratát, a rövidebb táv miatt gyakran ott mentem a limáni piacra. Olyan valakiként, aki már csak albérlőként tudja elképzelni életét, többször arra gondoltam, vajon halálom után lesz-e egy kis parcella, földdarab számomra, ha már életemben nem számíthatok rá. Aztán ráakadtam egy mondatra *A pillangó álma* című régi kínai bölcsességeket tartalmazó könyvecskében. Így hangzik: „Akinek az ég életet ad, annak a Föld gondoskodik sírról.” Egészen megkönnyebbültem.

Nemrég otthon jártam szüleimnél Székelykevéen. Régi szobámban, régi könyveim között lapozgattam. Előkerült Marx is. Az utóbbi időben ismét divatba jött. Pár évvel ezelőtt sikerült valahogy eljutnom Bécsbe. Az egyik nagy könyvesbolt kirakatában legalább húsz Marx-könyv volt kiállítva. Le is fényképeztem. Otthon a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* című fiatalkori művét kezdtem el olvasgatni. Az egyik bekezdés arról szól, hogy az ember visszatér a barlanglakáshoz, „de elidegenült, ellenséges alakban tér vissza hozzá”. „A vadember a maga barlangjában [...] nem érzi magát idegenebbül, vagyis jobban mondva oly otthonosan érzi magát, mint hal a vízben – írja Marx. – De a szegény ember pincelakása ellenséges valami, idegen hatalomként magához kötő lakás, amely csak akkor adja oda magát neki, ha ő vérverítékét adja oda érte...” Marx szerint az ember ezt nem tekintheti honának, „ahol azt mondhatná, itt itthon vagyok”. A székelykeveiek részben saját írójuknak tekintik Tamási Áront. Táblára is vésték, és a templomudvarban elhelyezték a táblát a következő mondattal: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.” Ezt már korábban is mondtam, ilyen gondolata csak olyan embernek támadhat, aki nincs otthon. Tamási Áron sem volt otthon.

Ha már nem teremthetünk otthont, ha már nem mondhatjuk, hogy itt itthon vagyunk, akkor egy kis ládában, dobozkában kezdjük gyűjtögetni értékeinket, vagy csak egyszerűen bölcsességre törekszünk. Ám mi van, ha jön a rabló? Ismét az említett kínai könyvecske egyik története figyelmeztet. „A ládákat felfeszítő, dobozkákban kotorászó, szelencéket feltörő tolvajok ellen lakatokkal és reteszekkel védekezünk – a világ így okosnak mond minket. Ám ha jön a rabló, és hátára veszi ládáinkat, elviszi dobozkáinkat, felkapja szelencéinket”, mi van akkor, akit „okosnak mondtak, csak a nagy rablónak gyűjtögetett” vajon? „És akit bölcsnek tartanak, az

talán nem a nagy rablónak kuporgat-e?” Ez a gondolatmenet aztán végleg lehűtött.

Mivel albérleti szobám is könyvekkel van tele, csak tőlük várhatok segítséget. Egy kortárs indiai közgazdász, az 1998-as közgazdasági Nobel-díjas Amartya Sen egyik könyve akadt a kezembe. De úgy látszik, hiába fordulok mai szerzőkhöz, a régiek szólnak hozzám. Amartya Sen egy időszámításunk előtti hetedik századból való szanszkrit mesével fejti ki gondolatait. Egy férj és feleség arról beszélgetnek, hogyan lehetnének gazdagabbak. Végül ez lesz a végső kérdés. „Mennyiben segítene a vagyon, hogy megkaphassák, amit akarnak?” Miután rájönnek, hogy ez nem tené őket halhatatlanná, azt kérdezik, mihez kezdjenek azzal, amitől nem lesznek halhatatlanok. Amartya Sen szerint „a kérdés nem az, hogy élhetünk-e örökké [...], hanem az, hogy élhetünk-e valóban sokáig, és hogy ez az élet jó-e (s nem nyomorban és szabadságunktól megfosztva telik).”

Néhány évtizeddel ezelőtt mesélte nővérem: az orvosnál egy aggasztánnak azt mondták, jobb volna, ha már meghalna, s nem csinálna ott fönnakadást. Azt válaszolta, meghalna, de az Isten sehogyan sem akarja magához venni. Lehet, hogy még hiányzott az a darab földecske.

Egy jó kép

Egy jó kép száz szóval is fölér – szokták mondani –, de néha egy szó is sok. Mennyi kárt okozhat egy kép, ha egy szóval is elronthatunk mindent. Hozzá kell szoknunk ahhoz, hogy a fényképeket se vegyük komolyan, kételkedjünk abban, amit látunk, különben következtetéseink itt is hamisak lesznek, és rossz döntések sorát indíthatják el.

Tudjuk, a képhamisításnak külön története van. Számítógépes programokkal ma ezt a tökélyig fejlesztették, noha állítólag léteznek programok, amelyekkel kideríthető, hogy történt-e a fényképen beavatkozás. Természetesen mire ez kiderül, a fényképész, illetve a megrendelő már elérte célját. „Bizonyos Eugène Appert párizsi fotográfus azzal írta be nevét a fényképészet történetébe, hogy a kommun leverése után – az új rend iránt érzett rokonszenvétől vezettetve – összemásolással hamisított bizonyítékokat szolgáltatott a hatóságoknak a kommunárok kivégzéséről.” 1871 óta számtalan hamisítás történt, de számtalan esetben közönséges fényképek

is életeket tettek tönkre.

Egy olyan világban, amelyben egyre inkább a képek veszik át az emberek közötti kommunikáció szerepét, ez még gyakoribbá válik. Mint a szavak esetében is, meg kell tanulnunk fölismerni, hogy mi a hiteles. Ezt pedig csak úgy tanulhatjuk meg, ha megpróbálunk autentikus, hamisítatlan életet élni. Ha ez sikerülne, akkor a hazug szó és a hamis kép is egyszerűen lepörögne rólunk. Sajnos, a mai világban ez szinte lehetetlen.

Mivel a fénykép a valóságnak csak egy kis kockáját mutatja meg, nem tudhatjuk, mi van azon a kockán, kereten kívül. Már ennek alapján állíthatjuk, hogy az nem a teljes igazság. Az óvatosabb és a karrierista politikusok például arra is vigyáznak, hogy kivel ne fényképezzék le őket még véletlenül sem. Hűtlen férjek és feleségek is vigyáznak erre, bár nem mindig sikerül. Egy véletlenül, vagy szándékosan megörökített pillanat aztán elronthatja az egész életünket. Mint ahogy egy újságcikk, egy rádiós jelentés vagy egy televíziós felvétel is.

Végletet jelent az is, ha már nem hiszünk semmiben sem, ha saját szemünknek, saját fülünknek sem hiszünk. Ilyenkor iránytű nélkül maradjunk, hiába van az orrunk előtt a mindentudó internet és a legelrejtettebb zugba is elvezető GPS. Bolyongunk tanácstalanul.

Azt gondolom, hogy még mindig egy jó költemény, regény, színmű, film vagy éppen egy jó fénykép segíthet a legjobban ilyen esetben. Az igazi alkotó nem hiszi, hogy birtokában van az örök igazság, nem akar örök igazságokat másokra kényszeríteni. De az a kis kocka, bekeretezett vászon autentikus életet tár elénk. Következtetéseink nem lesznek hamisak. Különben az utóbbi időben Jang Csü kínai bölcs következtetése érintett meg a legjobban. Jang Csü, aki időszámításunk előtt az ötödik században élt, ezt mondta: „Jó cselekedetet nem a hírnév kedvéért teszünk, mégis hírnév követi azt. A hírnév független az előnyöktől, mégis előnyök járnak vele. Az előnyöknek semmi közük a civakodáshoz, mégis folyton civakodnak miattuk. Ezért ki nemes, óvakodik attól, hogy jót cselekedjen.” Kinek jutna eszébe egy ilyen gondolatsor a XXI. században?

Nevet, nevet

Ahogy visszaemlékszem, egy téli este volt, amikor megpillantottam a körút másik oldalán lépdelő két embert. Orromat odanyomtam az autó üvegéhez, kezemmel próbáltam letörölni a párát. Hideg volt, elvettem az orrom, megtöröltem, a kesztyűm keresgéltem. Régóta nem hordok magamnál ilyesmit, de az a tél nagyon zord volt, így minduntalan zsebembe gyömöszöltem, s ezekkel a dudorokkal közlekedtem. Többen tréfálkoztak, hogy narancsot, mandarint és egyéb déligyümölcsöt rejtettem kabátom mélyedéseibe, de én szüntelenül megcáfoltam őket, előhalászva zsebemből a kézmelegítőt. Megtaláltam őket, kezemet beléjük bújttattam. Jobb mutatóujjammal megdörgöltem orrom hegyét, ki nem állhatom, ha nedves. Újjbegyemmel kis ablakot rajzoltam a párába. Szép kereteket farigcsáltam, sarkig próbáltam tární őket. Régóta nem nyúlhatott hozzájuk szakértő kéz, a zsanérok nyikorogtak, aláhullott a rozsdá, fekete penész éktelenkedett az ablakpárkányon, s az volt a benyomásom, mintha valaki nem is azért találta volna ki, hogy kinyissuk őket, sokkal inkább azért, hogy kilássunk rajtuk. Ahogy feszegettem a kallantyút, egyre makrancosabban viselkedett az ablakkeret. Ha balra hajtottam, ellentekeredett, ha jobbra csavartam, visszakurblizta magát. Akadt már néhány kerettel dolgom, így bíztam abban, ez sem fog ki rajtam. Két kézzel veselkedtem az ablaknyitónak. Tudtam, többet ésszel, mint erővel, de gondoltam, ez az ódon zárszerkezet nem akadályozhat meg abban, hogy közelebből szemügyre vegyem a két sétálót. Tüsténkedtem, de mesterkedéseim eredménytelenek voltak. Próbáltam felfelé tolni a kilincset, néztem lentről felfelé, mi lehet vajon a probléma, orvosságot mégsem találtam. Nem keseredtem el, temérdek ötlet volt még a tarsolyomban, hogy kinyissam akármelyik ablakszárnyat. Megvakartam a rozsdát, semmi patina, nem lepte be a zöld nyugalma, pulzált, piroslott a téli éjszakában. Selymes volt a feketeség, ahogy végig-

simítottam rajta. Hosszan tekergőzött a könyöklőn, majd beljebb kúszott, menedéket kérve érintésem elől. Megérintettem, bal kezemről lefejtettem a kesztyűt. Kesztyű nélkül még puhább volt. Végiggörgettem a mutatójajam, majd a középsőt, kisvártatva csatlakozott a gyűrűsujjam is. Már hárman simogatták. Kintről befelé. Kintről befelé. A válaszfalnál megálltak, felemelkedtek, visszatértek az indulási pontra. Kintről befelé. A kisujjam is megtért a három felfedezőhöz, négyen bolyongták tovább ezt a kicsiny területet. Kintről befelé. Utolsónak érkezett, de borzasztó nagy étvággyal a hüvelykujjam. Ő is beállt a megbűvöltek közé. Kintről befelé. Nem akartak tágitani. Együtt haladtak végig a fekete úton. Kintről befelé. A számhoz emeltem a jobb kezem, hogy letépjem magamról a kesztyűt. Ráharaptam. Húztam. Fentről lefelé. Ziháltam; a számban a ruhám vége, az orrom nyílását szintén elállta a kesztyűm. Légzésem szaporodott. Leccsupasztottam a kezem. Szabadon volt, fel kellett szakítanom a zárat, engedett. Belső ablakkeret, külső ablakkeret. Zavartalanul figyelhettem a párt.

Eddig nem figyeltem közről és irányítottan őket. Egymás mellett haladtak, egyikük alacsonyabb volt, fekete haját még az út másik oldaláról is kiszúrhattam. Kötött sapka volt a fején, fehér színű. A magasabbik szilуетt szintén sapkát viselt. Szorosan össze volt húzva a kabátjuk, szemükbe fújta a havat a szél. Ruházatuk külseje egy kürtötetöt formált, azt cihelték magukkal. Mozdulataik merevek voltak, elgémberedhettek az embertelen hidegben. Kezüket maguk mellé ejtették, a nagyobbik a zsebe felé kotorászott, biztos szüksége volt a kesztyűjére, gondoltam, hisz oly nagy a fagy odakinn. Nem, a másik keze után nyúlt. Tekintete először csak előremeredt, majd oldalra. Egy pár, nyargalt át bennem a felismerés. A lány csizmájának talpáról lehullott a hó, ahogy lépkedett, a fiú szemmel követte őt. Ahogy ráfújt kezére, a fiú arasznyira tátotta a száját. Becsukta. Közös első lépésük volt ez, lassan emelték lábukat a talajról. Először a comb feletti izom feszült neki a surranó ruhának. A térd emelkedett fel s le, beszívta a levegőt. Nem fázhat meg a torka, körbe van bugyolálva ruhával, a nadrág védte őt a mínuszok ellen. Sípcsont előreszúrt, beleállva a talajba, a boka párhuzamosan érkezett a kövezetre. Egy óvatlan félretekintés után, a fiú karjába vette a lányt. A kiscsizma kalimpált a levegőben, nem ellenkezett. A fiú szárnyra kapott, elrúgva magát a felszíntől. Szárnycsapásai kisebb, csavart légzengést okoztak. A lány alig észrevehetően megriadt, az avarba ágyazott gesztenyék a harmattól csillogóvá váltak, így szemében fedezhettem fel a szokatlanság erejét. A lány arca kerek volt, már-már macskaszerű. Frufruja kikandikált fejfedője alól.

Ajka felett volt egy apró pont, amit csak akkor láttam, mikor mosolygott. Rápillantottam, mosolygott, rámpillantott, én is mosolyogtam. Az

arcizmok körvonalai óvták száját. Magasodtak, de nem jelentettek le-
küzdhetetlen akadályt. Először csak bandukoltam, apránként körbejártam
mindent. Lementem a felső ajakhoz, végighúztam rajta szempillámat.
Fentről lefelé, lentől felfelé. A szempillavég remegett, rezonancia pulzált
a száj felső partja felől. Hullámok csapdosták a partot, karmesteri kézje-
lekre készítette a szempillavéget. Hosszú volt a sétány a felső ajakparton, a
tengeribetegségtől kissé kóvályogva a haladás kellemes lábjárata volt. Ha-
ladtam. Megborzolva minden fűszalat araszolásra lassítottam. Egy apró
sziget emelkedett ki a sétány útjától bentebb. Egy lány ült rajta, vacogott.

Drága Jutkám,

Hosszasan tudnám neked ecsetelgetni hogyan eshetett meg az, hogy
elmentem megnézni egy futóversenyt. Az idő napfényes volt, szép és de-
rűs. Az égen egyetlen felhő sem kóricált, a versenyzők felsorakoztak egy-
más mellé a kijelölt vonal mentén. Többen is ingujjra vetkőztek. Meglepő
volt, hogy nők is voltak szép számmal az indulók közt.

Hosszan nyúlt el a pálya vonala a távolban, melynek mentén népes
szurkolótábor ácsorgott, buzdítva azokat, akik vállalkoztak arra, hogy
nekiveselkedjenek a távnak. A ligeti fákön madarak csicseregtek, jelez-
ve, ők bizony fittyet hánynak erre a virtuskodásra, s tüntetőleg kezdték el
kifütyülni a sportolókat. Nem is zavartatta magát senki, csupán néhány
széplélek, aki felfelé nézelődött, mintha keresne valamit vagy valakit. A
bíró kisvártatva megjelent, kezében síppal.

– Kérem, sorakozzanak fel a rajtvonalon! – vezényelt.

Egyenes rajvonalban felálltak a résztvevők, ügyelve arra, az orruk he-
gye ne mutasson túl a kiindulási ponton, elkerülve ezzel a diszkvalifikáció
kockázatát.

Felhangzott a rajtjel, élesen szelte a levegőt a síp hangja, s nagy iram-
mal megindult a mezőny.

Szemmel követtem a nőt. Váll alá erő barnás haja volt, karcsú testét
valami szatén ruhába bújtatta s zihált, mint aki nehezen vesz levegőt. A
sípszó után nem mozdult azonnal. A közelében állókat nézte, nem értet-
te, hogyan kerülhetett azok közé, akik nekifogtak ennek a tortúrának.
Bámészkodásom és zsebbe sülyesztett kezem megigézhetette, mert meg-
szólított.

– Mondja, fiatalember, nem akar velem futni?

Megrökönyödésemnek hangot akartam adni, mikor is belém karolt, s elkezdett cibálni a pálya felé.

– Kisasszony, mégis mit képzelsz? Ártatlan nézőket bevonni egy komoly sporteseménybe?

Elgémberedett kezét lesöpörtem magamról, a bíró visszaterelte medrébe az eseményeket, s az ismeretlen hölgy megindult.

Visszatekintett többször is, elmélázva néztem, ahogy az irama felveri a port. Egyik ilyen hátrafordulásnál megbotlott, elesett, nagyot nyekkent. Alig eszmélt, a fejét azonban nem ütötte be. Nem siettem a segítségére. Miért is tettem volna? Nem ismertem ezt a lányt. Bármennyire is gavalálnak tekintem magam, mégis megállj!-t kellett parancsolnom a kötelességtudatomnak. Utóbb kiderült, az egész játék arra lett kiélezve, hogy ne hátrafelé pislogjunk a nagy rohanás közepén, hanem az előttünk álló gyökereket kikerüljük, ügyesen átlépjük vagy megkerüljük.

Ezután az incidens után nem volt kedvem maradni s figyelemmel követni az összecsapást. Meg voltam győződve arról is, hogy ez az utánam való csillapíthatatlan érdeklődés okozta a bukását.

Néha véletlenül csöppenek bele az ilyen helyzetekbe, s kérlek, ne hidd, hogy önmagamtól keresem az ilyesfajta kellemetlenségeket! Tanulságos egy eset, azóta nem is voltam semmiféle megmozduláson.

Híved:
Alfonz

AD 19.

Drága Jutkám,

Tegnap figyelemre méltó dolog történt velem, ahogy bandukoltam hazafelé. Elhagyva a sugárutat, befordultam egy rossz szagú mellékutcába, megsziporáztam lépteim, míg el nem értem kedvenc pincehelyiséget. Odaérve sanyarúan tapasztaltam, hogy zárva van. Az éjjeli hangtalanságot azonban megtörte az alsó rétegekből felkúszó zene. A kiszűrődő zongorajáték elem varázsolta az éjszakai hangversenytermek hangulatát, s azóta ezt bármikor fel tudnám idézni egyetlen gondolattal.

Halkan kopogtattam a bádagon, nehogy fellármázzam a szomszédsgot. Egy női sziluettet pillantottam meg az elmosódott gyertyafényben, ő lépett az ajtóhoz, s nyitotta résnyire. Beeresztett, néha nézett csak rám. A sötétben a szeme csillanása fedte fel, merre botorkáljak, elkerülve, hogy be-

lelépjek egy ott felejtett köpöcsészébe. Briósbarna haja volt, a fénytelenység kölcsönzött neki egy árnyalatnyival erősebb tónust. Félrefésülte a szemébe lógó rakoncátlan hajfürtöt, felém fordult, alig hallhatóan azt suttogetta:

– Helló, gyönyörűm!

Visszaült a hangszer elé, tovább fűzve a fekete-fehér billentyűk kavarta harmóniát. Fekete posztóruhát viselt, nem tartozott a helyiek közé, mégsem értettem, hogyan kerülhetett ide ez a gyönyörű nő. Arcvonásait eltakarta a homály, amikor felnézett a kottára, akkor véltem csak felismerni a puha és élettel teli vonásokat.

Elmosolyodott, amint észrevette arcomon a meglepődöttséget.

– Min csodálkozol? Nekem is gyakorolnom kell valahol. Sámuel olcsón számítja fel nekem az órákat, amiket itt töltök. Felügyelet nélkül hagy, nem tart attól, hogy megdézsmálom a készletét. Pedig ha tudná!

Félszegen álltam ott, s néztem Pest egyik legjobb énekesnőjét, ahogy egy piszkos kocsmában gyakorolja másnapi fellépésének anyagát.

– Miért nem énekelsz hozzá? Elvégre, jobbára azt csinálsz.

– Felébrednek odafenn. Ez csendes, valamint egy kicsit el is van hangolódva, feltételezem amiatt, mert többször használták már repülő üvegek ellen védekezésül, mint rendeltetésszerűen. Ha kérsz valamit, szolgálj ki magad!

A pult tiszta volt, katonásan sorakoztak egymás mellett a stampedlis poharak, a nagy, öblös szájú söröskorsók. Táncra kérték egymást erre a waltzerra a karcsú borospoharak. Chopinra melegítette be az ujjait.

– Mióta vagy itt?

– Nem értem, mire célzol.

– Úgy értem, ma éjjel mikor jöttél? Feltételezésem szerint nincsen olyan késő, habár nincs nálam az órák.

– Éjfél elmúlt!

S ezzel visszafordult a zeneszerszámbhoz. Tanácstalanul tovább nézelődtem a helyiségben, mígnem megakadt a szemem az előző napi újságok stószán.

Drága Jutkám,

Ahogyszerre szöknek el előlem a percek, órák és hónapok, napokat már ritkán érzékelek, úgy esem egyik kétségből a másikba. Ma már fittyet hányva az etikett emelte szabályokra, ücsörgöm a gépem előtt atlétában és fekete nadrágban, hogy írjak. Olykor már szinte fáj, ha nem környékezem meg a szavak adta szabadság és korlátoltság mivoltját. Talán az volna a helyes, ha úgy képzelném el magam, mint Paul Newman, miután előző éjszaka elfogyasztott egy üveg whiskey-t kártyázás közben.

A lapjrással nem vagyok elégedett. Ismersz, tudod maximalizmusom határtalanságát, s elkeseredettségem vizesárkát, ha az eltervezett nagyságtól eltérek. Mint a szabó, aki látatlanban készít ruhát, mégis meg van győződve arról, remekül teljesített. Gyűlölöm a kesét! Félelmetes egy szín, megérdemli, hogy ne színnek nevezzem, inkább pacának, ami egy szerencsétlen baleset következményeként felkerült a színpalettára. Miután hallatlan felháborodásomat kiteregettem, ideje volna rátérni arra is, miért született meg bennem – újfent – az elégedetlenség. Ami bánt, az nem csupán kötelezettségből frusztrál, hanem belső égésű szervezetemnek köszönhetően berobbant és ég, elolthatatlanul. Ha túlleng a szervezet tűrőképességének mutatója, nincs más megoldás, le kell húteni. Sokszor néztem már szembe több próbatétellel is.

Készülődtem, az alapostól távol álltam, de bizodalمام volt abban, hogy abszolválom a feladatot. Mindent egy lapra téve, hogy a zslugás zsargontól ne térjünk el, nyertem, ám ez a kis tétel, amivel távoztam, nem elégít ki. Holnap, inkább már ma, máshol ülök, mást csinállok. A kérődzést abbahagyom, nem illik. Különösen társaságban! Vastag kell, hogy legyen annak a pofáján a bőr, aki mindezt átvészeli egyetlen kellemetlen billenés nélkül. Irigylem őket! Sóvárgok, azok után pláne, hogy ráébredtem, én sohasem leszek ilyen. Ők elfutnak, én itt maradok.

Almacsutkák távoznak salakanyagként. Köpködöm a magokat egy tálba. Kiöntöm. Meggondolom, hogyan tovább. Tartózkodom. Ma már nem horgászom.

Alfonz

Egy baklava és ami mögötte van

Egy szelet baklava. Egy ízes, szép szelet baklava. Körülötte vékonyka édes szirupocsolya. A kistányér pont egy ekkora baklavának van kitalálva. A tányér mellett kis villácska, amolyan baklavaevő villa.

Az asztal, amelyen a tányér a baklavával helyet foglal, egy egyszemélyes, kicsi, mondhatni baklavaevő asztalka.

Az asztalnál is csak egy ember ül, egy meggörnyedt, fekete hajú, sötét szemű, sápadt férfi, fekete jellemét fekete kabátja csak még jobban kihangsúlyozza. Lábánál gitártok és táska. És van valami, amit nem ért. Hogy miért rendelt baklavát. Nem is szereti. És mégis ezt rendelt. Nem nagyon törí magát ezen, de mégis értetlenül áll a tény előtt, hogy egy baklava van a tányérjén, holott nem szereti azt. De mégis, mihez kezdjen ezzel? Vitesse vissza? Ahhoz nem elég pofátlan. Tehát csendben ül, leverten, és várja, vajon mi lesz a baklavájával.

Most jött egy karateedzésről, de nem azért görnyedt meg, mert fáradt, hanem mert más nyomja a vállát. Nem tudja, mi lesz az albérlettel, mert a zenéléssel nem megy sokra, az a szórakozóhely, ahol a múlt este zenélt, csak újabb hét elteltével lesz kíváncsi, addig útjára van bocsátva. De ha nincs munka, akkor nincs pénz, és ha nincs pénz, akkor nincs lakás sem. Másodszorra, hál' istennek, felvették a bölcsészkarra. Bár most még egy anyagi probléma szakadt a nyakába.

A baklava pedig csak várta sorsát, mivel nem volt könnyű eldönteni, mihez fog vele kezdeni tulajdonosa.

Nem volt egyedül, hiszen a cukrászdában ott volt még egy férfi, csapos és pincér egy személyben. Nézte a zenészt, azt hitte, hogy az elvonás miatt ilyen leverten. Nem ez volt az oka, de ezt ő nem tudhatta. Csak egy fáradt férfit látott. De nem nagyon rázta meg, látott már hasonlót.

A baklava pedig csak ott ült a tányéron, megkezdetlenül...

A cukrászda nyugodt volt, semmi szokatlan, feltűnő; egyszerű és mégis szép. Fehér csempéi felnyúltak a falra egy bizonyos magasságig. Csak három asztal volt bent, nem is kellett több, az egész hely nem volt valami csarnokszerűség. Egy eldugott kis zug, ahová az urbánus lakosság szeret menekülni. S bár ezeket a helyeket sokan szeretik, valamiért nem volt nagy tolongás a bejárat előtt...

Baklavát sem rendelnek sokan, még kevesebben azok, akik nem is szeretik...

Halk zene szólt, egy brazil zeneszám, egy H'oda zenéje. A pincér, mivel capoerista volt, már betéve tudta a dallamát és a szövegét. Ezt dúdolta, miközben a baklaváját nem igazán fogyasztó férfit figyelte. Unalmában gondolkodni kezdett – nem mintha nem tenné egyébként –, vajon tényleg drogossal áll-e szemben, vagy csak egy divatdepresszióssal? Vagy valami tényleg elromlott az életében?

De a gondolatával nem jutott messzire, mivel a csendes triót – a csapos pincért, a baklavát nem evő baklavaevőt és az ő baklaváját – megzavarta egy negyedik személy érkezése.

Egy fiatal lány, alig múlt tizennyolc, hosszú szőke haja, bársonyos, üde bőre és vidám rózsaszín ruhája elárulta azt, ami minden bizonnyal nem volt nagy titok. Élete a lehető legjobb, boldog, élvezzi az életet, nem nyomasztja semmi sem.

Teát kér cukorral, majd a másik kis baklavaevő asztalkához ül. Előveszi mobiltelefonját, SMS-t ír. Úgy tesz, mintha nem venné észre a férfit a háta mögött. Egy pillanatra csupán átnéz a vállá felett, s gyorsan végigméri a férfit. Jóképűnek találja, de nem érdekli egy cseppet sem, hiszen most van férfi az életében, akivel boldog.

A férfi is finoman hátranéz, végigméri ő is ezt a tüneményes lányt, megcsodálja szépségét, de elfordul tőle, és visszazuhan a valóságba. Elfelejteti azt, amit az előbb látott.

A csapos pedig nézi őket, amint egymásnak háttal ülnek. Két külön világ, két külön ember, teljesen kontrasztjai egymásnak. A lány olyan, mintha a fény gyermeke lenne, a férfi pedig mintha a sötétség szülte volna. Mint egy bukott angyal, úgy ül ott a mögött a földre szállt angyal mögött.

A lány közben issza a teáját, pont olyan, amilyent szeret. A férfi pedig csak nézi a baklaváját, a baklava visszanéz rá, elmosolyodik a gondolaton, hogy egy baklavával szemez, a baklava is elmosolyodna, ha tudna, de nem tud, neki nincsenek ilyen gondjai mint a halandó embereknek, mert ő csak egy baklava...

Bogyófák

A bogyófák árnyéka tegnap is úgy vetült az aszfaltra, mint tegnapelőtt. Minden megszokottnak tűnt, semmi sem jelezte előre azt, ami történni fog.

Csak álltam mereven, vártam, mikor jön arra az, akinek az volt a sorsa, hogy arra jöjjön.

Kisgyerek futott a cukrászdához, mögötte anyja jött, borús tekintettel vette elő a tárcáját, tudta, nem mondhatja a fiának, hogy most nem vehetnek fagyit. Nem ismertem a nőt, de tudtam, hogy pénzsűkében vannak, hogy egy fizetésből élnek, amit még kölcsön is terhel.

A kisgyerek persze nem érthette, miért olyan az anyja tekintete, amilyen. De merjem-e azt állítani, hogy nem értette meg? A több mint húsz íz közül, aminek már csak a gondolatától is csorgott a nyála, neki elég volt egyetlenegy kis gombóc. Tudom, anyagi válságban a fagyin spórolni nem tűnhet nagy segítségnek, de sok kicsi sokra megy.

A gyermek rám nézett, és halandó ésszel fel nem fogható, földöntúli bölcsesség ragyogott a szemében, talán látott is engem, talán fel is ismert, de nem ijedt meg, nem csinált semmit, csak nézett. Biztos tudta azt is, hogy még találkozunk egyszer, valamikor.

A kisgyerek elment az anyjával, én pedig tovább váraкоztam. Néhány fiatal utcai zenész gyülekezett tőlem nem messze, egy fuvolás, egy hegedűs és egy gitáros. Három hangszer, improvizált és mégis harmonikus ritmusok, szinte kedvem támadt volna dobolni a ritmust a lábammal, de aztán eszembe jutott, hogy miért is vagyok itt. Megjelent az, akit vártam: egy öreg bácsika.

Botorkált kicsit, elért ahhoz a cukrászdához, ahol az előbb a kisgyerek állt, de mire odaért, már nehezen lélegzett, elkezdett zihálni, a fájdalom belenyilallt a bal karjába, odakapott, elesett, és mire a többi járókelő észbe kapott volna, már halott volt.

Ezért jöttem. Csak a lelke kellett, már mentem is, másra kellett várnom.

Éber álom

Első

Az osztályon normális a nyüzsgés. Annak ellenére, hogy intenzív osztály, nem egészen olyan, mint ahogy a tankönyv írja, egy kis zsvaj mindig hallatszik. Az is lehet, hogy csak én veszem ezt észre, a többieket nem zavarja. Jó kis kórház ez, minden betegnek saját szobája van. Az ügyeletes kezd fáradt, egész éjszaka telefonált. Az orvos már a negyedik kávéját isz-sza, kezd remegni a keze a sok koffeintől. A takarítószemélyzet már egyszer végigtörölte a folyosókat. Még korán van, reggel fél öt. Még semmi sincs, minden beteg alszik. Elméletben én is.

Az ablakomon felhúзва a roló, az ablaktábla kicsit megbuktatva, be-áramlik a reggeli fagyos levegő. Mary mindig minden reggel kinyitja ne-kem az ablakot, hogy friss levegőre „ébredjek”. Nem tudom, hogyan há-láljam meg neki.

Itt nincs látogatás, teljes vesztegzárat rendelnek el a külvilág számára. Az egyetlen időpont, amikor valaki bejöhet ide csak úgy, az egy kétórás periódus kettőtől négyig, akkor lehet meglátogatni az itt fekvő rokonokat, barátokat.

Hozzám nem jön senki sem. Négy éve fekszem itt, az izmaim kezdenek sorvadni, egyetlen szerencsém, hogy figyelnek rám, kezelnek és ápolnak. Ha Mary nem lenne, valószínűleg megőrültem volna. Ő a legfigyelmesebb az egész osztályon, és nem csak azért, mert kinyitja az ablakot, és aztán időben be is csukja. Valójában ő az egyetlen látogatóm, szinte mindennap bejön hoz-zám, ha nem is mindig két órára, még akkor is meglátogat, amikor szabad-napos. Azóta törődik velem, amióta ide kerültem. Minden egyes nap, amikor elmegy, legszívesebben sírnék, ha bírnék, mert nem tudom neki meghálálni, megköszönni, vagy csak egyszerűen egy hálás mosollyal ránézni.

Már szól a rádió, a hírek vannak műsoron, hallgatom, hátha meghallok valamit, ami gyógy mód lehet a bajomra. Persze, hogy semmi ilyesmit nem találtak fel, viszont pusztítás – emberi és természeti – van dögvél. Itt rob-bantottak, ott gát szakadt át, megint máshol tornádó tombolt, egy negye-dik helyen szökőár tarolt le mindent, végül pedig a legnagyobb gyász-hír: egy újabb gyűlölt politikust tettek el láb alól egy kimondhatatlan nevű ország diktátori székéből.

Nyílik az ajtó mint minden reggel nyolckor. Á, a vizit.

„Jó reggelt, doktor úr!” – köszönök oda vidáman.

– Valami változás? – kérdezi az idős szakember az egyik nővértől.
 – Semmi, doktor úr.
 – Hmm – közelebb jön, megvizsgálja a pupilláimat, megcsinál pár rutin neurológiai tesztet, majd pár másodperces merev szemlélés után odafordul a nővérhez. – Attól még nem ártana egy átfogó vizsgálat. Mikor végeztek rajta utoljára ilyet?
 – Egy hónapja.
 – Rendben van, akkor komplett vérképet kérek, koponya CT-t és cerebrális angiográfiát. Majd még egy pillantást vet rám, és már indul is tovább. Nem köszönök el, tudom, úgysem viszonzozza egy kómás beteg néma búcsúját.

Második

Nem ez volt az első alkalom, hogy ezeket a szavakat hallom, de az első alkalom, hogy a doktor így nézzen rám. Mintha észrevett volna valamit. Ki tudja...

Miután kimegy, Mary jön be hozzám, hozza a reggelit: infúziók, illetve pépes valami gyomorszondán keresztül. Nyami.

Ó, bocsánat, ön biztos meg van zavarodva, hogy most akkor mi is van? Kómában vagyok-e vagy sem? Az igazság az, hogy én is csak onnan tudom, hogy mondták nekem. Én sem így képzeltem el a kómát, azt hittem, hogy egy nagy semmi vagy egy álom, ami évekig tart. Azonban már az első pillanatban úgymond „kitágult” a tudatom. Nem vicc, tényleg. Ott feküdtem az ágyamban, de hallhattam az ügyeletes nővért, vagy a másik nővér csoszogását, vagy Mary jellegzetes lépteit közeledni. De nem csak hallok, látok is! Bizony-bizony, csukott szemmel. Gondolom, most arra gondolnak, hogy ez már ízetlen tréfa, de még mindig nem poénkodok. Tényleg látok, de nem úgy, mintha a szemeimet használnám. Egyszerűen látom, helyesebben mondva érzem, tudom, mi hol van. Még a tv-t is nézem, látom a képeket, a színeket, a mozgást, mindezt csapok és pálcikák nélkül. Magam sem értem ennek a természetét. Egyszerűen ez van és kész, de ami azt illeti, örülök neki. A legfájóbb a másokkal való kommunikációképességem hiánya.

– Egészen jól festesz ma! – teszi le az infúziókat az éjjeliszekrényemre, az elsőt már be is köti, majd megetet a gyomorszondán keresztül. – Van egy szabad órám, szóval hoztam egy-két újságot. Tudod, hisz ma kedd van. Keddenként mindig felolvas, de csak újságokból. Könyvet csak a szabad napjain olvas.

– A dél-koreai kormány... – kezd bele az első cikkbe, ami az útjába akad. Legszívesebben megmondanám neki, hogy a kül- és belpolitika nem

érdekel, inkább csak a sportrovat, de ha megmondhatnám is, akkor sem tenném. Más nem tenné meg nekem ezt, nem áldozná a szabad idejét rám. Minden szavában, tetteiben ott a törődés.

Egyedül él, minden idejét másoknak szenteli. Nincsenek háziállatai, de sok barátja van. A szülein kívül nincs senkije. Nekem sincs. Talán épp ezért viselkedik velem így? Mert tudja, hogy egyedül vagyok, akárcsak ő?

Hogy honnan tudok róla ilyesmit? Elmesélte. Néha csak bejön, és az idegességtől vagy dühtől remegő kézzel mondja, csak mondja, ami a lelkét nyomja, én pedig jó hallgatóságnak bizonyulok. Volt, hogy sírt az ágyam mellett ülve. Ilyenkor legszívesebben üvöltöttem volna a fájdalomtól, mert nem tehettem semmit sem, nem vigasztalhattam meg, nem segíthettem neki, ilyenkor éreztem csak igazán bezárva magam a saját testembe.

– Na, ennyi volt, most mennem kell kötözni, így is tovább maradtam pár perccel, mint terveztem. Nemsokára jönnek felkészíteni a filmezéshez. Légy jó! – és már illan is ki az ajtón.

„Mi más lehetnék?”

Nem tudom, szerintem tudja, hogy hallom és látom, ezért beszél hozzám úgy, mint egy „éberhez”. Mert így nevezem a többi embert. Ez egy fajta ironia. Azt hiszik, hogy mert járnak-kelnek, beszélnek, cselekszenek, attól máris élőlénynek, aktív élőlénynek számítanak. Igaz, én eléggé passzív vagyok így ágyhoz kötve, de sokkal éberebb, mint ők, előbb olvasom ki az apró jelekből, mi a helyzet, mint ők. Bár csak az orruk alá dörgölhetném...

Amint lefolyik az első infúzióm, máris jön egy másik nővér egy orvossal karöltve. Az oldalamra fordítanak, beállítanak magzatpózbba, és kezdődik a punkció. Istenem, mennyire rühellem, amikor a gerincemet szurkálják egy orbitális tűvel! De nincs mit tenni, ezt el kell végezni a röntgen előtt.

Harmadik

Miközben radioaktív sugárral lőnek, hallom, ahogy a két orvos a biztonságos szomszéd szobában épp beszélget.

– Igen, egy EEG-t is el kellene végezni. Szólok a nővérnek, hogy készítsék elő a páciens.

Szuper. Ne tessék félreérteni engem, az elektroencefalográfia egyáltalán nem fájdalmas, de egyszerűen nincs kedvem hozzá. Mit remélnek? Négy éve vagyok ebben az állapotban, eddig már párszor megcsinálták ezt rajtam, de a műszer szerint kómában vagyok, annak ellenére, hogy látok és hallok. Már régen rájöttem, hogy ez az egész nem természetes, valami megmagyarázhatatlan dolog.

Fejemen az elektródákkal fekszem – mást úgysem tudok tenni –, a műszer ugyanúgy nem jelez semmit sem, mint eddig.

„Minek töritek magatokat? Úgysem segít!”

Nem vagyok elkéseredve. Na jó, talán egy kicsit. De kezdek megbékélni ezzel az egésszel.

Az eredmények ugyanolyanok, mint eddig. Mary ma már nem jön többet, bár szeretném, ha itt lenne. Rohadtul magányos vagyok. De ha itt lenne, az sem biztos, hogy változtatna ezen...

A napok meg csak telnek. Semmi változás. Mary még mindig ugyanolyan törődő. Istenem, érzem, hogy amint rápillantok, elkezd rázni a tehetetlen düh, legszívesebben felugranék és megölelném, de még arra sem vagyok képes, hogy legalább egy ujjamat megmozdítsam.

Vasárnap van, ma is jön Mary felolvasni. Holnapután lesz a születésnapja. Mindig vidámnak tűnik, legalábbis mosolyog, de a születésnapjain nemcsak annak tűnik, hanem az is. Egészen remek megfigyelő lett belőlem ez alatt a négy év alatt, ezt szerénység nélkül állíthatom. Már dél is elmúlt, pedig ő még délelőtt, az ebéd és a terápia között szokott bejönni hozzám. Délután három van, de még mindig nincs sehol se. Odakint már lassan szürkül az ég.

„Hol vagy már?” – mérgelődök. Ami azt illeti, lehet, hogy nincs rá okom. Végso soron nem én kértem, hogy járjon be hozzám, hanem ő. Ráadásul szerződést sem kötöttünk arról, hogy rendszeresen jár be hozzám felolvasni. A jót könnyű megszokni.

Igen ám, de ahogy a Kis herceg is mondta, ha megszelídítesz egy állatot, felelősséggel tartozol iránta, mert az már nem tud többé nélküled meglenni. Jelen esetben én vagyok az állat, aki már nem tudja elképzelni az életét Mary nélkül. Mert valójában nem a felolvasás hiányzik nekem, hanem ő. Ha csak bejönné, leülne az ablak mellé vagy állna az ágynál, már akkor is boldog lennék.

Besötétedett, de Mary még sehol sincs. Remélem, nem esett baja. El sem tudom képzelni, mi lenne velem, ha végleg elmenne...

Nem jelentkezik. Eltűnt. Másik nővér jön be, másik etet, itat, ápol, adja be az orvosságot, kapcsolja fel az infúziót, de ez a másik nem beszél hozzám, nem kérdez semmit sem, még csak nem is vesz emberszámba. Elsőre szimpatikusnak tűnt, de most már utálok. Nekem Mary kell!

Ami a legrosszabb ebben az állapotban, hogy nem tudok aludni. Igaz, nem is kell, nem vagyok fáradt, de az éjszakák sokkal rosszabbak, mint a nappalok, mert nappal legalább van valami élet, aminek csak megfigyelője vagyok, ha nem is résztvevője. De este...

Tegnap nem vártam, mert hétfő volt, de ma már azért illene benéznie, legalább egy pár percre. De megint egész nap hiába várom, nem jön.

„Elnézést, nem tudja, mi van Maryvel?” – próbálok meg elkeseredettségemben beszélni az aktuális ápolómmal, de persze ne hall semmit sem, hisz nem is képzek fizikai hangokat, hát hogy hallhatna?!

Ekkor lép be a takarítónő.

– Jó napot. Maga az új ápolója? – mutat rám.

– Igen.

– Mi történt Maryvel? Már napok óta nem láttam.

„Na, végre valaki, akinek hiányzik.”

– Tudja, én sem tudok sokat, csak azt, hogy balesetet szenvedett. Nagyon sajnálom, de nem élte túl.

Negyedik

Ez biztos valami vicc. Ez nem lehet igaz. Még hogy meghaljon! Hogy isne! Biztos valami tévedés történt!

– Te jó ég! – rökönödik meg a takarítónő, kénytelen leülni. – Hogy történt?

– A vőlegényével tartottak haza. Mindketten meghaltak valami felelőtlen őrült hibájából.

Vőlegény? Akkor biztos, hogy nem ő volt az, hiszen neki nem is volt vőlegénye. Vagy? Mi van, ha nem mondta el? – Nem is tartozott volna nekem azzal, hogy elmondja egy látszólag kómában fekvő betegnek, aki nem hogy nem beszélt még hozzá, de még csak rá sem nézhetett.

Hol az igazság? Meghalt az egyetlen ember, aki törődött velem. Hogy is gondolhattam, hogy nincs senkije sem, csak én, hisz kije vagyok én? Sajnos, már senkije sem...

A nővér arra lesz figyelmes, hogy az EKG-monitorom, amely az életjeleimet figyeli, sípolni kezd eszméletlenül kellemetlen, magas hangon. Egy pillanatra a légzése – akárcsak az enyém – megáll, de aztán – az enyémmel ellentétben – újraindul, és már rohan is az orvosért. Megérkezik a szaki, nyomában egy csapat másik fehér köpenyes. Nekilátnak az újraélesztéshez, defibrillátort is hoznak, kiütnek vele kétszer is, de nem sikerül semmi sem. Nem folytatják. Az orvos kimelegedve liheg a szívmasszázs után, értetlenül néz rám, majd az órájára, és bemondja a halál pontos időpontját.

– 10:32. Exitus letalis.

Érdekes módon fura könnyedséget érzek, megpróbálok felülni, és meglepetésemre sikerül. Az orvos nem vesz észre, persze, hisz a testem nem mozog. Visszanézek magamra. Csak egy test. Négy évig ebben a testben voltam rab. Négy éve nem láttam a saját arcomat.

Megpróbálkozok a felállással, sikerül. Az orvos és a személyzet értetlen arccal nézik a testem. Az orvoson látszik, hogy van már némi praxisa,

de ilyet nem hogy nem látott, még hallani sem hallott. Hogy egy kómás beteg minden előjel nélkül meghal, és nem lehet megmenteni. A nővér, aki orvosért szaladt, most remegő térdekkel ül a széken. Kénytelen vagyok mosolyogni rajtuk, az ijedségükön, az értetlenségükön.

Lépek egyet, ez is összejön. El sem hiszem, hogy négy év után újra járok! Ez is egy olyan dolog, amit csak akkor értékelünk, amikor már nincs. Kimegyek a folyosóra, mintha valami hívna, útközben még odanézek a testemre. Nem hiányzik. Ami azt illeti, boldog vagyok, hogy így alakult. Megszabadultam minden földi nyűgtől. Jó ez így.

A folyosón nincs semmi érdemleges, mégis, mintha valaki hívna, de szavak nélkül. Meglátom Őt. Ott áll egy lengőajtó előtt, az ajtó mögött fény. Mosolyog és rám vár. Odamegyek hozzá, de nem szólok semmit sem. Négy évig nem bírtam hozzá szólni, most pedig nem akarok. Megfogom a kezét, ő pedig húz maga után, a lengőajtón túlra. Hát ennyit erről a világról.

A temetés

Meleg van. Na jó, annyira nincs, de ha már ingben és szövetnadrágban kell feszíteni, akkor igen. Szépen süt a nap, kezd lemenni. Hál' istennek, a temető tele van fenyőkkel. A ravatalozó előtt már kezd gyülekezni a gyászoló tömeg. Na, ne tessék azt hinni, hogy egy csapat fekete ruhás, síró emberről van szó. A fekete sem általános, a „gyászolás” meg pláne. Néhányan virágos ingben állnak tétlenül, és jó katolikus szokáshoz híven tesznek rá, hogy épp egy temetőben állnak, és épp egy temetésen vannak, ezért rá is gyűjtanak, fennhangon beszélgetnek oda nem illő témákról. Az elhunyt családján kívül senkit nem indít meg az esemény, maximum pár öreget, akik botra támaszkodva, hajlott háttal mondogatják:

– Na, még egy elment közülünk.

Megérkezik a pap is. Vigyorog, mint a fakutya. Csak azt tudnám, hogy mi a fenén, hisz a mosolya annyira természetes, mintha egy darab lécre rajzolták volna fel, és ezt a lécet két százas szeggel verték volna fel az arcára. Bemegy a ravatalozóba, részvétet nyilvánít, majd megkezd a ceremóniát. A koporsót kihozzák a teremből, aztán megint leteszik. Igazi hétköznapi koporsó, legalábbis szerintem. Igaz, cikornyás mintával van díszítve a szegélye, de az már megszokott katolikus körökben.

44 És ekkor jön az egész temetés csúcspontja, a legek legje: a pap prédikál. Senkit sem érdekel a sokadszorra is elcsépejt szövegelés, aminek ráadásul

értelme sincs sok. Tipikus katolikus duma, ami megkövetelné – régen meg is követelte –, hogy te csak ne kételkedj, higgy, és minden jó lesz. Elmúltak a boldog zsebtömő idők az egyháznál, de mivel eddig olyan jól bevált, ezért nem váltottak szöveget, hátha még lesz, akiben fellobbantja a hit szikráját. Vagy csak a pap miatt ilyen ez a szöveg? Senki sem kedveli, de azért mosolyog mindenki, mert mit csináljon mást?

Amikor már kezdem érezni a tarkómban az enyhe szúrást, pont akkor fejezi be. Ötpercenként odafigyeltem, de ha végighallgattam volna, akkor sem lettem volna okosabb. Felkapják a koporsót, és megindul a menet. Menjünk. Nem tudom, miért, de tetszik a New Orleans-i szertartás, amikor dzsesszzene szól a temetésen. Ehelyett meg hallgathatom a pap hangját, aki valamilyen imát mormol. A sírnál énekelni kezd, az öregasszonyok szintúgy, nyekeregnek, mint valami olajozatlan sarokvas. Most jönnek a nagy sírások-rívások, mert kezdik leengedni a koporsót. Leért. Na, ez is megvolt.

De aztán valami puffan, én pedig belülről kifelé rántódom össze: előbb a gyomrom, aztán a tüdőm, a szívem, az izmaim és a bőröm, olyan gyorsan, hogy ahhoz képest egy pillanat az örökkévalóság. Aztán újra puffan. Érzem a lábamban a puffanást, mintha a föld alatt lenne. A hideg futkos a hátamon, izzadni kezdek, érzem, hogy a torkom összeszorul, mintha egy vasmarok szorongatná, és olyan ideges leszek, amilyen szinte sosem szoktam lenni. Aztán jön a harmadik puff. A torkom kiszárad, és legszívesebben elfutnék olyan messzire, amennyire csak lehet. Ott kellett volna maradnom a ravatalozónál, és ott várni, vagy amikor elindultak a sírhoz, nekem a másik irányba kellett volna mennem és meglépni, vagy talán egyáltalán el sem kellett volna jönnöm. De a negyedik puffanásnak egészen más hangja van, már nem annyira zengő, mint az első három, kezd tompulni. Aztán az ötödik puffanás már nem is igazi puffanás, teljesen eltompul a hang, ezután pedig már meg is szűnik.

Már az elsőnél tudtam, hogy mi az a zaj. Az első négy lapát föld hangja, ahogy rádobják a koporsóra. Az a hang... erős idegzetűnek tartom magam, végső soron négy év alatt megszoktam mindenféle testnedvet vagy testterméket. De ez a hang... A megrázó képsorok java része nem ráz meg, szinte hidegen is hagy. Azonban ez a hang... a frászt hozza rám, összenyom, meggyötör, megrág és kiköp. Mindig, amikor meghallom, szembekerülök azzal, hogy nem vagyunk többek mint szerves anyag, ami valamilyen furcsa biokémiai folyamat révén több évtizeden át mozgott, energiát vesz fel és ad le, sőt, reprodukálja is magát, aztán pedig ez a folyamat megáll, és nem marad más hátra, mint a szerves anyag. Egyszer rám is dobnak majd négy lapát földet.

„álom, ébrenlét, élet, halál”

Élet és elbeszélés, test és írás Domonkos István
A kitömött madár című regényében

„...krisztus keresztje karácsonyfadísz volt emellett; azt bár
meg lehetett fogni, ezt a vackot sehol sem lehet megragadni,
akkora, mint egy ladik, súlyos, mint egy töltött koporsó”

(Domonkos István: A kitömött madár, 26¹)

„a meggy szónak miért nincs feltja / fehére ingemen / dicső
Magia Polla”

(Domonkos István: Kuplé²)

A regény a Forum Könyvkiadó 1968-as regénypályázatára íródott, ezen a szinte felfoghatatlan vajdasági magyar irodalmi pezsgést mutató pályázaton a 3. díjat kapta. Gion Nándor *Testvérem, Joáb* című regénye nyert, Major Nándor *Hullámok* című regénye lett a második, de megvásárolt pályaművel szerepelt például Tolnai Ottó (*Rovarház*) vagy a már akkor is inkább kritikusként számon tartott Bányai János is (*Súrlódás*).

Domonkos regénye két, sajátos rend szerint váltakozó elbeszélővel hoz létre két, az elbeszélte események tekintetében egymással nagyon lazán összefüggő, motivikusan, a regény alapkérdéseit illetően viszont erősen egymásból építkező történetet. A két elbeszélői hang egymáshoz való viszonyáról a regényről szóló szakirodalom megállapítja, hogy „mindkét narrációban az emlékezés, az álom és a képzelet asszociációs logikája dominál, szemben az időbeli vagy oksági linearitással”³, illetve „mindkét szöveg az álmodozás/képzeldés/emlékezés művészi-tudati tevékenysége révén konstituálódik”.⁴ Thomka Beáta a regényben érvényesülő narrációk

¹ Hivatkozásaim a regény első kiadására vonatkoznak (Forum, Újvidék, 1969). (Újabb kiadása: Forum, Újvidék, 1989.)

² Domonkos István válogatott versei. In *Ex Symposion* 10–12 (1994), 82.

³ Mikola Gyöngyi: *Menekülés és csapda*. In *Ex Symposion* 10–12 (1994), 54.

⁴ Csányi Erzsébet: *A domonkosi jeans*. Domonkos István: *A kitömött madár* (1969). In *Uő: Farmernadrágos próza vajdasági tükörben. A vajdasági magyar jeans-próza természetrajza*. Bölcsészettudományi Kar–Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2010. 115.

kapcsán már egy igen korai tanulmányában a „*kontinuitás* hiányát” emeli ki olyan „formai elemként”, „amely egyfelől a kompozíció szintjén érvényesül, másfelől pedig ezen túllépve a mondanivalót, az alapérzést formával is nyomatékosító mozzanatként szerepel”.⁵ Az első személyű elbeszélők egyúttal a regény főszereplői is, nézőpontjuk ennek megfelelően korlátozott perspektívát tesz lehetővé. Egyikük Skatulya Mihály vajdasági magyar cigány muzsikussal, aki egy pontosan be nem azonosítható adriai szigeten, a Vörös-szigeten lévő Szabadság Szállóban bőgőzik nyaranta, és mint önelbeszéléséből megtudjuk, télire hazautazik nyomországon élő családjához. A másik elbeszélőről kevesebbet közöl az elbeszélés: fiatal író, aki úgyszintén egy adriai szállodában lakik, mint később kiderül, egy olyan szárazföldi helyszínen, ahonnan rálátni a Skatulya Mihály történetéből megismert Vörös-szigetre. Író volta leginkább az írásra vonatkozó problémák, kétségek megfogalmazásaként jelenik meg elbeszélésében, szinte csak fehér papírlapok vannak körülötte, és jóformán kizárólag a faragásban kopnak a ceruzái. Maga sem tudja, hogyan és miért lakhat a kérdéses szállodában ingyen, amíg el nem készül pontosan be nem azonosított írói munkájával. A nevét nem tudjuk meg, Bobiként (121), más-
hol Szergyóként szólítják meg, ez utóbbi, többször elhangzó névvel való azonosságát mellesleg elutasítja: „Nem vagyok Szergyó” (164). Rajtuk kívül Lujza, egy különös fiatal nő, a szigeten tevékenykedő csempészbanda vezetője épül föl az elbeszélésben meghatározó szereplővé, leginkább nyilvánvalóan az ő személye köti össze a két elbeszélt történetet.

Skatulya, nevéhez illően, foglya az alapvetően a szegénységéből, illetve részben saját múltbéli cselekedeteiből köréje zárult szűkös mozgásterének, foglya a saját életének, amit nem ért, de amelyet nagyon szeret. Ezt a kényszerpályákon mozgó életet, a nem értést és az életszeretetet viszi színre az elbeszélés. Skatulya önelbeszélésében fontos szerep jut a birtoklásnak, főleg annak negatív formájában, vagyis mindazon tárgyak számbavételének, amelyeket nem birtokol, de magáénak szeretne tudni. Az önelbeszélésből és a vágyott tárgyak felsorolásából kiderül, hogy a hangszerén kívül szinte semmije sincs, néhány lopott holmija, felesége, gyerekei, és otthonként is közelebb áll hozzá a szálloda, ahol tavasztól őszig tartózkodik, mint a saját háza.

Az önmagát íróként meghatározó másik elbeszélő története egy szerelmi vonzalom elmondásának igényéből bontakozik ki, az elbeszélőnek a harmadik főszereplőnek tekinthető titokzatos, nem szép, de nagyon kü-

⁵ Thomka Beáta: *Létélmény és regényforma (Az új jugoszláviai magyar regény formaproblémái)*. In Uő: *Narráció és reflexió*. Forum, Újvidék, 1980. 85.

lönös fiatal nőhöz való ellenállhatatlan vonzódásából. Neki nincs az elbeszélésben színre kerülő múltja, nincs jövője sem, csupán írói vágyaiban és válságában, illetve Lujzához való vonzódásában létezik, elbeszélése ezekről szól. Egy évvel Skatulya halála után érkezik az elbeszélt események színhelyére, s így Skatulya nyomaival csak utólag találkozik. A regénybeli író szövege Lujzán és a helyszínen keresztül kapcsolódik Skatulya történetébe. Ezt értelemszerűen az író önelbeszélése közvetíti, amikor egy párbeszédben Lujza megemlíti az írónak Skatulya Mihályt, Skatulyához hasonlítva őt, és itt, a regény kétharmada tájékán tudjuk meg, hogy Skatulya egy évvel korábban meghalt, lelőtték, mert csempészként tevékenykedett, Lujza csempészbándájának kényszerű tagjaként.

A regény fikciójának nem része, hogy a két történet hogyan kerül egymás mellé, ki ékeli őket egymásba, az időben későbbi írói önelbeszélés vajon az író fikción belül létesülő műveként vehető-e számba, amely az írói válság ellenére (esetleg annak színreviteleként) mégiscsak elkészül, illetve hogy Skatulya Mihály története is az író művének tekinthető-e. A két szöveg nyelvileg is elkülönül, Skatulya Mihály elbeszélése stilizáltan élőbeszédszerű, szaggatott, a köznyelvi normákat nemegyszer áthágó (frazológájában például jellemzően délszláv nyelvi hatást felmutató), míg az író elbeszélése a köznyelvi normáknak megfelelő, irodalmi igényről, írói gyakorlatról és műveltségről tanúskodó szöveg. Skatulya elbeszélése a fikción belül egy megszólított, őt némán hallgató muzsikustársához, Norvóhoz szóló (élet)elbeszélés, mint kiderül, utolsó csempészútjukon, egy csónakban meséli élettörténetének töredékeit. Az író beszédéről a regény legvégén derül ki, hogy úgyszintén van egy megszólítottja, egy néma társ, akinek a történetben nincs szerepe, illetve a szerep épp a történetmesélés által kínálódik fel számára, amennyiben az időközben csempésszé beszervezett író ezt a megszólított barátját is be akarja szervezni.

Domonkos István regénye a beatkorszak prózájának vagy a horvát irodalomtudós Aleksandar Flaker kifejezését használva, a farmernadrágos prózának⁶ a csavargófiguráit hozza, bizonytalan egzisztenciáit, több szempontból is köztes állapotban, krízishelyzetben jelenítve meg hőseit. De a csavargó művészfigurákban, az idegen közegbe helyezett történetben, a szállodában mint helyszínben nemcsak a beatkorszak nyugtalanságának, az úton levésnek, az egyetemes otthontalanságának újabb variációit láthatjuk, netán a cigány otthontalanság, illetve a művészi otthontalanság sztereotípiáit. Domonkos regénye túlmutat a maga idejének aktuális, 1968-as kontextusán, a kor társadalmi kérdéseire adható válaszok keresé-

⁶ Aleksandar Flaker: *Proza u trapericama*. Liber, Zagreb, 1976.

sén. Nemcsak a színre vitt életeknek nincs otthona, hanem a történetnek sincs. Az elbeszéltek az elbeszélők számára is hozzáférhetetlenek, arról beszélnek, amit nem értenek, amit nem birtokolnak, amit hiányként érzékelnek (anyagi javak, szerelmi társ, szabadság stb.), és amit mindig csak ideiglenesen látnak el értelemmel, történetmesélésük értelme mindig feltételes, történetük értelmének és következésképp benne a helyzetüknek nincs nyugópontja.

Peremlét, határhelyzet, átvitel

Mindkét elbeszélés értelmezhető határhelyzetek színreviteleként, a határok áthágása, a határokon való átvitel történetbeli létrehozása és ezek lehetséges metaforikus olvasatai szempontjából. Az elbeszélő főszereplők a szárazföld és a tenger határán, Jugoszlávia és Olaszország, Kelet és Nyugat határvidékén, egy szállodában, uralt, tervezett, átlátott élettörténet nélkül egzisztálnak. A tengerhez meghatározatlan szabadságérzés, lehetőség, kaland, ugyanakkor bizonytalanság, veszély kapcsolódik a regényben. Nem uralható vagy nehezen uralható, az ember számára idegen közeg, a dolgok természetéből adódóan akadály, ezen keresztül bonyolódik a csempészet is. A kiszámíthatatlanság, az uralhatatlanság, a veszély révén mégis a szabadság lehetőségének a közege. „...hát mi ez a tenger utóvégre, hogy úgy ragadunk rá, mint a legyek a mézesmadzagra”, kérdezi Skatulya, és válasza sztereotip, leegyszerűsítő és kirekesztő, ráadásul a maga viszonyát sem tudja értelmezni: „egy nagy lavór, melybe minden jöttment, francia, angol, skandináv, néger, japán, kínai belelógatja a lábát; ézerszer elhatároztam már, hogy többet feléje sem nézek, és most mégis itt vagyok...” (72). A tenger Skatulya idézett kijelentésében saját értéként jelenik meg, amelynek élményét mások is megpróbálják magukévá tenni. Máshol idegen közeg, ahol Skatulya is, az író is kiszolgáltatott, és veszélyes helyzetekbe kerül. Ilyenként a tenger a háborúval és a szerelemmel kerül azonos értelmezési tartományba, amelyek kapcsán a regény második fejezetének címe jelzi: „A szerelemben minden lehetséges, mint a háborúban.” A szerelemnek és a háborúnak, akárcsak a tengernek, megvan a kordában tartott, uralt változata, a jól megszervezett, tervezett élet – erre utal a turisták „lavórjaként” megnevezett tenger, ezt képviselik a regényben az olasz vadászok, akik a pénzükkel biztosítják maguknak a kockázat nélküli vadászélményt (háború) és a szállodai lányok révén szerelmet. A vadászok birtokolják, uralják az életüket, amelyben minden egyértelmű és kiszámítható, de épp ez a tervezettség és egyértelműség utalja a „kitömött madár” metaforája által megjelölt szférába az életüket, amelyből hiányzik a szabadság kiszámíthatatlansága. Márpedig Skatulya

nem tud létezni a kiszámítottság berendezett unalmában. Jellemző az állandónak tudott értékekhez való viszonyára (ház, feleség, család), hogy fontosnak tartja elmondani, miszerint a házasságához kapcsolódó problémái (időnként föllépő impotenciája) akkor szűntek meg, amikor a feleségéhez való, egyébként szeretetteljes viszonyát nem a házasság rendezett biztonságában, hanem a kiszámíthatatlanságban élhette meg (37–39), ahogy a birtoklás is a birtokolhatók hiányában, az irántuk való vágyban teljesedik ki, a sajátjának tekintett élet uralhatatlanságában válik értékesként megélhetővé. Skatulya önelbeszélésében kiemelt jelentőségüként jelennek meg az életet veszélyeztető határhelyzetek (háborús bombázás), létbizonytalanság, az éppen megfogant élet. A lopás mint az anyagi kiszolgáltatottságra adott válaszkapcsán meséli el barátjának azt az irracionalitásában vidám jelenetet, amikor a lakmározás pillanatnyi és bizonytalan öröme közepette él meg szerelmüket feleségével, amelynek végén a feleség bejelenti, hogy állapotos. Skatulya identitásmeghatározó élményei a bizonytalanság határhelyzeteihez kapcsolódnak, amelyeken átmenti életét, illetve a hiányhoz és a vágyhoz, legyen ez a hiány a társ vagy birtokolható tárgyak hiánya.

A határ fogalmához a bezártság, elzártság fogalma társul, a regényben hangsúlyos szerephez jutnak a zárt terek, áthatolhatatlan akadályként és menedékként is. Veszélyhelyzetben vagy valamilyen cél elérése érdekében a test elrejtése (pincébe, hordóba, szekrénybe) vagy valamilyen határon való áttuttatása a megoldás. A zárt tér valaminek az uralását, birtoklását teszi lehetővé. Ilyenként jut szerephez Skatulya elbeszélésében a ház, mint az anyagi javak lehetséges gyűjtőhelye, a szekrény mint tárolóhely és búvóhely, de a Skatulya által vágyott anyagi javak jelentős része is további tárolóeszköz (szekrény, hűtőszekrény), illetve a zárt teret (a házat) berendező és ezzel a birtoklással paradox módon a lehetőségeket bezáró fogyasztási cikk. Skatulya verbális megnyilatkozásai a birtokolni vágyott anyagi javak felsorolásával definiálnak valamiféle célokat, de ez predefiniált kategóriák használata csupán a részéről, vágyai a mások által felkínált és mások által már megszerzett javakra irányulnak, vagyis a fogyasztói mentalitás jól körülhatárolt formáit veszik magukra, mivel saját maga nem tud definiálni olyan vágyakat, amelyekről hiányérzete megszűnését remélné. A vágyott javakhoz való paradox viszonyát jelzi, hogy idegen tőle a már meglévő birtoklásának öröme, megszerzett világával nem tud mit kezdeni, nyelviileg nem leképezhető vágyai mindig az ismeretlenre irányulnak. Ilyenként jut jelentőséghez Skatulya gondolkodásában az esetleges emigráció, az ország elhagyása (átjutás a határon), ami álmodozásai szerint végre anyagi biztonságot jelenthetne számára.

A főszereplőket, elbeszélői státusukon túl, a regény fikcióján belül is közvetítő jellegű foglalkozás jellemzi. Skatulya Mihály a hangszerével

közvetít, jelenít meg egy-egy adott helyszínen egy máshonnan származó, máshol létrejött, kitalált zenét, az ifjú író pedig az általa tapasztaltak közegéből szeretne az irodalomba átvinni valami esszenciálisat a szavak által. Skatulya számára az elbeszélés, az író számára az írás az átvitel tökéletlen eszközeként jelenik meg, az élmény elbeszélés, illetve írás általi rögzítése az élmény egyediségének és komplexitásának kioltása, a sokféle, számba vehetetlen, változataiban uralhatatlan élettel szemben a halál világának feleltethető meg. A csempészet sem a vagyonszerzésről, az illegális meggazdagodásról szól a regény fikcióján belül, a csempésztörténet a fentiek összefüggésében nyeri el értelmét. A csempészet tipikusan olyan tevékenység, amelyhez nem rendelhető a maga teljességében elérhető, megnyugtatóan beteljesíthető cél. A csempészet a maga póré valóságában reprezentálja a magában való értelem nélküli pénzszerző tevékenységet. Leginkább a maga befejezhetetlenségében értelmetlen – valaminek a hiányából fakad, a hiányból él, és nem célja a hiány maradéktalan betöltése, inkább a fenntartása. A csempészet, amennyiben teljes mértékben kitöltene azt az űrt, amely űr lehetővé teszi létét, ha mindent átvinné a határon, amire a határon túl szükség van, azzal a határ aktuális értelmét és vele a csempészetet törölné el. A kiteljesedés egyenlő lenne a megszűnéssel. Közvetítő tevékenységként tehát a csempészet a maga tökéletlensége révén jut értelemhez.

Az átvitel, a közegeváltás, a halmazállapot-váltás, az ontológiai dimenziók közti határátlépés jelentőségére a regény számos további motívuma ráirányítja a figyelmünket. Minden határ mögötti térséget újabb határ zár le, minden vágyott határátlépés újabb térség foglyává teszi az átlépőt: „ajtó, mely jó előbb mintha kopogtatott volna valaki, és aztán a folyosó, a hosszú-hosszú, vég nélküli folyosó, hangelnyelő szőnyegekkel, kissé odébb megismétlődik az egész, bejárati ajtó ismét, belépő, fürdőszoba, hálószoba, ágy, asztal, szék, szekrény, üvegfal, az üvegfalon túl a fenyves, a fenyvesen túl a tenger, a tenger felett a csillagos ég” (12–13). A pálinkafőzés mint egy szerves anyagból párlással készült esszencia létrehozása pedig bizarr mondatban tematizálja az átvitel kérdését: „ezt a pálinkát halfejből főzték” (119).

Test, birtoklás, átvitel

Az átvitel összefüggésben van a birtoklással. A meglévő, a birtokolt az, amit megkísérelhetünk egy másik közegbe, dimenzióba átvinni. Skatulya az életét kívánja elmondani, azt, ami számára értékes, illetve problematikus a saját élet kapcsán. Közlései alig alakulnak történetekké, az életét alig birtokolja elmondható élmények soraként, élete hanyódó élet, rövid távú, ötletszerű célokkal, hosszú távú elképzelések nélkül, ennek megfe-

lelő, töredékes, összefüggéseket felmutatni nem tudó történetekkel. Ami történetként elmondható, azok is hiányvonatkozások megfogalmazásai, kevés tervének kudarcait meséli, illetve túléléstörténeteket, olyan epizódokat, amelyek egyetlen sikere, eredménye, hogy többé-kevésbé ép bőrrel került ki a helyzetből. Semmit sem birtokol soha, csak a pusztai biológiai életét: „...mire a szirénák megszólaltak, én már régen lenn voltam a faládák között, a sarokban, mert ott a legbiztosabb, a sarkok a legbiztosabbak földrengéskor is, a fejem bedugtam egy faládába, ha minden összedől, az egész világ, én élve maradok, mert ha a föld betemet is, lélegezni akkor is tudok majd, víz is van velem, arra az esetre, ha égni kezd a pince nádfedele, egy kisdézsában, az embernek nem szabad elhagynia magát, mennyiből áll telehordani vízzel egy kisdézsát? ha az ember ruhája meggyullad, akkor viszont jó hasznát veszi, beleül a dézsába, és élve marad, ha parázs esik az ember hajába, egyszerűen belenyomja a fejét a vízbe, így maradtam én élve, így maradt az én nevem az igazolványomban, és nincs, hála istennek, falra írva aranybetűkkel...” (128–129). És erről beszél, az életéről, élni akar, barátjának, Norvónak elbeszélte kalandjai erről szólnak, a szobára, padra, fűre vitt nőkről, és ezt veszíti el végül, a beszéddel együtt, amikor utolsó-nak bizonyuló csempészútján lelövik.

A *kitömött madárban* elmondott történetekről és azok értelméről mindig kiderül, hogy van mögöttük egy másik, tágabb keretek között megvalósuló történet, amely módosítja a korábbiak értelmét, megadja ezek nyitját. Sem Skatulya, sem az író nem lát rá a saját (épp elbeszélte) történetének teljességére, csak az általuk közvetlenül felfogott eseményeket mesélik el, amelyek értelme utólag, kívülről szemlélve, például Lujza perspektívájából szemlélve nyerhet magyarázatot. Maga Lujza viszont a saját életét ugyanígy nem uralja, a saját történetében, egy csempészbanda fejeként ő is csak báb, a titokzatos, a térben távoli, bécsi nagyfőnök bábja.

A megsokszorozódásnak ugyanez a mintázata figyelhető meg Skatulya monológjában, amikor a saját életük értelmét keresi: „te mit gondolsz, Norvo, van isten? néha, ha az eget nézem este, fura gondolatok jutnak eszembe, meglehet, hogy a mi földünk csupán egy nagyobb bolygó büntetőtelepe, meglehet, hogy mi, élők valahányan fegyencek vagyunk csupán, ötven, hatvan, hetven évre ítélve”.

A túléléstörténetek a testre, illetve a kitömött madár motívumán keresztül a bőrre mint a test határára is ráirányíthatják a figyelmünket. Az ember testbe zárt élet, amely a túlélését úgy tudja biztosítani, ha megfelelően védett helyre zárja be (vagy ki) a testét. A test mint a létezés kézzelfogható formája manifesztálódik Skatulya elbeszélésében, a test a létezés megélésének helye és módja. Veszélyhelyzetekben a test elbújása, elbújtatá-

sa jelenik meg elsődleges reakcióként, a test az, amit el kell rejtteni a háborús események közepette. Az elbeszélés jelenében is a szekrény zárt tere jut először Skatulya eszébe lehetséges menedékhelyként (75), ahogy meghatározó szerepe van a test csónakkal történő eljuttatásának egyik helyről a másikra. Skatulya Mihály teste élő testként lép a csónakba, és a csónakút lesz az utolsó útja, teste itt válik holt testté. A regény minimálisan színre vitt szűzséjében központi szerephez jut egy templom szentélyében lévő kriptá, egy holt test helye, amelyet a csempészáru rejtékhelyeként használnak. Skatulya élete a zárt terek (szabályos életkeretek) védelmének primer vágya és az ezekkel a szűkös keretekkel való elégedetlenség feloldhatatlan ellentmondásában realizálódik. A regényben folyamatosan szerephez jutnak az elzárttság, bezártság, kizártság motívumvariációi és a hozzájuk kapcsolódó vágyak, a hozzáférés, test átjuttatásának vágya az elzáró akadályon. A regény első fejezetének első része is a vágyott test megközelíthetlenségét, megfoghatatlanságát beszéli el. „[N]ézd, mondjuk, a kezét, megmutatom, bár az utolsó pillanatban is visszaránthatja, kicsúszhat tenyeremből, mint a nedves szappan, vagy egy gondosan megtisztított hal”, jelenik meg a vágyott női test hiányának, a birtoklás veszélyeztetettségének motívuma a regény első mondatában, hogy aztán az egész részben a szállodai szobák mögé zárt testek és az egymáshoz való hozzáférés problematikusságának motívuma variálódjon a regénybeli író elbeszélésében. Az, hogy a hiány, a test elzártága összekapcsolódik a testbéli létezés és a szövegben létrehozható világ határának áthatolhatatlanságával, úgyszintén már az első mondatokban kifejezésre jut: „...a szavak mit sem jelentenek az ujjaknak...” (11). Az író hallgatózik a vágyott lány ajtó mögé zárt testének zajait kémlelve, a kulcslyukon keresztül leskelődik, a levegőben szállongó púderillatot mélyen beszippantva elképzeli a lány benti tevékenységét: „most mintha könyvben lapozna odabenn, vagy füzetben, talán naplót vezet, *talán magad is szerepelsz szavai színpadán, kézírása megvilágításában*, anélkül, hogy tudomásod lenne róla, több mint valószínű, mert az lehetetlen, hogy minden erőfeszítésed, mely arra irányult, hogy figyelmét magadra vond, hiábavaló volt...” (18, kiemelés tőlem, L. I.). Az író kudarca testi kudarcként és az írói nyomhagyás szándékának kudarcként is megfogalmazódik, a test kiszolgáltatott tehetetlensége és az alkotói nyomhagyás kudarca egymásra vetül: „nemiséged zátonyán fekszel, nap virrad rád, megmagyarázhatatlan hőség lankaszt, borulás és napfény váltakozik, aztán máris alkonyul, egy ideig még látod az alattad elúszó testeket, aztán véred magasra csap fölötted: megöregedtél, te nem fogsz írásos nyomokat hagyni magad után” (50). Az élet és az írás, identitás és rögzített névalak összekapcsolását olvashatjuk a háborús túlélést színre vivő jelenet konklúziójában is: „így maradtam én

élve, így maradt az én nevem az igazolványomban és nincs, hála istennek, falra írva aranybetűkkel, így van nekem két lábom, kéz kezem, két szemem, két fülem” (129).

Ebben az összefüggésben a nyomhagyás groteszk formájaként jelenik meg, amikor magán a testen, a test felületén történt nyomhagyás képét rögzíti az író elbeszélő. Az életet lazán és magabiztosan élvező pincér Milivoje másnaposan kiszolgáltató teste egy régmúlt, értelmét veszített, groteszk nyomhagyási kísérletként olvasható: „óvatosan megemelte a pokrócot, alkoholbűz csapott meg, Milivoje arca vörös volt, félmeztelen feküdt, a mellére egy meztelen nő volt tetoválva, egy nyílveesszővel átszúrt szív, az elmaradhatatlan vércseppekkel, egy vitorlás hajó, egy jókora horgony, kötéllel, egy pálmafa a hajó alatt, egy dátummal ellátott gitár: 1950. aug. 7., holdsarló, alatta aláírás: Gogo, egy tör, néhány érthetetlen pont és vessző, valamint egy revolvert tartó szőrös kar” (159). A sztereotip jelek, amelyeket egykor a megélt eseményekkel létesített, jelenvalósággal telített kapcsolatokkal azonosként rögzítettek, a rögzítés időpontjának jelzésével együtt, üres, sztereotip, kiüresedett jelekként kerülnek az öntudatlan, kiszolgáltatót testet szemlélő író elé.

Az elbeszélés (írás) mint az átvitel eszköze és akadály

Skatulya életeseményeinek elbeszélésével, az elbeszélés jelenében történő refigurációjukkal a jelenbéli énje önazonosságát kísérli meg létrehozni az őt hallgató Norvo és önmaga számára. Elbeszélése folyamatosan reflektál ebbéli kudarcára, arra, hogy nem tudja összefüggő történetként elmesélni az életét. Skatulya legnagyobb monológjai a nem birtokolt, ámde vágyott tárgyak megnevezései, végtelenített, össze nem függő felsorolások, például, hogy mi mindennel érkeznek a nyugati turisták a tengerpartra – itt a prózai tördelés átvált a tárgyanként sorokra tördelt verses, illetve katalógusszerű felsorolásba (245–249) –, és ugyanilyen, a megvásárolni vágyott tárgyakat lajstromozó felsorolással közvetítődik a meglőtt Skatulya eszméletvesztése is, utolsó gondolatai nem életének meghatározó eseményeihez, a számára fontos személyekhez kapcsolódnak, eszméletvesztését a fogyasztói társadalom vágyott, magas presztízsű áruinak a rendezetlen felsorolása reprezentálja. Skatulya leginkább ezekben a felsorolások, ismétlődésekre épülő szerkezetekben van elemében, az összetett történeteknél, elzárt értelmű vagy megképzésre váró értelmű eseménysoroknál rendre előtérbe kerülnek „az elbeszélés nehézségei”-re vonatkozó közlések: „...mit is akarok mondani” – kommentálja, amikor elveszíti saját elbeszélésének fonalát (27), „én úgy is beszélek, mint ahogyan élek, szaggatottan, kiha-

gyásokkal, mindig újabb dologba fogva” (240), reflektál saját elbeszélésére és életére meg a kettő összefüggésére, illetve hasonlóképpen összegez: „az én egész életem egyetlen hosszú, megválaszolatlan kérdő mondat” (239).

A másik elbeszélés írója az írás médiuma által próbálja meg a létrehozott alkotásba átvinni a megélt élet élményét. Ő is az elmondandók elmondhatatlanságával szembesül, és szükségszerűen, az írás természetéből adódóan közvetíthetetlennek találja a közvetíteni szándékozottak gazdagságát: „valahányszor írni kezdted, a való világ elviselhetetlenül leszűkült számodra, mintha a koncentráció, melyet az írás megkövetelt, szemellenző lett volna, a szemedbe csúszott váratlanul, fuldokolni kezdted, s egyszerre ezer dolog kezdett csalogatni a közvetlen környezetedből, melyekre talán sohasem figyeltél volna fel, ha nem veszel tollat a kezvedbe, s így a papír órákon át üresen feküdt előtted, napokon és heteken át, ha viszont egy külső inger csábításának engedve egy hirtelen mozdulattal magad elé dobtad a tollat az asztalra, egyszerre nevezhetnének támadt a valóság ugyanazon csonkjai miatt, melyek még alig egy pillanattal előbb csábítottak, és arra kényszerítettek, hogy a tollat letegyed [...], ujjaid közül kicsúszott a ceruza, tisztán hallottad, amint koppant a padlón, s szinte ugyanabban a pillanatban úgy érezted, mindössze két szó is elegendő lenne, hogy mindazt kifejezd, amit oly hosszú idő át, annyi próbálkozás után sem tudtál egyszer sem kifejezni, két rövid, egyszótagú szó [...], lehajoltál a ceruzáért, de mire kiegyenesedtél, rendszerint abban a pillanatban, ahogy a papírhoz érintetted kezéd, a két szó, mely oly tisztán csengett bensődben, nyomtalanul eltűnt a feltörő gondolatcsonkok kavargásában, nem is kerested őket, mert tudtad, ha meglelnéd is őket, csak csalódnál bennük, tudtad, hogy semmi- ben sem különböznek attól a két szótól, melyeket közvetlenül bénultságod pillanata előtt vetettél papírra, ugyanaz a két szó lenne az, melyet csak azért írtál a papírra, hogy kipróbáld az újonnan hegyezett ceruza hegyét...” (87–89).

Ehhez a motívumkörhöz kapcsolódik a regénycímbe emelt metafora, a kitömött madár is, amely az élet és halál közti határátlépés visszavonhatatlan következményeire irányítja a figyelmet. A regény az élet és a test visszavonhatatlan elmúlásáról, a nyomhagyás, az épp megtörténő életen kívüli, utólagos értelemadás áthidalhatatlanul más, idegen voltáról beszél. Az írás nem egyéb ebben a felfogásban, mint a rögzített, már nem élő élet. A test is, az írás (elbeszélés) is holtak a nekik értelmet adó pillanatnyi létezés nélkül, rögzítésük eredménye nem több, mint „kitömött madár”. Domonkos költészetének alapkérdése, az élő élet és ennek az irodalom általi reprezentációja közti feloldhatatlan különmeműség *A kitömött madárnak* is egyik legfontosabb problémája. Az élet a test által realizálódik, a

test viszont, mint a létezés kézzelfogható megnyilvánulása, folyamatosan hiányaiban és megfoghatatlanságában kerül színre, „kicsúszik” a tényérből (9–10), a test általi közléseken túlmutató közlések pedig problematikusak. A szavak és a test szembeállítása a regény elején (az író szövegében) élesen kifejezésre jut: „a szavak mit sem jelentenek az ujjaknak, sebtében kiejtett szavaid, hogy az ujjak kutatásának elejét vedd; az ujjaknak a homlokve-rejték, a pattanás, a szemölcs, az orr, az ajkak dimenziója mesél, hátrasze-ged hát fejed, de már késő, időközben a tapintás letérképezett” (11).

A kitömött madár motívuma kétszer fordul elő a regényben, egyszer Skatulya, egyszer az író elbeszélésében. Skatulya elbeszélésében az öregség és a halál kapcsán kerül szóba, Mikola Gyöngyi szerint egy temetkezési cég kirakatára utalva (Mikola 1994. 57), de mindenképp Skatulya egzisz-tenciális szorongását kifejezve. A szövegrészlet azt is kifejezésre juttatja, hogy Skatulya kritikus életkorban van, az öregség határán, de még a fia-talságához tartozónak tudja magát, a kissé hosszabban idézett szövegrész-let tulajdonképpen az önazonosság mint az életösszefüggés megélésének problémáját viszi színre: „te, Norvo, én tudom, hogy sokat jártatom a szám, velem valami nincs rendben már hónapok óta, érzem, én megöregedtem, még négy-öt év, esetleg hat, és akkor semmire való leszek, és ha erre gon-dolok, elfog valami borzasztó félelem, mint mikor álomban zavarok, és én képtelen vagyok megemelni a lábam, de elég csak egy szép, fehér inget meglátnom a kirakatban, egy csillogó borotvakészletet bőrtokban, egy kalapot, hogy ismét úgy érzem magam, mint a kezdet kezdetén, mint húszéves koromban, mintha nem is az én életem lenne a múlté, úgy érzem olyankor, hanem valaki másé, akit nem ismerek, aki messze-messze Afrikában fekszik hidegen egy pálmafa alatt, vagy az északi sarkon, jég-barlangban, örök világosságban; ott állogálok néha órák hosszat a kirakat előtt, és félek továbbmenni, mert a következőben, tudom, egy kitömött madár fogad, fekete szövetek, sötét napszemüveg, harapófogó, szöveg és egy kalapács” (104).

A motívum másodszor is végzetes összefüggésben kerül elő, az író történetében, rejtjeles üzenetként, vagyis a regény fikcióján belül is átvitt értelemben. Amikor a csempészbanda vezetője, a bécsi főnök kiküldöttje, Lujza táviratban értesíteni akarja a nagyfőnököt, hogy lebukott, azt sürgő-nyözteti meg az író elbeszélővel, hogy „a madarat kitömték” (235).

Mindkét esetben a folytathatlanság kapcsolódik a motívumhoz, a továbbhaladás, a továbbvitel lehetőségének a megszűnése. A madárhoz kapcsolódó szárnyalás a szabadság lehetőségéhez kapcsolja a motívumot, a kitömött madár elsődlegesen ennek lehetetlenségét jelenti. A kitömött madár azonban nem egyszerűen halott madár, hanem artefaktum, emberi

tevékenység által létrehozott alkotás, amely az élőlényt próbálja megőrizni, megidézni. A madár esetében azonban éppen a legfontosabb megkülönböztető jegyét, a repülést képtelen reprodukálni az így megőrzött madár.

Az élet és az azt kifejezni próbáló nyelvi produktum közötti problematikus viszony a nyelvhasználatra vetítve is megjelenik Skatulya monológjában, amikor a számára legfontosabb dologként azonosított női nemi szerv megnevezésének problematikusságáról beszél. Miután kifejezésre juttatja felháborodását az érintett szó megbélyegzése ellen, egyetlen szót nevez meg istentelenként, a halált.

Mikola Gyöngyi megfigyelése szerint a regényben a szerelem és a halál nem egymással szemben állnak, „a szerelem [...] nem a kozmikus rend helyreállítása és működése, nem is menedék a szenvedés elől, hanem éppen ellenkezőleg: a káosz és katasztrófa munkál benne”.⁷ A szerelem tárgya mind az író, mind Skatulya esetében Lujza, akinek teste is, létformája is az ürességet hordozza, a teste nem fölkelte a vágyat, hanem rávetül a férfiak vágya, anélkül, hogy kielégülhetne, és életmódja, a csempészés is az ürességgel, a hiábavalósággal van kapcsolatban, annál inkább, mert ebben sem önálló, hanem a láthatatlan bécsi nagyfőnök utasításainak végrehajtója. A szerelem is, a halál is végső soron az ember kiszolgáltatottságát reprezentálják.

A *kitömött madár* otthontalan figurájának nyelve nem olyan transzparens módon problematikus, mint például a *Kormányeltörésben* című Domonkos-költemény beszélő énjének nyelve. A *Kormányeltörésben* nyelvéről elmondható, hogy „torzószerű, illetve szinekdochikus, amennyiben valamely távol lévő egészre mutat vissza (Thomka 1994. 1), s ez sejtetően meghatározza az otthontalan »én« szubjektivitását is” (Kulcsár-Szabó 2007. 643), ezzel szemben a *Kitömött madár* elbeszélő-főhőse, Skatulya Mihály nem a nyelvvesztés állapotában van, nyelve nem egy távol lévő „egész” nyelvre, „helyes” nyelvre, egy teljes világot reprezentáló nyelvre utal vissza, illetve egy ilyen olvasat Skatulya Mihály figurájának problematikus félreolvasása volna. Skatulya Mihály figurájának nincs pozitív megfelelője egy múltbéli vagy akár eszményként megfogalmazódó világban. Ezért nem érvényesíthető rá problémamentesen például valamiféle konkrét társadalomkritikai olvasat.

Nyelve egy szókészletében, tükörfordítások által létrejött kifejezőkészletében sajátos regionális rétegnyelv, amely ebben a műben nem a magyar irodalmi nyelv normáihoz képest mutatja fel önmagát, hanem a maga egyediségében – önmagaként. Skatulya esetében az otthon nyelve is ez, és az otthon annyiban reprezentálódik, amennyire ez a nyelv lehető-

vé teszi. Fontos jelzéseket kapunk ugyanakkor a regény elbeszélői fölötti szerzői szándékról annak jelzése révén, hogy elbeszélőinek és szereplőinek nyelve nem szociológiai kíván pontos lenni, a nyelv által nem valamilyen konkrét társadalmi státust és ehhez kapcsolódó problémát kíván reprezentálni, hanem a nyelvnek a regény világán belül van jelentősége. Az elbeszélői közlések, illetve az általuk közvetített szereplői megszólalások például, noha jelzésszerűen illeszkednek a szereplők társadalmi státusához, valószerűnek kevésbé nevezhetők. Domonkos regényének szerzője minimálisan sem foglalkozik például azzal, hogy szereplői milyen nyelven beszélnek egymással. Skatulya beszéde ugyan számos, csak a vajdasági magyar nyelvben található fordulatot tartalmaz, illetve több, a szerb vagy a horvát nyelvből származó nyelvtani szerkezet, vonzat, csak ezek alapján a nyelvek alapján érthető frazéma szerepel bennük, így is színre víve Skatulya nyelvi otthontalanságát, idegenségét, szemben az író beszédével, amely alapvetően megfelel a magyar irodalmi nyelv normáinak, ugyanakkor olyan szereplők párbeszédében is szerephez jutnak kizárólag a magyar nyelvben működő jelentésképző elemek, akik nyilvánvalóan nem beszélgethettek magyarul egymással.

Kulcsár-Szabó Zoltán kimutatja, hogy a *Kormányeltörésben* nyelvvesztése, nyelvi otthontalansága is csak látszólag tartalmaz pozitív ellentét-párt a nyelv birtoklásának helyzetében, otthonosságában, és „motivikus csomópontjainak körforgása rendre az otthon és az otthontalanság, saját és idegen pólusainak olyasfajta egymásba csúszásához vezet, amely éppen az elhagyott otthon (vagy anyanyelv) létét kérdőjelezi meg”.⁸ Ezek a kételemek érvényesíthetők a regény olyan alapkérdéseire is, mint a szabadság kérdése. Nem tekinthetjük csupán a szocializmus névadási gyakorlata fölött ironizáló megoldásnak, hogy a regény egyik kiemelt mikrohelyszíne a Szabadság Szálló nevet viseli. A szállodáról aztán kiderül, hogy díszlet, az alkalmazottak a csempészbanda tagjai, az ott lakó író pedig a szállóvendég státusát tölti be, az ő szerepe a látszat (a szabadság látszata?) fönntartása, míg végül ő is a csempészbanda tagja lesz. „A jó és a rossz végletes összekeveredése, ill. különbségének feloldódása végső soron a szabadságot mint individuális princípiumot, mint a jó és a rossz közötti választás lehetőségét semmisíti meg a Vörös-sziget világában. Ennek az elvesztett és elvesztegetett szabadságnak a szimbóluma a regény mindkét szolamában megjelenő

⁸ Kulcsár-Szabó Zoltán: *Költőietlenség, versszerűtlenség, nyelvtelenség*. In *A magyar irodalom története III. 1920-tól napjainkig*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. Gondolat, Budapest, 2007. 646.

kitömött madár”, állapítja meg Mikola Gyöngyi.⁹ Ez a szabadság azonban csak definiálatlan vágyként, legfeljebb a létező korlátok közül való kitörési kísérletként, a korlátokon lényegében nem módosító helyváltoztatásként fogalmazódhat meg a regényben, cselekvési programként, elérhető célként illúziónak bizonyul. A regény nyitott befejezése legfeljebb annyit enged meg, hogy az író által megszólított költő barát talán mégsem enged a rábeszélésnek, hogy művész voltát alárendelje a csempészetnek, legalább vágyként, „hiányvonatkozásként” fenntartva a szabadság eszményét.

Tisztelt vendégeink!
Kedves Barátaim!
Poštovani gospodine Leskovac!

A Magyar PEN Klub Elnöksége a magyar irodalom, a magyar költészet fordítása terén kifejtett sok évtizedes kiemelkedő munkásságáért – elismerése és hálája jeléül – a Magyar PEN Klub emlékérmét nyújtja át Mladen Leskovac akadémikusnak, szerb írónak és irodalomtörténésznek, esszéistának és kritikusnak, műfordítónak.

Nem kerestünk különösebb alkalmat e szerény, mondhatni jelképes elismeréshez, hiszen az régóta esedékes, mégis úgy adódott, hogy a Magyar PEN Klub emlékérmének átadása egybeesik Leskovac akadémikus műfordítói munkásságának s a magyar költészettel való szerencsés, máig tartó találkozásának fél évszázados fordulójával.

1926-ban Mladen Leskovac, a belgrádi Bölcsészettudományi Kar hallgatója a *Reč i slika* (Szó és Kép) című népszerű belgrádi folyóiratban, s egy ma már némileg feledésbe merült boszniai irodalmi folyóiratban jelentette meg legelső szerbhorvát Ady-fordításait. A Szeretném ha szeretnének jegyében indult s kezdett bontakozni az a jelentős műfordítói mű, amely immár öt évtized folyamatos ívelésében a magyar költészet és próza, a magyar irodalom egyik leghivatottabb és leghűségesebb, legérdemesebb jugoszláviai pártfogóját és közvetítőjét avatta.

A magyar irodalom és költészet, s különösen az Ady-líra felé való fordulásban fontos szerepe lehetett annak a kedvező körülménynek is, hogy szülőhelye, a bácskai Ó-Szivác, meghitt közelsége hozta a vajdasági magyar irodalom egyik megalapozójával, oszlopával, az ott élő és alkotó, szerkesztő és szervező Szenteleky Kornéllal. Ha figyelmesen átlapozzuk Szenteleky terjedelmes levelezését, amelynek jelentős hányadát épp a Leskovachoz írt levelek teszik ki, e Belgrád–Szaloniki–Kairó–Zombor–Ó-Szivác sajátos reláción bonyolódó gyakori levélváltásból világlik ki,

Vujicsics Sztoján tíz évvel ezelőtt, 2002. február 11-én halt meg Rómában. A hagyatékából kiemelt méltatással emlékezünk rá. A kéziratért Vujicsics Mariettát illeti köszönet.

mennyiben segítette Leskovac az 1920-as évek végén Szentelekyt abban, hogy eligazodjék a kortársi szerb költészetben – többek között Andrićra, Drainacra híva fel figyelmét –, s miképp segítette tanácsal-könyvvel, ösztönözte szóval-ötlettel Szenteleky Leskovacot abban, hogy sokasodjanak Ady- és más fordításai.

Pályaindulásának, írói és kritikusi bontakozásának a korai szakaszában Leskovac – Szenteleky révén – szinte beavatottként szemléli a még zsenge, szárnybontogató vajdasági magyar irodalom alakulását-vajúdását. Úgy is, mint Szenteleky *Vajdasági Írásának* munkatársa. S hogy e jugoszláviai magyar irodalom bontakozásáról, pusztá létéről ekkor tudomást szerezhettek, jóindulatú és józan tájékoztatást kaphattak szerbek, horvátok is – Mladen Leskovacé az érdem, aki az újvidéki Szerb Matica irodalmi folyóiratában, a nagy múltú *Letopis* hasábjain többször is figyelmet szentel neki, a vajdasági költők első antológiájáról, az 1928-ban Csuka Zoltán szerkesztette *Kévről* pedig rokonszenvezőn, a megértő bírálat hangján ítél.

A magyar irodalomhoz való vonzódását Leskovac a kölcsönösség, a megismerkedés kölcsönösségének parancsoló szükségszerűségéből is eredeztette. Népek és kultúrák legközvetlenebb közvetítésére – nem véletlenül – mindig a többnemzetiségű közösségek a legalkalmasabbak. Itt a legjózanabbak, legreálisabbak a felismerések, s az adottságok is a legkézenfekvőbbek.

Mladen Leskovac is e rádöbbenés jegyében vállalhatta tudatosan azt a hálás közvetítő szerepet, amely immár öt évtizede szervesen épül bele írói és tudósi munkásságába. E rádöbbenés egyik szálát a modern szerb költők első magyar nyelvű antológiájában vélem látni, amelyet Szenteleky Kornél és Debreczeni József közösen jelentetett meg 1928-ban Szabadkán, s amelynek megformálásában, tanácsaival, Leskovac is részt vállalt. Az antológia önmagában vetette felszínre mind a közvetítés, mind a kölcsönösség szükségszerűségének tényeit. A belgrádi *Srpski književni glasnik*ban (Szerb Irodalmi Közlönyben), a szerb *Nyugat*ban nyilatkozott meg róla, közvetlenül megjelenése után, s ezeket írta: „Két magyar költőnek kell hálásnak lennünk, hogy e szép kötetben annyi önzetlen szeretetet nyilvánítottak, s olyanynyi fáradsággal mutatták be és közelítették mai líránkat a magyarok felé, akiket még nem ismerünk, s akik minket egyáltalán nem ismernek.”

Közben szaporodnak az Ady-fordítások, Babits, Kosztolányi költészete kezdi vonzani. Első magyarból készült fordításkötete mégis egy Belgrádban megjelent prózakötet – válogatás Mikszáth, Heltai, Karinthy Frigyes, Móricz Zsigmond s mások vidám írásaiból. S Budapesten, a *Nyugat* 1930. évi húsvéti számában már e fordításkötet és válogatás lelkes, elismerő kritikája lát napvilágot – Szenteleky Kornél tollából! Közeli terveknek látszott

ekkor egy Ady-kötet és egy Móricz-válogatás közreadása, erre mégsem kerülhetett sor.

A harmincas évek munkássága fokozottabban a tudóst, az irodalomtörténészt helyezte előtérbe. De ekkor sem szakadt meg az a szál, amely a magyar irodalomhoz fűzte. Figyelme egyrészt a régebbi vajdasági és magyarországi szerb irodalom, másrészt a délszláv–magyar irodalmi érintkezések és kapcsolatok tanulmányozása felé fordult. Egyik legjelentősebb munkája az a nagyszabású tanulmány, amelyet a 30-as évek derekán az egri születésű Vitkovics Mihály, a közös szerb–magyar író, Kazinczy pesti triásza alapítójának szentelt. A háború létbizonytalansággal teli éveit követhette volna a kiábrándulás érzése is, de nem ez történt. Amikor 1946 végén Petőfi válogatott verseinek kötetével Jugoszláviában megindult a magyar irodalom szerbhorvát fordításban való kiadása, Leskovac e kötetben már egyik legigényesebb, mondhatni legjelentősebb költői-műfordítói teljesítményével szerepel, új fordításával – az *Apostol* teljes szerb átköltésével. S amikor 1947 áprilisában a felszabadulást követően először jár hazánkban jugoszláv íróküldöttség – Miroslav Krleža, Desanka Maksimović, Jovan Popović, Miško Kranjec mellett, természetesen ott van Mladen Leskovac is, aki az Írószövetségben magyar nyelven tart előadást Petőfi népszerűségéről Jugoszláviában.

Születésének 100. évfordulóján újból adózik Petőfi emlékének, válogatott verseinek választékos antológiájával, amelyet az újvidéki Szerb Matica és a belgrádi Nolit könyvkiadó közösen jelentetett meg.

1959 őszén az újvidéki Bölcsészettudományi Karon megalapították a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékét. Leskovac, a Bölcsészeti Kar délszláv irodalom professzora nemcsak üdvözli e tanszék megalakítását, hanem külön kidomborítja létrejöttének fontosságát a magyar–jugoszláv kölcsönösség jegyében.

Van valami jelképes abban, hogy a Magyar PEN Klub Elnöksége emlékérmének átadására itt, a valamikori Színház téren – amely ma a nagy költő, Vörösmarty Mihály nevét viseli – kerül sor, félúton a Magyar Tudományos Akadémia székháza és ama valamikori Váci utcai épület között, ahol 150 évvel ezelőtt a Szerb Maticát alapították, amelynek Mladen Leskovac akadémikus jelenlegi elnöke. Nagy öröm mindannyiunk számára, hogy szerény elismerésünk egy napjainkban is egyre teljesebb életművet illet, s örömmel hallottuk, épp újabb fordítások tervelgetése közepette.

Zuhanás

Orovec Krisztina fordítása

Igen. Ez a valóság. A hátam mögött a víz hangos zubogással tölti föl a WC-tartályt. Sok mindenben csodálkozom, s a leginkább azon, hogy nem ordítok, nem jajveszékelek, hangtalanul szenvedek. Ha mindezt megelőzően azon gondolkodtam volna, hogyan viselkednék egy ilyen zuhanás során, valószínűleg azt hittem volna, ordítanék, mint egy sakál. No de, lám, most kiderült, oroszlánszívem van. Az oroszlánszívű ember a tükör előtt áll. Vicsorgok. Ha most valaki belépne a fürdőszobába, és meglátna, azt hinné, mosolygok – nagyon jól megtanultam kontrollálni az arcizmaim. Ha a szemem nem lenne teli iszonyattal, magam sem észlelném, mennyire megváltozott a külsőm ahhoz képest, amilyen abban az időben voltam, amikor Terry, Doctor Rossi, Sonny Boy Williamson lemezeit hallgattam, és próbáltam úgy szájharmonikázni, mint ők. Időről időre belekortyoltam a konyakosüvegbe, és az ajtót néztem. Vártam, hogy Olja belépjen. Többé már senkit sem várok, és semmi sem ugyanolyan. Abban az időben nem is sejtettem, hogy ilyesmi megtörténhet, pedig mindig is hajlamos voltam a pesszimizmusra. De ami sok, az sok. Jajgatnom kellene egy kicsit, talán megkönnyebbülnék. Viszont senki sem hallana. Nem valószínű, hogy megkönnyebbülnék, ha önmagamnak jajgatnék. Így senki sem jajgat. Kihasználjam a ma esti koncertet, s jajgassak a mikrofonba: jaj, jaj, jaj, míg el nem veszik tőlem, s el nem zavarnek onnan? Fehér is feladná, levennie rólam a kezét. Mit tegyek? Van-e rá mód, hogy megállítsam, vagy legalább lelassítsam saját zuhanásomat? Egy esernyő talán segítene! Kicsi a valószínűsége, de érdemes kipróbálni. Ha az esernyő jól beválik a zuhanás lassításának eszközeként, beszerzek egy ejtőernyőt. Mit bánom én, ha kinevetnek. Jobban tennék, ha saját zuhanásukról gondolkodnának. Hová tűnhetett az esernyő? A szobában sincs. Ha-hóó, hol vagy? Sokáig kételkedtem benne, hogy az álom ilyen sokáig tarthat. Hihetetlennek tűnt, hogy ébren vagyok, s hogy minden teljesen normális körülöttem, s mégis:

nem érzem a talajt a lábam alatt. Hiszen nem vagyok én fakír! Gyaloglás közben is, ülés közben is, fekvés közben is, egyazon időben, minden környező dologgal együtt, zuhantam. Nem tudtam, mit tegyek, ezért úgy viselkedtem, mintha minden rendben lenne: rendszeresen tisztálkodtam, kielégítettem a fiziológiai szükségleteim, zenéltem, sokat dohányoztam és ittam, igyekeztem fenntartani a jó viszonyt a környezetemmel – bár ebben nem voltam túl sikeres –, és nem beszéltem a zuhanásról. Hiába, éreztem, hogy percről percre gyorsul az esés, és úgy döntöttem, lekeverek önmagamnak két pofont, és szembenézek az igazsággal. Sajnos kiderült: az igazság borzasztó, de most legalább tisztában vagyok vele, hogy is állnak a dolgok. Sehogy. Zuhanok. Van-e értelme ez után a felismerés után elmennem a koncertre? Máris kések! Szétbasszák a seggem. Úgy tűnik most, az órák másodpercmutatója még soha nem körözött ennyire sebesen. Ezért hát letöröm. Így ni. Működni fog az óra nélküle is, nincs is rá szüksége. Itt van! Hát hol voltál eddig te bolond szerkezet, tudod-e, mióta kereslek. Mikor akaszthattam ide? Ha most valaki azt mondaná nekem, hogy a tárgyak önmaguktól nem változtatják helyüket, nyakon csapnám ezzel az ernyővel. Ez lenne az. Kinyitottam az esernyőt. Így veszem fel én a harcot a zuhanás ellen. Ennél többre nem futja az erőmből. Sem a kedvemből, sem az erőmből. Nem mondom, hogy nem szeretném, szeretném, nagyon is szeretném, ha végre véget érne ez a zuhanás, de ha lehetséges, valahogyan saját magától érjen véget; ha most nekem kellene valamit tennem, cselekednem, akkor, köszönöm, nem kérek belőle. Nem bírom. Mások még ennyit sem tettek. Ha mindenki kinyitná az esernyőjét, lehet, hogy más szelek fújának. De nem akarok én most kezdeményezni semmit sem, nem kapálózok. Minek is tenném. Ez nem az én stílusom, én vagyok a város legnépszerűbb bluesegyüttesének az énekese és szájharmonikása, és ügyelnem kell a méltóságomra. Elég rosszakat beszélnek rólam már így is. A zuhanásomat, akármilyen nehéz is lesz, méltósággal fogadom el, ernyővel a fejem felett. Feszésre húzom a pertlit a bakancsomon, fölhúzom a katonadzsekit, leellenőrzöm, hogy mindkét szájharmonika ott van-e a jobb felső zsebben, kinyitom a hűtőszekrényt, kiveszek két doboz sört, és az alsó zsebeimbe süllyesztek egyet-egyet. Jól jön majd a koncerten. Megfeledkeztem-e valamiről? Nem. Az udvarban összefutok anyámmal. Zuhan, siklik a levegőben, magától értetődő természetességgel. A rajzfilmekben se látni ilyet. Ha nem lenne tragikus, megpukkadnék a röhögéstől. Köszönök neki, rám néz, és elfordítja a fejét. Jó dolog, hogy a szüleim nemigen szólnak hozzám attól a naptól fogva, amikor feketére festettem a szobám ablakait, plafonját és falait, különben ki tudja, mi mindent váгна a fejemhez. Kiléptem a kapun, és a városközpont felé tartok, az egyenes

szögben lefelé zuhanó háztömbök között. Emberek sokasága ezekben az esti órákban nem a híradót hallgatja otthonában, hanem közönyösen, legalábbis közönyösséget színlelve részt vesz a közös zuhanásban. Rajtam kívül senki sem nyitotta ki esernyőjét, és mást sem tettek a zuhanás lassítása érdekében. Talán csak ez a piros bőrdzsekis lány, aki rágózik, és buborékokat fúj. Kicsi buborékok azok a lányhoz képest, de legalább tesz valamit. Egymásra nézünk, mosolygunk. Az esernyőt kivéve semmiben sem különbözök a többiektől. Mindannyian egyformán tetszhalottak vagyunk. Meredten bámulunk egymásra, hallgatunk, és zuhanunk, csendben, mint a hópelyhek. Ezer és ezer ember. Lobog a hajunk, könnyezik a szemünk, a nők szoknyája fel-felibben. Nem igazán tűnik úgy, hogy a többiek, esernyő nélkül, gyorsabban zuhannának, mint én. Hiábavaló az igyekezetem. Mikor arra gondolok, hogy föltúrtam az egész szobát az ernyő után kutatva, elszomorodok. Talán hamarosan mégis hatni kezd az esernyő, talán lassítja majd a zuhanásomat. Ugyan már! Butaság ebben hinni, túl kicsi az átmérője. Bárcsak könnyebb lennék! Fogykúrázni fogok, s még többet dohányozni. Nahát, nincs egy szál cigim se. Úgyis elkéstem, egy perc ide vagy oda, mindegy már. Vennem kell. Most már a garázsban van anyám, apámmal, szinte hallom, ahogy pletykál rólam. Már megint rájött a bolondóra, nyitott ernyővel ment el itthonról, emberség, ilyen szép időben, legalább ha nappal lenne, akkor mondhatnám, hogy napernyőként szolgál neki, de már rég bealkonyodott, mit szólsz te ehhez? És akkor mindketten hallgatnak, de anya nem bírja sokáig, ki akar préselni apámból legalább egy szót. Szerinted drogozik? Apám pedig, mint egy patkány kandikál ki az autó alól, csupa zsír és kosz, egy villanyégőben végződő hosszabbítót tart az egyik kezében, csőfogót vagy csavarkulcsot a másikban, és kiabálni kezd: hát nem megmondtam, hogy többé nekem őt szóba ne hozzad? Néha úgy érzem, legszívesebben visszamennék, bezárnám és ott hagynám őket. Ők a hibások mindenért. Ha hittem volna az égbe emelkedésről szóló népszerű prédikációkban, talán a zuhanást is számba vettem volna – bár a zuhanásból még a z-t sem említette senki, nemhogy legalább egy-két szóban tájékoztasson róla –, s ha számba vettem volna, talán föl is készülhettem volna rá. Nem tudom, hogyan, valahogyan. Ha máshogy nem, vettem volna egy nagyobb esernyőt. Ellenben, ők hitetlent faragtak belőlem. Szívesen megkérdezném most tőlük, hogy vajon mit mondatok ti és a ti materializmusotok minderre. Valószínűleg nem értenék, hogyhogy „minderre”, miről beszélek, miféle zuhanást emlegetek. Ilyenek az emberek. Akár le is rajzolhatnád nekik, hiába. Visszaüt még a materializmusuk. Ezért hát köpök a materializmusukra. Pü! Elnézést, asszonyom, kérem, bocsásson meg, nem volt szándékos... Elinal. Valaki szét fogja verni a pofámat. Na-

hát, mennyi nép jött ki az utcára, zuhanni. Fenséges látvány, ahogy mindannyian együtt zuhanunk a nagy semmibe. Igaz, vannak exhibicionisták, akik zuhanás közben különböző cifra mutatványokat végeznek, vannak fejjel lefelé zuhanók is, de ezek ritka kivételek, a többség nyugodtan viselkedik, mintha nem ránk tartozna, ami történik. Úgy látom, vannak olyanok is, akik elégedetten dörzsölik a tenyerüket, és fohászkodnak, bárcsak minél tovább tartana ez a zuhanás. Nekik, szemmel láthatóan, soha nem ment jobban a soruk. A bácsika, aki cigarettával kínál, az esernyőmre néz, és rám kacsint. Rokonszenves vagyok neki. Ha nem sietnék, elővenném a szájharmónikát, és elmuzsikálnám a *Down and out blues*-t, de ez már több lenne a soknál. Igaz, Fehér kedvel engem, fogalmam sincs, miért, és ő az együttes feje, egyben a legnagyobb autoritás, de nem tudom, meddig bírja még a hátát tartani értem. A többiek mind a távozásomat szorgalmazzák. Nem tudom, Fehér tényleg komolyan beszél-e vagy hülyéskedik, mikor azt mondja, hogy én vagyok az egyetlen igazi művész a bandában, a többiek csak melósok, de azt tudom, hogy a többiek komolyan gondolják, amit állítanak, s azt állítják, hogy nagyképű fasz vagyok. Igaz, ami igaz, elégük lehet az akaratlan túlkapásaimból, de igaz az is, hogy közel s távol nincs nálamnál jobb szájharmónikás, és senki sem ismeri olyan jól a bluest, mint én. Akkoriban éjjel-nappal hallgattam a lemezeket, ittam a konyakot, álmodoztam New Orleansról és vártam Olját. Amikor megérkezett, csókolóztunk, szóltanul, levegővétel nélkül, mohón és vadul; össze-összeütődtek a metszőfogaink, gyakran kivérzett az ajkunk. Leheveredtünk a padlóra, összefonódva, simogattuk és fogdostuk egymást, dörgölözve, lángoló szenvedéllyel, de nem vettünk le egyetlen ruhadarabot sem. Blues szólt a lemezről, forgott velünk a szoba. Levegő után kapkodtunk, hogy el ne ájuljunk, hogy el ne hamvadjunk a szenvedély tüzeiben. És így tovább, hosszú, hosszú ideig. A lemez is elhallgatott már, de a szoba még mindig forgott. Valamivel később meg csak feküdtünk egymás mellett, és bámultuk a mennyezetet. Némelyik lemez nem csendesült el önmagától, és órákon át hallgattuk a köröző tű csikorgását. Olja arcán még sokáig nem halványult a pír. Rágyújtott, és percenként odanyújtotta nekem is a cigarettát, hogy beleszívjak. Ki gondolta volna akkor, hogy beteg, és hogy szerelmesen, szűzen fog meghalni hamarosan. Jaj, istenem! Amikor a göröngyök dübörögni kezdtek a koporsóján, elszöktem a temetőből, betértem a festékesboltba, és vettem egy ötliteres kiszírelésű fekete festéket meg egy ecsetet, hazamentem, és azóta feketére festett szobában élek. Csaó, baby! Beléptem a klubba. A bandatagok komor arccal fogadtak. Még Fehér tekintete is elborult. Ezúttal egész biztosan megkapom a magamét. Mind-egy is, hiszen úgyis zuhanórepülésben vagyunk mindannyian. Következe-

tes maradok mindvégig, s lesz, ami lesz. Készen állok a lincselésre. Tudom, nem kellene, de ez erősebb nálam. A pulthoz álltam, konyakot rendeltem. Biztosan arra számítottak, hogy majd zihálva rohanok oda hozzájuk bocsánatért esedezni. Ezzel a konyakos dologgal olajat öntöttem a tűzre. Forgatják a szemüket. A pincér döbbenten néz rám, színültig tölti a poharat, de még nyújtja, kilöttyen egy kevés. Vajon mi lesz most? Látom, ahogy Fehér komor arca mosolygósra vált. Az esernyőmet nézi. Természetesen még mindig a fejem fölött tartom. A másik kezemmel ledöntöm a konyakot. Ők már felvették a hangszereket, készen állnak. A pincér elvonszolja az üres sörösüvegekkel teli ládákat a raktárhelyiségbe. Átvágok a füstön és a tömegben, elnézést, egy kis helyet, és beállok az együttes tagjai közé. A közönség türelmetlen. Még jó, hogy nem tört ki verekedés. Az utóbbi hetekben meglehetősen idegesek, törnek-zúznak. Fehér attól tart, szóbeszéd tárgya lesz, hogy agressziót kelt a zenénk, és akkor majd egyik klub sem hív bennünket. Biccentek minden bandatagnak külön-külön, az üdvözlés jeléül. Észre kell vennem: sem ők, sem a közönség nem zuhan gyorsabban, mint én, pedig egyikőjüknek sincs esernyője. Itt az ideje, hogy feladjam. Összecsukom az ernyőt, és a lábam mellé teszem. Látom, hogy a közönségben összecsapódnak a tenyerek, de semmit sem hallok. Lehet, hogy a zuhanásom annyira felgyorsult, hogy már nem regisztrálok a hangokat? A pincér kivonszolja a raktárból a teli sörösüvegekkel megrakott ládákat. Mint egy refrén, úgy tér vissza emlékeimbe az az időszak, amikor még volt talaj a lábam alatt, és Oljával feküdtünk a padlón. Emlékszem, egyszer fölkeltem, és a túlzottan is szűk, kopott kék farmernadrágjában néhány lépést tett a szobában, és ahelyett, hogy megfordította volna a lemezt – bekapcsolta a rádiót. A rádióból pedig egy agresszív férfihang szólt, amely arról akart meggyőzni bennünket, hogy égi felemelkedés vár ránk. Ekkor hallottam először ezt a mesét a felemelkedésről. Olja szemeiben félelem tükröződött, felkeltem, és odaálltam mellé. Néztük a rádiót, s képtelenek voltunk közelíteni hozzá, nem voltunk képesek kikapcsolni. Most úgy gondolom, attól a naptól kezdett kicsúszni a talaj a lábunk alól. Nekem mindegy, hogy holnap földet érek-e, s agyonütöm magam, vagy pedig soha nem lesz vége ennek a zuhanásnak, mondtam a mikrofonba a közönségnek a szokásos „jó estét” üdvözlés helyett. Látom, ahogy helyeslően emelik a kezüket, és arckifejezésükből ítélve úgy vélem, azt kiabálják: jeee, de továbbra sem hallok semmit. A dzsekim zsebéből előveszem a szájharmonikát, Fehér biccentett a fejével, majd lassan ajkaimhoz emelem a hangszert.

Transznacionális irodalmi folyamatok

Jegyzet a fordításhoz

Az elbeszélés magyar fordítása egy háromnapos, Karlócán megrendezett fordítói műhelyben keletkezett. Ez a műhely része a *Folyamatban levő irodalom* elnevezésű transznacionális projektumnak, amelyet a karlócai székhelyű Műfordítók Nemzetközi Központja és a Halma Háló (európai művelődési központok hálója) szervez az Európai Bizottság támogatásával.

Vladan Matijević NIN-díjas író is részt vett a műhely munkájában, együtt dolgozott a műfordítókkal, akik első alkalommal ültették át az ő elbeszéléseit bolgár, román, albán, illetve magyar nyelvre. Az elbeszélések a szeptemberben megrendezett *Folyamatban levő irodalom* elnevezésű irodalmi esteken kerültek bemutatásra Karlócán. A műhelymunka másik eredménye Vladan Matijević újabb elbeszéléseinek ötnyelvű kötete lesz. A kiadvány a nyár folyamán napvilágot látott a Zoran Stojanović Kiadóház gondozásában.

A műhely műfordítói: Ruzanka Ljapova (bolgár nyelv), Ileana Ursu (román nyelv), Milena Selimi (albán nyelv), Orovec Krisztina (magyar nyelv).

O. K.

Tito meghalt

2. rész, 12. fejezet

Ördög Mónika fordítása

Ültem az irodában, és azon gondolkodtam, mi lenne, ha kimennék a piacra, és összeírnám a sajt, az alma és a többi téli gyümölcs árát, és összeállítanék egy komoly szöveget a Piaci barométer című rovatba, amelyben volt némi esélyem megjelenni.

A kései titói időkben, tehát amikor a párt sikeresen leszámolt az ellenségeivel, és a rezsिम kissé fölengedett, az ellenszegülni merészelőket általában nem gyilkolták meg, és börtönbe sem küldték őket (természetesen voltak kivételek) – a lázadó tanárokat áthelyezték az egyetemekről, ahol volt kinek beszélniük, az intézetekbe, ahol nem volt kinek beszélniük, az ún. disszidensek útlevelét kaptak, hogy Nyugat-Európában és Amerikában busongjanak, tudvalévő volt, milyen mértékű rezsिमkritikát bír el a televízió és milyen a rádió, milyen mértékűt ez vagy amaz az újság és milyen a könyvek, minél kisebb volt az adott média közönsége, annál nagyobb a szabadsága –, a szokásos büntetés általában abból állt, hogy az ellenséget megfosztották a közönségtől.

A közönség pedig imádta Titót, mivel a jugoszlávok a szerelemre voltak hangszerelve; de ha azt szeretnénk, hogy valaki belénk szerelmesedjen, kell is némi hangszerelés, mert senki sem elég jó önmagában. Ám ha a szerelem nyomán jön a kiábrándulás, mindenkinek eszébe vágódik a meghangszerelés – és ilyképp Titót is meggyűlölték. A jugoszláv nemzetek azonban nem kőszívűek, és még kevésbé botfűlűek, és így szíves-örömmel estek újra és újra szerelembe.

Bár voltak olyanok is, akik sohasem szűntek meg szeretni Titót. Biztos voltam benne, hogy Nikola Babić, a vén kommunista, akivel a házi véd-szentünnepen ismerkedtem meg, egy közülük, s ez fúrta az oldalam; arra, amit elmesélt nekem – ha nem vesszük a rejtély fantasztikus megoldásait, mint pl. az időutazást –, az egyedüli lehetséges magyarázat az, hogy

valaki keresztülvitte, hogy Tito pont akkor haljon meg, amikor azt az 1968-as Politika szövege megjósolta – az pedig, hogy keresztülviszik, hogy valaki meghaljon, csak gyilkosságot jelenthet. De ha Babić tudta, hogy szeretett Titóját megölték, miért hallgatott erről mostanáig? Közvetlenül Tito halála után senkinek sem mondhatta volna el, de a kilencvenes évek háborúi folyamán, amikor Titóról mindenfélét hallottunk, attól kezdve, hogy tulajdonképpen orosz volt, egészen odáig, hogy hússzor nősült, hogy a CIA kémje volt, hogy a Vatikán szentté avatta, hogy a földönkívüliekkel föld alatti repülőteret építtetett Bihaćban, biztosan hallhattunk olyasmit is, hogy megölték.

Hacsak... nem maga Nikola Babić ölte meg Titót?

Tito sokáig komolyan betegeskedett, a nyolcvannyolcadik életében volt, lehetséges, hogy egy bizonyos idő után már csak az volt a kérdés, mikor kapcsolják ki a gépeket, amelyekkel életben tartották – és akkor megjelent Babić, és valahogy sikerült a gépeket kikapcsolnia pont úgy, ahogy az Momčilo Nastasijević szövegében olvasható? És így megerősítette Nastasijević dátumát, vagy... Sztálin dátumát támasztotta alá? Lehet, tévesen ítélt meg Nikola Babićot, lehet, hogy ő nem is titóista, hanem sztálinista, vagy... lehet, hogy nem Babić a gyilkos, hanem egy másik, sokkal fontosabb akkori tisztségviselő vagy UDBA-alkalmazott, Babić pedig csak tudja, hogy mi történt.

Volt, ahogy volt, Babić amúgy is megadta nekem a telefonszámát, és már ideje volt felhívnom őt, aztán ha kikérdeztem Pekićet Nastasijevićről, rámutathatok majd, hogy az a szöveg az 1968-as Politikában csak füst-bomba a későbbi büntettséghez. Írhatnék erről egy tárcát is, amit a Politika szívesen megjelentetne. Na tessék, a titói időkben az engedetlen újságírókat a politikai rovatokból áthelyezték a piaci barométeresbe, most pedig az engedetlen újságírók Titóról is írhatnak.

Másrésről meg a francia forradalom 1789-ben nem azért robbant ki, mert az elnyomottak sóvárogtak a testvériség, az egyenlőség és a szabadság után, hanem mert a kenyér annyira megdrágult, hogy már nem tudták megvenni. Minden forradalom a piactól indul ki, bármennyit is szövegeljenek azután az eszményekről.

Komoly szöveget a Politikában nem jelentethettem meg. Ha az énekesnőcskékről és szexuális problémáikról írtam volna, biztosan közöltek volna, és ez lehetetlen helyzetbe hozott: szabadon csinálhattam mindent, amit nem akartam, amiről meg írni óhajtottam, az nem volt megtiltva, csak épp nem jelentették volna meg. Nem kívántam tiszteletdíjért írni egy olyan lapnak, amit a hatalom nem ellenőriz annyira, és amelyben közöltek volna, mert nem akartam, hogy csak kétezer ember olvasson, akik amúgy

is azt gondolják, amit én, de ami lényegesebb, nem is volt miről írnom – cikkeket gépelgetni és kommentárokat, amelyek azt elemzik, mit visz végbe a hatalom, s hogy ez mennyire nincs rendben? Ezek a dolgok engem már egyáltalán nem érdekeltek.

A Tito meggyilkolásáról írt szöveg visszajuttatott volna valamilyen mértékben az igazi újságírók közé, ha mindenféle szenzációhajhászás nélkül írom meg – habár könnyű volt elképzelnem a tárcámhoz fűződő kommentárok címét: Titót megölték, néhány napra rá pedig már: A Vatikán megölette Titót, hogy aztán szentté avassa, illetve: Titót a híres operaénekesnővel való szerelmi légyott közben ölték meg?, újabb néhány nap múltán pedig: Az amerikaiak megölték Titót a földönkívüliekkel való ügylete miatt.

Vagy kimenjek a piacra, és számítsam ki, mi mennyire drágult meg a múlt havi árakhoz képest? – tettem fel magamnak újra a kérdést.

Netán azért foglalkoztam ennyit Titóval, mert féltem, hogy a Vrtačas-et kicsúszott a kezeim közül? Állandóan az intramuszkuláris szó járt a fejemben, mint valami rádióban hallott, egyszerű dallamú és üres szavaktól hemzsegető slágerocska refrénje, amit aztán nem tudsz kivenni a fejedből, és így el kell ismerned magadnak azt, hogy elcsábított a giccs, vagy azt, hogy legyőzött a logika; egy gyilkos intravénásan szúrta volna be neki a drogot, és ezért az intramuszkuláris beszúrás megfosztott attól a reménytől, hogy megvádolhatom a hitvány hatalmat, hogy legalábbis eltussolja a gyilkosságot, amit a kegyencei követtek el.

De ha Vrtača tényleg önkézevel vetett véget az életének, miért hazudott nekem Zuzana?, mert valószínűleg hazudott, miért kérdezte Kovačević, hogy van-e széf a lakásban, miért felejtették el Vrtačát maguk a pártbeliek rögtön egy perccel a halála után?, miért kérte azt valaki, hogy gyorsítsák fel a nyomozást, és hogy mielőbb zárják le?, és mindenekelőtt miért döntött úgy Vrtača, hogy épp azon az estén heroinozik, melyet követően bekerült volna az uralkodó párt és ezzel Szerbia legtöbb hatalommal rendelkező emberei közé? Lehet, hogy az intramuszkuláris beszúrás ellenem volt, de több olyan dolog létezett, ami nekem dolgozott.

Zuzana megadta nekem Mara asszony telefonszámát, aki – mint tudjuk – Dubravka Kovačević anyja volt, s mint ilyen, biztosan a lánya pártján állt, függetlenül attól, hogy Zuzana azt állította, Mara asszony pontosan tudja, milyen Dubravka, és ezért gondoltam, hogy Mara asszony hazudni fog a lányát és vejét illetően, de reménykedtem, hogy Zuzánát illetően nem fog.

Maksimilijan még nem ért be a munkahelyére, biztosan a kéjnével való együttlétet kellett kihevernie, és így nyugodtan telefonálhattam:

– Mara asszony?

– Én vagyok – szólt bele a telefonba egy idősebb nő gorombán, cigaret-tától rekedtes hangján.

– Jovanka Karajovanović vagyok, a Blic újságírója, és Saša Vrtača haláláról írok egy szöveget...

– Nem ismerem őt...

– Tudom, hogy nem ismeri – válaszoltam gyorsan –, de ismer néhány olyan embert, akik kapcsolatban voltak vele... nézze... mind úgy beszélnek most róla, mintha narkomániás lett volna, azt beszélnek, hogy megérdemelte, hogy túlادagolja magát, én viszont az ő másik oldaláról akarok írni...

– Ne haragudj, de nem tudom, mit mondhatnék neked, másrészt meg nem hiszem, hogy az újságírók valaha is arról írnának, ami jó az emberben.

Kicsit meglepett, hogy letegezett, de lehet, hogy a hangomból ítélve azt gondolta, fiatalabb vagyok, mint ő.

– És hogy szerezted meg a telefonszámom?

– Beszélgettem Zuzanával arról, hogyan zajlott le a kihallgatása a rendőrségen... – gondolkodtam, hogy megemlítsen-e a pofonokat – és kész vagyok arra, hogy írjak erről.

– Nem értem, miről?

– Arról, hogy mit tettek vele a rendőrségen.

– És mit tettek vele a rendőrségen? – kérdezte izgatottan, és ebből megértettem, hogy nemcsak fontos neki, mi történt, hanem mérges is, mert azt is feltételezhette, mint mindenki, akinek van egy kis esze.

– Erről akarok beszélni magával... merthogy olyanokat mesélnek Zuzanáról, amik árthatnak neki abban az esetben, ha...

– És akkor miért jöttél nekem először Vrtačával?

– Mert mindezek a dolgok szorosan kötődnek egymáshoz. Nem tudom, tudja-e esetleg, kicsoda Seka Stanivuković?

– Hallottam. És ne kerülgesd, mint macska a forró kását, hogy a lányomról és a vejemről akarsz kérdezni.

– Találkozhatnánk?

– Nem tetszel te nekem, sokat hazudozol.

– Muszáj, ha megemlítettem volna Dubravka és Mladen Kovačevićet, rögtön letette volna a kagylót.

Semmit nem válaszolt, és így felvetődött bennem a kérdés, hiba volt-e őszintének lennem; Mara asszony kétségtelenül azok közé az emberek közé tartozott, akik még a legkellemetlenebb szituációkban is megmondják, mit gondolnak, és az ilyen személyek gyakran kiprovokálják, hogy úgy viselkedjünk, mint ők, aztán viszont nem tudják méltányolni mások őszinteségét, mert szokásosnak találják. Ezért is haragszanak meg könnyen; a saját őszinteségüket szeretik, mert meg vannak győződve róla, hogy amit

ők gondolnak és mondanak, az az abszolút igazság, ami azt jelenti, hogy ha valaki valami mást gondol és mond, az biztosan téved szerintük.

Azon tűnődtem, letette-e már a kagylót, de úgy tűnt, mintha hallottam volna a légzését, így hát vártam, mindenféle ötlet nélkül arra vonatkozóan, mit mondhatnék még azonkívül, hogy: itt van?

És tudtam, hogy ha most nem sikerül eljutnom hozzá, soha többé nem fogok, mert legközelebb még a telefont se venné fel.

– Akkor gyere el hozzám, itthon vagyok egész délelőtt.

Megadta a címet és a lakás számát, én pedig megígértem, hogy azonnal ott leszek; gyalog kevesebb mint egy órára volt szükségem, hogy odaérjek a Vračaron lévő utcába, amelyben lakott. Jó környék, gondoltam, a Demokrata Párt legnagyobb támaszpontja, ahol a lakosok két csoportba tartoznak: az egyik tagjai a jómódú belgrádiak a II. világháború előttől, akik nem voltak elég gazdagok ahhoz, hogy a kommunisták negyvennégyben elvegyék tőlük a lakásukat, a másikat pedig a vörös kisburzsoázia alkotja, mely nem jutott olyan magas pozíciókhoz a pártban, hogy megkaparintassa Dedinjét; pontosabban mindkét csoport tagjai elhaláloztak már lényegében, az utódok pedig szüleik és nagyszüleik megrökönyödésére sikeresen tönkrementek a Demokrata Párt iránti szerelmükben, a lakáskiadásban, a vračari kávézóokban való szájtátásban és abban a meggyőződésben, hogy a szerb társadalom leghaladóbb és legmodernebb részét képezik. Létezik ideológia és létezik társadalmi osztály, ha két ember például a középosztályba tartozik, bármennyire is különbözzenek egyébként ideológiailag; ha egyik Marxra esküszik, a másik pedig arra, hogy a szerbség, a *laissez faire* és az ünnepi aprósütemények az élet értelme, akkor sem lehetnek ellenségek, ők természetes, jobban mondva társadalmi szövetségesek, és megfordítva, a tisztelt bankhivatalnok, aki úgy hiszi, hogy a szerb menyeyei nemzet, hogy a banki kölcsön a legjobb dolog a világon, amit már régen kitaláltak, és az egyáltalán nem tisztelt eladónő a bódében, aki tudja, hogy a szerbek soha egyetlen háborúban sem öltek meg senkit, és aki örökre hálás a készpénzkölcsön kitalálójának, mert nélküle még a túlélés sem volna lehetséges számára, mindig ellenségek lesznek, mert különböző társadalmi osztályokba tartoznak, és ezzel az érdekeik is ellenkezőek.

Vračar a villamossíneknek még a huszadik század elején történő kedvezőtlen lefektetése miatt nem került be a kettős villamos nyomvonalba alkotta körzetbe, melyet Szerbiában központnak gondolnak, rettenetes mágikus helynek, mely uralkodik az országon; és ahogy a gonosz acélfejű szörnyről szóló mesében a hegyekben van egy róka, a róka szívében egy madár, a madárban tojás, a tojásban egy tű, s ha a cárevics meg akarja ölni a szörnyet, el kell mennie a hegyekbe, meg kell találnia a rókát, ki kell

vájja a szívét, amikor pedig a madár kirepül, el kell pusztítania azt – úgy ha valaki Szerbiát akarja bírni, el kell mennie Belgrádba, meg kell találnia a kettes villamos nyomvonala alkotta körzetet, és oda kell költöznie.

Könnyen megtaláltam az utcát, a Szent Száva-templom mögött húzó-dóak egyike volt, örökké árnyékot vetett rá a Balkánon leghatalmasabbnak számító istenháza, amely valahogy eszembe juttatta azt a régi szólásmondást, hogy abba a templomba jár, ahol üveggel harangoznak – de ugyan ki az, aki szívesebben menne a misékre azután, hogy látta a hatalmas bódét a szerb pravoszláv egyház áruinak teljes portfóliójával, az egész mindenséget az egyházi naptárakkal, a gyertyákkal, a pátriárkákat ábrázoló falragaszokkal, a szentképekkel, a vallásos irodalom körébe tartozó könyvekkel, a kis keresztekkel és az olvasókkal együtt sikerült bevinniük a templomba, és megmutatniuk, hogy van vállalkozói tehetségük ezen a nagyon alapvető kiskereskedelmi szinten is.

Elhiszem viszont, hogy a legborzasztóbb nyári hónapokban, amikor akár tíz egymást követő napon harmincöt fok fölött lehet a hőmérséklet, a templom árnyékában lenni nem is olyan rossz.

Megnyomtam az egyes számú lakás kaputelefonjának gombját, és vártam egy kicsit, majd amikor zúgás hallatszott, bementem az épületbe. A szám alapján tudtam, hogy Mara asszony lakása az első emeleten van, ezért nem lifteztem fel, hanem lépcsőztem. Közben eszembe jutott, hogy nem hoztam magammal a diktafonomat, és rögtön ideges lettem – okosabb lett volna fölvennem, amit mond, így viszont jegyzetelnem kellett, vagy észben tartanom.

Odaértem az egyes számú lakás elé – az ajtón nem volt semmiféle névtábla –, és megnyomtam a csengőt.

Vártam, de senki nem nyitott ajtót.

Újból megnyomtam a csengőt, abból a megfontolásból, hogy az idősebb emberek gyakran süketek.

Utána több mint egy perc telt el, az volt az érzésem, és már kivettem a mobilt a táskámból, hogy újra felhívjam Mara asszonyt, amikor meghallottam, hogy kattan a zár az ajtóban.

Az ajtó kinyílt. Nikola Babić állt előttem, a vén kommunista, aki a védszentünnepeken elmesélte nekem azt a Titóról szóló történetet.

A rombolás poétikája 2.

Térérzékelés – térteremtés

Posztmonarchia – közép-európaiság

*„A tükör emlékszik mindarra, ami benne tükröződött,
s csak a »lelki szemnek« mutat olykor valamicskét ebből a bőségből.
A tükör a rabul ejtett tükörképek hatalmas gyűjteménye.”*
(KOVÁČ 2009: 107)

Igaza van Bányai Jánosnak, amikor megállapítja: „Aki az egykori Monarchia – az Osztrák–Magyar Monarchia – szellemi és irodalmi hagyományait kutatja [...], labirintusban bolyong [...], író és tudós legyen a talpán, ha valamirevaló megoldásban reménykedni merészkedik” (BÁNYAI 2000: 173). A Monarchia-irodalmat a XIX. század végének és a XX. század elejének politikai helyzete és az ebből adódó életérzés határozta meg. Ekkoriban válságba került az Osztrák–Magyar Monarchia, és 1918-ban fel is bomlott. Egyfajta irodalmi monarchiamodell alakult ki, amely lehetővé tette/teszi az együtt élt/élő népek hasonló tudati tényezőinek manifestálódását. Nemcsak a tematika monarchikus jellegére reflektálhatunk, hanem olyan közös életérzést és világlátást fedezhetünk fel az elemzett regények – *Város a tükörben*, *Kijárat az Adriára*, *Város az Adrián* – egyes darabjaiban (is), amelyek nem függetleníthetők egészen a történelmi és társadalmi-politikai tényezőktől, és mégis leginkább az egyéni identitás alakulására vannak hatással. „Az [...] elbeszélések mindig egy térbeli, illetve időbeli »körzet« hajszálpontos ismeretére alapoznak, ami lehetővé teszi, hogy a tipikust a legegységesebb valóságreferenciák szintjén ragadják meg [...], hogy aztán ezeket a »sorstársak« számára jól felismerhető elemeket a vidék, az idők vagy a helyzet finoman kidolgozott és többnyire groteszk torzítás révén stilizált láttelelei közé keverjék. Így áll össze az a narratív puzzle, amely egyszerre tud értelmezésre provokáló talányként és konkrét utalásként működni” (BÁNYAI 2009: 35). Hogy az alkotásokban lévő „narratív puzzle-kockák” térbeli és időbeli egyidejűsége létrejö-

hessen, léteznie kell valamiféle közös identitásnak, amely csak meghatározott közösségre jellemző. A közösségi identitás megemlítése fontosnak mutatkozik olyan tekintetben, hogy azáltal, hogy az individuum találkozik más individuumokkal, megtapasztalja benne a más, és ezáltal önnön identitását alakítja. Az egyéniség kialakulása tehát egyszerre tekinthető térfüggőnek, időfüggőnek, sorsfüggőnek és – mintha tükörbe néznénk – énfüggőnek, vagyis önnön tudatunk és a biológiai struktúránk által meghatározottnak. Az emberek egymással való érintkezéskor átveszik egymás tulajdonságait, többszörös tükörben szemlélik önmagukat. Mindhárom regényben olyan közösségteremtő mozzanatok jelentkeznek, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia hozadékaira utalnak, és megteremtik annak valamiféle utóéletét. Lovas Ildikónál a „privát kikötőként” jelentkező Trieszt és Fiume, Nedjeljko Fabriónál központi városként szereplő Fiume/Rijeka és Mirko Kovač tükörbéli városa, Dubrovnik, egy olyan erős Monarchia-vonalat alkotnak meg – akár térképen is meghúzható –, amely mentén nemcsak lecsapódnak a Monarchia eseményei (az elbeszélések telis-tele vannak Monarchia-utalásokkal), hanem maga is megalkot egyfajta posztmonarchikus nemzetiségi beszédmódot, illetve e beszédmódok dialógusát. A posztmonarchikus olvasat szorosan kapcsolódik az assmanni kulturális emlékezethez. Ezáltal az egyéneket és környezetüket a korábbi kulturális emlékezetek alakítják. Ilyen értelemben tehát a Monarchia kora és az első világháború, a második világháború és egyáltalán a közép-európai események (és eszmények) mind kihatással voltak/vannak az egyéni identitások alakulására. A tükörképzet hangsúlyozása és kiemelése az irodalmi diskurzusban igen gyakori jelenséggé vált, különösen a posztmonarchikus atmoszféra vizsgálatakor. E tükör – mint az elevenen létező realitás és irrealitás – átjáróként szolgál a narratív identitáslétesítés különböző változataihoz. Lacan tüköreffektusa – miszerint a gyermek a tükörben önmagát szemlélve megéli önnön identitását – a lankadatlan intenzitású önkeresés egyik lehetséges szigetként szolgálhat. Kontextustól függően számtalan perspektívából közelíthető meg. A tükröt akár tárgyként, akár képként, akár fogalomként szemléljük, egy teljesen új teret nyit meg, amely a szemlélő saját terévé válik.

Kovač a valóság és a fikció vegyítését a mitikus Dubrovnik segítségével végzi el, amely az ő képzeletbeli városa, amely amellet, hogy a periféria és a központ szempontjából is megközelíthető (SZERBHORVÁTH 2010), elsősorban belső világának kivetülő építménye. A regényben a tükör változó mivoltában van jelen: „a tükrök élőlények, akárcsak a víz, s ugyanúgy hullámanak és válnak zavarossá” (KOVAČ 2009: 107), vagyis a regény mint tükör az emlékezés azon funkciójához kapcsolódik, amely

a valamikorit fejezi ki mostani perspektívájában. A konstruálódó szubjektum tükört állít, és hallgatja „a zuhataghoz hasonló morajlást, mely a tükörből” (KOVAČ 2009: 107) jön, és szelektál emlékei között, amelyek néha felbukkannak, néha pedig eltűnnek. Ezáltal megbont mindenféle referenciális olvasatot, és megnyitja a látvány kapuit. „[A] legmagasabb l-i csúcscról egy pillanatra, mégpedig csakis abban a percben, amikor a nap megérinti a nyugati hegyormot, a tükörben látni lehetett Dubrovnik körvonalait; lebegő látvány volt, mely abban a szempillantásban eltűnt, amikor lehanyatlott a Nap” (KOVAČ 2009: 107). Dubrovnik az identitás-struktúra építőeleme lesz azáltal, hogy az egyén belső terének kívülségét határozza meg, és az otthontalanság és az identitáskeresés tereként definiálódik. „A tükör a másikkal való találkozás ideális helye; ő várja ezt a találkozást, ezért kitart a tükör misztériumába vetett hitében, letakarja a tükört, s előtte ápolja szorongásait” (KOVAČ 2009: 165).

„A *Város az Adrián (Vježbanje života)* ugyanis egy posztmonarchia-regény, amelynek tárgya egy rijekai, vagy fiumei soknemzetiségű család története – nagyon is időszerű üzenettel: a közép-európai régió identitás-tudatának kimondásával” (LŐKÖS 1996: 330). Míg Kovač nem kronologikus sorrendben írja meg a múlt és a jelen kapcsolatát, metanyelvet használ, és ezáltal alkotja meg regénybeli identitását, addig Fabio időrendben következő narrátori pozícióváltásokkal épít fel egy átfogóbb identitást, amely egy multikulturális, közép-európai közösség elé állított tükörkép. „[M]inden gyűlölt hatalom a legcsekélyebb lehetőséget is megragadja, hogy saját tükreben a legjobbnak láthassa magát (és az ilyen hatalom mások kezébe úgysem ad tükört)” (FABRIO 2009: 17), ám Fabriónak e tükört sikerül megfordítania, és Rijeka/Fiume valamikori békés multikulturális arculatának merevedésére, a nyelvi, a gondolkodásbeli és a művelődésbeli sokszínűség felbomlásának tényére irányítani. Fabio regénye az új-történelmi regények körébe tartozik. A horvát elméletalkotók egybehangozva azt vallják, hogy ezek a regények a jelenről szólnak, és a múltbeli események csupán a jelen tükreben szemlélhetők (MEDVE A. 2009: 169). Az elbeszélő pozíciója pedig – eltérően az „igazi” posztmodern szerzők megoldásaitól – mindig a megbízható elbeszélő terében mozog (ami nem jelenti a szerző és a narrátor egyezését). Egyszerre része a történelemnek, ugyanakkor azon kívül és felül is áll. Fabio egyes mikroidentitásai egy nagyobb identitás, a történelmi identitás segítségével állnak össze, ám nem a történelmi-politikai események idejének, hanem azok mikéntjének függvényében. Ahogyan a történelemben az ismétlődés elve, a körkörös érvényesül, úgy a fabriói identitások is körkörös utat tesznek meg, ha nem is egy emberöltőn belül. Az olasz–horvát, horvát–osztrák–magyar, horvát–

francia geopolitikai konstrukciók is az egyén mikro- és makroidentitásának tereként manifesztálódnak.

Lovas Ildikó regényében a közép-európai létezés összetettsége, a valamikori szabad mozgású időszakokat követő korlátozott térhatások és a határátlépés lehetőségeit kioltó tapasztalat következtében a realitás megértése, a létezés vágyának határozott érzése többnyire hiányként jelentkezik. Az óriásira duzzadt (szellemi és földrajzi) távolság és az ebből eredő, folyamatosan ismétlődő hiányt megjelenítő alakzatok, a történelmi színterek, az önkeresés, az állandóan kiújuló háború és döntésképtelenség, az otthon- és otthontalanságélmény szerveződnek narrációvá. „Az otthonosságban rejlik az az otthontalanság, amit mindig is kerestem: igazában nem vagyok otthon sehol” (LOVAS 2006: 100). A *Kijárat az Adriára* bizonyos tekintetben zárt világ nemcsak az individuum politikai helyzetéből adódó, valódi határok közé szorultságából ered, hanem az egyén önnön határai is visszafogó tényezőként működnek. „Bosznián át leutazni a tengerpartig. Hamis performansz. Csáth Gézáé volt a tökéletes. A hibátlan műalkotás, az egyszeri, a megismételhetetlen. Ott maradni a határon homokba fűrt fejjel” (LOVAS 2006: 286). Az egyén reális és irreális mozgáspályája adja a regény párhuzamos tereinek hálózatrendszerét, a narráció által megképződő világ térképét. A származási hely, a tényleges élettér és a vágyhely távolságai mégis paradox valósághoz vezetnek. Elvagyódás figyelhető meg egy kívül eső világba, talán a vágyak világába (az Adriára). Ez az elvagyódás, a „határon” történő mozgás és létezés az individuum számára nem egyéb, mint egzisztenciális lehetőség, a szabadság elérésének egyetlen módja. A határképzetek és határátlépési kényszerek a helynéküliség érzéséből, a belső bizonytalanságból erednek.

Ugyanezen képzetkör mentén magyarázható az „[a]djunk el mindent, és menjünk!” féle utazási vágy. Az úton levés, az önkeresés során megkonstruálódó térbeli utazások földrajzi mivolta háttérbe szorul – ám nem szűnik meg a tér élményszerű érzékelésének a játéka, a realitás sem –, és az utazás szekunder jelentése válik fontossá. A kisebbségi tér-idő-történelem helyzetéből kialakuló otthontalanságérzés következtében a narrátor időbeli és térbeli hovatartozása összemosódik, és az emlékezés általi örök utazó szerepében jelenik meg. „Mert nem lehet tudni, merre kanyarognak az odavivő utak. Mindig oda, ahová igyekszünk. [...] De nem érdekel. Én már annyit mentem, gyalogoltam különböző városok felé, hogy eluntam” (LOVAS 2006: 53).

A határképzet, az utazás motívuma nemcsak Lovas Ildikó regényében figyelhető meg. Mirko Kovač elbeszélője is utazik, szinte a vonaton él, és menekül önmaga elől, vagyis a végső felismerés elől, hogy minden elmúlik.

„[A]mikor visszapillantok, saját távolodó alakomat látom, amint menekül tőlem az árulója” (KOVÁČ 2009: 132). Maga a *Város a tükörben* című regény is az utazás metaforája. „Meguntam már a családi vonat zötykölődését a keskeny vágányú vasúton, a hosszan tartó utazást, melynek végén az a felismerés vár, hogy el sem mozdultam attól az állomástól, ahol fölszálltam, hiszen egyikünknek sincs *állandó városa*, hiába bizonygatjuk makacsul, hogy megállapodtunk, mert amiként Pierre-Jean Jouve szépen verselte: »ott vagyunk, ahol nem«” (KOVÁČ 2009: 7). Nedjeljko Fabrio narrátora az időben utazik, amely emellett még utazásmotívumokkal is ízesített, olyanokkal, mint amilyen a hajó és a tenger képze, a vasút, amely összeköti Rijekát Béccsel. Mindezen mozzanatok a Monarchia motívumvilágába, a labirintus, a végtelen utak világába utalnak vissza.

Térpoétika – identitás

„S amit magam előtt láttam, kicsi tengerem,
egy szelet volt a Split fényével küszködő Adriából, a Jadrán-tengerből.
Ennyi az enyém, gondoltam, amennyi a szemembe befér.”
(LOVAS 2006: 53)

Minden emlékezetnek tér az alapja. Nem feltétlenül a helyszíni tér, annál is inkább egy viszonylati térszerkezet.¹ A három vizsgált regény térelméletében bizonyos fokú hasonlóság mutatkozik. Mindegyik térszerkezete kétpólusú, az identitáslétesítés szolgálatában áll, és a térérzékelés – térteremtés mentén gondolható el, amelyek koronként, kultúránként, emlékezésekként és regényenként eltérőek, ám számtalan pontban – talán a „balkanizmus” geokulturális² meghatározottságban, talán a multikulturalizmus hozadékaként az összetartó specifikumok hiányában – találkoznak. A regény(ek)beli térmegjelenítések – realitásértékük mellett – mentális valóságú terekként funkcionálnak.³

A posztmonarchikus és közép-európai vonulat mentén már szó esett néhány térviznylatról, amelyek bár helyszínszerűen leírhatóak, mégis a

¹ „Az elvont fogalmakkal leírható téralakzatok, a szereplők közötti elrendezés elvont fogalmakkal leírható viszonyatai, az erőter, a kommunikációs tér, a nyelvileg/képzetszerűen teremtődő térjelentések állnak az olvasói figyelem középpontjában. A narratív megismerésben megnyilvánuló érzelmi, érzéki viszonyok és gondolati tartalmak téries konfigurációja” (FARAGÓ 2001: 42–43).

² A geokulturális kódoltság kapcsán a Deleuze–Guattari-elméletet idézi Faragó Kornélia (FARAGÓ 2001: 7–10).

³ A tér jelentése kilép a külső térből, és tudati terekben kezd funkcionálni (FARAGÓ 2001: 57).

társadalmi struktúra és az egyéni belső terek szolgálatában állnak. E tér-
szemlélethez kapcsolódik a térvonatkozású idegenségképzet, a másságérzet
problematikája, amelyek a multikulturális közegben alkotó írók művei kap-
csán merülnek fel. A kisebbségi vagy multikulturális közegben élő és al-
kotó író műveinek térélményeiben „[b]izonyos fajta kulturális, geopoétikai
meghatározottságú terek kontúrozódnak [...], és ezeknek irodalmi szöve-
gekben való artikulációjára utalnak” (BÁNYAI 2009: 29). A geopoétika⁴
jelenségét megragadva, szóba kerülhet egy szűkebb-tágabb térbeli loka-
lizáció, amely a földrajzi hovatartozást határozza meg, és a sorsszerűség,
amely ezáltal a közösség sajátjává válik. A poétika pedig ennek a sorssze-
rűségnek a szövegben való megjelenési formája. A három „balkáni” regény
világképét a közös kultúr- és háborúélmény köti össze. Kovač, Fabrio és
Lovas művében egy olyan sajátos térhálózat épül ki, amelynek gócpontjai
a város- és tengerképzetek. Érdekes megfigyelni a mozgásirányokat a re-
gényekben, amelyek kizárólag az egyes városok és a tenger köré szerveződ-
nek. Ha elfogadjuk azt az állítást, hogy a tér nem dologi közeg, amelyben
elrendeződnek a dolgok, hanem eszköz arra, hogy a dolgok (jelen esetben
individuumok) elrendeződjenek⁵, akkor a városok és a tengerek mélyére
kell tekintenünk, hogy felfedezzük azokat a meghatározó mozzanatokat,
amelyek az identitás kialakulásában is szerepet játszanak.

A városképek regényenként eltérőek, mind konkrét, mind elvont ér-
telmében. A *Város a tükörben* Dubrovnikja az emlékvilágtérben⁶ kiemelt
helyet foglal el. A Dubrovnik környéki vidék – lényegében „közösségen”
kívüli – lakossága presztíziskérdésként kezeli a városhoz való tartozást.
Mindenki „raguzál” (SZERBHORVÁTH 2010). Raguzál, nem pedig
raguzai, hiszen Dubrovnik nem tere a regény eseményeinek, csupán az
emlékek szülték, azok az emlékek, amelyek mindig is kívülről szemlélték
a várost, és az „ígéret földjeként” tekintettek rá. A kívülség-érzés végig-
kíséri a regényt. „A nagybácsi városias gyógyfürdőnek, a dubrovnikai urak
paradicsomának festette le szülőhelyét [...], ábrándozott szegény, és hitt
is a kitalációiban [...], hogy szülőhelye csaknem a dalmát tengerparton
van, ami messze állt az igazságtól [...]. Na de nem az én nagybácsim az
egyetlen hazudozó Dubrovnik hátországában” (KOVAČ 2009: 20–21).
A város hiányként jelenik meg, az otthonlét hiányaként. A visszaemléke-
ző narrátor tudatában van a lakozás mozgó környezetként való felfogása
szükségességének, ami az időnek és a térnek olyan belakási módját jelenti,

⁴ Kenneth White használta először a kifejezést (FARAGÓ 2001: 164).

⁵ Merleau-Ponty felfogása alapján (FARAGÓ 2001: 8).

⁶ Merleau-Ponty térelméletének eleme, a mentális valóságú terek egyike, amely alap-
ján „csak a létezés illúziója rakható össze” (FARAGÓ 2001: 3).

amelyben az egyén nem rögzített, lezárt struktúra, hanem egy megnyí-lás kiprovokálója. Az identitás-, a hely- és a hovatartozás-tudatát azonban ez mégis összezavarja, vágyik az otthonra, vágyik önmaga megtalálására. Fabio Fiuméje Kovač Dubrovnikjához hasonlóan az „ígéret földje”, azzal az eltéréssel, hogy a fabriói szubjektum a bennlét perspektívájából nyilat-kozik meg, ám mégis hiányérzet lengi körül. A belüliség-élmény csupán látszólagos, szigorúan fizikai térérzékelés ez, hiszen az idegenségérzet, a visszavágyódás a gyökerekhez örökösen jelen van, és megakadályozza a szubjektumot abban, hogy azonosulni tudjon a várossal, hogy meglelje első otthonát.

„Trieszt az a város, amelynek leírása éppen ráillik erre a városra...” (LOVAS 2006: 98), Lovas városára. Ahogyan egy interjúban is elmondta, neki „Szabadka a dolga”⁷, a városa, hiszen a háborúk szülte következmé-nyek során a városból eltűnt az élet lényege. Úgy tud szöveget írni Szabad-káról, hogy közben – tárgya okán – átöleli a világot, kijáratot keres – és talál – „kicsi tengerére”. A *Kijárat az Adriára* regény kapcsán városokról, Szabadkáról és Triesztről kell beszélni. Az egóról és az alteregóról. Az elbeszélő tere, a narráció születésének tere, a szigorú értelemben vett cent-rum Szabadka. Mégis – ahogyan Kovač narrátora is teszi – „raguzál”, de nem Raguzában, hanem Triesztben, és a többi tengeremelléki városban. Mindenhol azt keresi, amit Szabadkán nem talál, vagyis azt, amit önma-gában nem talál. Ahasvérusként bolyong a városokba(n), és ugrik fejést „kicsi tengerébe”, egyetlen cél érdekében, hogy az így érzékelt mozaikkoc-kákból összerakja önmagát.

Térségünk – kelet-közép-európai – irodalmi gondolkodásában a tenger mint toposz gyakori jelenség. Ahogyan Lovas Ildikó is írja regényében: „a jugoszláviai magyar írókat az különbözteti meg a magyarországiaktól, hogy az előbbieknél van tengerük” (LOVAS 2006: 52), de nemcsak a jugoszláviai magyar írókat, hanem – ha kissé elavult meghatározással élve is – a jugoszláv írókat is a többitől. Az azonban vita tárgya lehet, hogy ez a tenger földrajzi terület-e. A válasz igen is meg nem is. A három vizsgált regény közül Lovas prózájából indulunk ki, annak ellenére, hogy a másik két regény a szó szorosabb értelmében, a cselekménytér szempontjából, közvetlenebbül kap-csolódik a tengerhez. A *Kijárat az Adriára* narrátora azonban, aki gyakran kilógott az olajfák alá, hogy nézze kicsi tengerét, egy olyan sajátos kapcsola-t alakít ki a tengerrel, amely földrajzilag nem mérhető. Belső tengert hoz létre, ami csak az övé. Tengerképe részint abból építkezik, amiből szinte

⁷ „Nekem Szabadka a dolgom”. Beszélgetés Lovas Ildikóval (ERDÉLYI-NOBEL 2000: 51).

mindenkinek e vidéken, a tengerünneplésekből, amelyek során egy percig sem gondolkodtak azon, hogy az övék-e. A regény szubjektuma azonban elgondolkodik, és rájön, hogy az Adriai-tenger már nem az övé, és soha nem is volt az. „Lassan vált szégyenné a tengerhez kapcsolódó mondat. Vagyis számomra lassan, mert eleinte hihetetlen volt. Még előbb meg úgy voltam vele, mint a himnusszal, a karácsonnyal, a nagyapám magyar katona volt-dologgal, a testvériség-egységgel, a női fehérművel – ami bugyi, kedves –, a vénnyel és recepttel, meg az összes többi szekatúrával. Így voltam a tengerünkkel” (LOVAS 2006: 60). Számára egyetlen lehetőségként önnön kicsi tengerének létrehozása jelentkezik, amely a valamikori képeslapokból, emlékképekből áll össze, és belső szabadságot nyújt. És ez az a tér, amely minden térformációnál erősebben segíti abban, hogy időnként az önkeresés útjára léphessen, és identitás-létrehozásának paradox tényét felismerve, állandóan tudatosítson egy-egy újabb állomást a létben, hogy ne felejtse el önmagát, amit már annyiszor majdnem sikerült.

„[A] tenger csupán szellemtelen és közönséges emberek számára pusztá víz, ámde nem így van, bizonyos költők okkal gyanakodtak arra, hogy a tenger egyáltalán víz lenne, úgy énekeltek hozzá, mint egy istenséghez, amelybe a teremtető »a rend és a káosz erőit« lehelte bele” (KOVAČ 2009: 227). Azok számára, akik a személyes azonosság szubjektív érzésének a hiányával küzdenek, és teszik mindezt egy közös világképpel való azonosulás hiányában – ahogyan Mirko Kovač és Nedjeljko Fabrio hősei –, a tenger a megnyugvás, a lehetőségek tereként, „tömegeként” definiálódik. A regények alapját képezi, hogy az individuumok (se nem szerbek, se nem boszniaiak, se nem horvátok, se nem olaszok és még sorolhatnám) nem képesek saját sorshelyzetüket felemelni az egyetemes sorsértelmezésbe, emigránsokká válnak. Nem tudnak elszakadni a háborúk okozta pusztítások emlékeitől, sem a „balkán” és a „mediterráneum” folyamatosan ismétlődő történéseitől. Az emigrációban is állandó állomáskeresésben, otthonkeresésben tengődnek. A tenger, a hatalmas víztömeg a függetlenség, a szabadság és egy magasabb rendű tökéletesség gondolatával kecsegtet. A borgei könyvtár képzetét öltve magára egy véget nem érő térhorizonttá nő, amelyben a világ összes válasza fellelhető, ezáltal isteni attribútummal bíró, vagyis a mindentudó hatalmával rendelkezik.

Kiadások

FABRIO, Nedjeljko 2009. *Város az Adrián* (ford. CSORDÁS Gábor). Jelenkor Kiadó, Pécs

KOVAČ, Mirko 2009. *Város a tükörben* (ford. ORCSIK Roland). Magvető Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft., Budapest

LOVAS Ildikó 2006. *Kijárat az Adriára*. Kalligram, Pozsony

Irodalom

- BAČIĆ-KARKOVIĆ, Danijela 2004. Osztrák–magyar milió Nedjeljko Fabio regénytrilógiájában. In: KISS GY. Csaba (szerk.) 2004. *Fiume és a magyar kultúra*. ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék–Kortárs Kiadó, Budapest, 171–179.
- BÁNYAI Éva 2009. A peremvidék közepén = *Híd*, 3. 29–47.
- BÁNYAI János 2000. A monarchia labirintusa. In: BÁNYAI János 2000. *Mit viszünk magunkkal?* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 173–175.
- BÁNYAI János 2006. Kijárat a regényre (Lovas Ildikó: Kijárat az Adriára. James Bond Bácskában) = *Híd*, 1. 99–106.
- BENCE Erika 2007. Új mítoszok és legendák (Lovas Ildikó: Kijárat az Adriára. James Bond Bácskában). In: BENCE Erika 2007. *A kert árnyéka*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 114–120.
- CHAMBERS, Iain: Vándorlás, kultúra, identitás = *Helikon*, 2002/4. 433–474.
- DÜLL Andrea 2010. „Vannak vidékek legbelül” = *Helikon*, 1–2., 227–238.
- ERDÉLYI Erzsébet–NOBEL Iván 2000. „Nekem Szabadka a dolgom”. Beszélgetés Lovas Ildikóval = *Tiszatáj*, 4. 51–55.
- FARAGÓ Kornélia 2001. *Téirányok, távolságok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- FRIED Ilona 2004. Egy kulturális identitás. In: KISS GY. Csaba (szerk.) 2004. *Fiume és a magyar kultúra*. ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék–Kortárs Kiadó, Budapest, 118–128.
- FRIED István 1999. „...az eredetiség alkotás” = *Korunk*, 5. 66–77.
- GYÁNI Gábor 2008. június. Identitás, emlékezés, lokalitás = http://www.ketezer.hu/menu4/2008_06/gyani.html.
- JUHÁSZ Erzsébet 1996. *Tükörképek labirintusa*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- KISS GY. Csaba 2004. Egy fejezet a magyar irodalom Fiume-kultuszából. In: KISS GY. Csaba (szerk.) 2004. *Fiume és a magyar kultúra*. ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék–Kortárs Kiadó, Budapest, 129–139.
- LÉVINAS, Emmanuel 1999. *Teljesség és Végtelen*. Jelenkor Kiadó, Pécs
- LŐKÖS István 1996. *A horvát irodalom története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- MEDVE A. Zoltán 2009. *Kentextusok és annotációk*. Kijárat Kiadó, Budapest
- ORCSIK Roland 2010. Kalandozás a szerb, horvát, szlovén irodalomban = *Bárka*, 1. 77–83.
- SZERBHORVÁTH György 2010. Raguzálók = *Kalligram*, 5. 95–98.
- SZIGETI L. László 2002. A multikulturalizmus esztétikája = *Helikon*, 4. 395–421.
- TÉNYI Tamás 2010. Tér és forma = *Helikon*, 1–2. 220–226.
- Z. VARGA Zoltán 2000. Önéletírás-olvasás. = *Jelenkor*, 1., 87–93.

Papp Dánielről

Omorovicza (ma Moravica, hivatalosan Bácskossuthfalva) neves,
de méltatlanul elfeledett szülöttjéről

Másodéves magyar és szerb nyelv szakos főiskolai hallgató voltam az újvidéki tanárképző főiskolán, amikor 1958 őszén Herceg János ellátogatott az akkor még igazából meg sem nyílt újvidéki egyetem bölcsészkarára nekünk, a főiskolán magyartanároknak készülő hallgatóknak és más kíváncsi irodalombarátnak előadást tartani Papp Dánielről. Akkor hallottam először, hogy a 19–20. század fordulóján élt és alkotott egy magyar író, aki talán nem is volt magyar származású (!), hisz állítólagos szülőhelyén, Moravicán se a katolikus, se a református hitközség anyakönyveiben nem találták meg a nevét. Azt is akkor hallottam, hogy „Papp Dánielt a gondok – feleséget és két gyermeket kellett eltartania – kényszerítették a mesélésre, mint Balzacot és Dickenst annak idején”. Kortársai, a vele egyívású literátorok: Herczeg Ferenc, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Ambrus Zoltán ekkorra már hírnevet szereztek maguknak, Justh Zsigmond meg épp abban az évben halt meg (1894), amikor az ő első novellája, a *Marcellusz* a *Pesti Napló*ban megjelent. És mint tizennégy évvel később Móricz Zsigmondot *A hét krajcár*, Papp Dánielt a *Marcellusz* tette egy csapásra ismertté, a legkiválóbb írók által el- és befogadottá. Egyenesen Mikszáth Kálmán dicsérte, és első (és egyetlen) regényének megjelenésekor (1898) ezt írta róla: „Azokhoz az írókhoz tartozik ő, akik előbb lesznek híresek az írók világában, és csak azután a közönségben, holott nálunk megfordítva szokott történni...” De a legtekintélyesebb folyóirat, *A Hét* szerkesztője, Kiss József is följánlotta folyóirata oldalait az új csillag, a sokat ígérő nagy reménység kéziratainak közlésére. És az új csillagnak – Herceg János megfogalmazása szerint – „sietnie is kellett a siker felé, mert csak öt esztendő t engedelyezett neki életre és írásra a sorsa”. 1900. augusztus 14-én ugyanis már halott volt.

Egy kicsit azonban előre szaladtam. Hisz jelen emlékezésemben elsősorban is arra szeretnék reflektálni, hogy tényleg szerb származású, or-

todox vallású magyar író volt-e Papp Dániel, ahogyan azt Herceg János a fõnt idézett elõadásában – bárcsak megengedõen, de – sejtetni engedte, valamint arra, hogy Moravica valóban csak állítólagosan volt-e szülõhelye az írónak, vagy valóságosan is.

Ez utóbbival kezdeném.

Juhász Géza, aki az 1960-as évek elején doktori értekezése tárgyául választotta Papp Dánielnek, a magyar irodalom egyik homályba vesztett, feledésbe merült alakjának az újrafelfedezését, és monográfiát írt róla¹, megerõsíti Herceg János fõntebb már említett megállapítását és rögzíti, hogy „noha minden életrajza szerint Ó-Moravicán született, ott sem a katolikus, sem a református egyházi anyakönyvekben nem szerepel a neve”. Majd – mintegy járható új nyomot, további kutatásra érdemes lehetõséget – megemlíti, hogy „fõlmerülhet annak lehetõsége is, hogy a Moravicán született gyermeket Pacsérra vitték volna keresztelni, ahol görögkeleti egyház is van (és volt), de az ottani anyakönyvek, s épp a görögkeletiek elvesztek a háború alatt”.

És hogy tovább bonyolítsa a gubancot, hozzáteszi: „De nemcsak a születési helye és származása ilyen bizonytalan, hanem születésének a dátuma is”, és elmondja, hogy „régebben az irodalomtörténetek, lexikonok stb. egyöntetûen 1868. febr. 11-ét jelölték meg születése dátumaként”, de Laczkó Márta 1944-ben közzétett tanulmánya óta² számos kiadványba – még az Akadémiai Kiadó 1994-es kiadású *Új magyar irodalmi lexikon*ába is, igaz, kérdõjellel utalva a bizonytalanságra – az az új dátum (1865. február 11-e) került be – amelyet Laczkó Márta a zombori főgimnázium egykorú évkönyveire hivatkozva Papp Dániel hiteles születési dátumaként állapít meg. Laczkót az készítette a dátumváltoztatásra, hogy nem tartotta valószínûnek, hogy a gimnázium ötödik osztályát megismételni kényszerûlõ Papp Dániel csak 17 éves volt, amikor leérettségizett. Pedig így történt akár négyéves korában, akár késõbb kezdett el elemibe járni!

Egy Kilátó-beli cikkemben (az 1980-as évek elején, derekán?) utaltam is ezekre a bizonytalanságokra. A cikk olvastán, illetve az utána folytatott beszélgetés alapján vélte Magyar László, a Szabadkai Történelmi Levéltár egykori levéltárosa, hogy ennek még egyszer utána kell nézni, de most már – mint mondta – levéltárosi furfanggal. Szándékát tett követte, és – ami addig az elõtte kutatók közül senkinek, neki – már az elsõ nekibuzdulásra sikerült! Az omorovica-i katolikus egyházközség születési anyakönyvében az 1868-ban születettek és kereszteltek között megtalálta a keresett be-

¹ Juhász Géza: *Papp Dániel*. Forum Könyvkiadó, hely és év nélkül [Novi Sad, 1965]

² Laczkó Márta: Papp Dániel diákévei. *Kalangya*, XIII. évfolyam (1944. május 15.), 5. szám.

jegyzést. A latin nyelven vezetett anyakönyv³ 52. oldalán a 6. sorszám alatt ugyanis – magyar fordításban – ez olvasható:

Született: 1868. február 11-én, keresztelték: 15-én, a megkeresztelt neve: Dániel, neme: fiú, törvénytelen, apja: ismeretlen, anyja: Korapifiszky Anna római katolikus polgári nő, lakhelye: Omorovicza 217, keresztszülők: Almási Antunovics Mátyás szolgabíró és felesége, Kovács Julianna római katolikus nemesek, keresztelte: Fratricks Lőrinc adminisztrátor.

A megjegyzések (Observationes) rovatban viszont – de ez már eredetiben is magyarul – ez: M.k.belügyministerium 16712/V-b./1895. számú végzése szerint a vezetéknév „Pap”ra lőn átváltoztatva. Meghalt Bpest VIII. ker. 1900. aug. 14-én.

Az anyakönyvi adatok alapján tehát kétségbevonhatatlanul beigazolódott, hogy azoknak volt és van igazuk, akik Papp Dániel születési helyül „valóságosan” is Omoroviczát (újabb szóhasználatnál Morovicát/Moravicát), születése dátumául pedig 1868. február 11-ét tüntették/tüntetik fel, illetve, hogy vallásául a római katolikus vallást jelölték, azaz jelölik meg.

De hogy magyarnak született-e, vagy csak a neveltetése során vált igaz magyarrá, azt ezek az adatok nem tanúsítják, mint ahogyan arról sem tájékoztatnak, hogy miként tett szert a görögkeleti egyház liturgiájának oly bensőséges ismeretére, mint amilyenről az elbeszélései tanúskodnak. Az életével és munkásságával foglalkozó írásokból kihámozhatjuk, hogy az akkortájt szokásos nyolcosztályos gimnázium alsó osztályait (legalábbis az első kettőt) Zentán végezte, a felső négyet pedig – igaz, öt év alatt, mert az ötödiket meg kellett ismételnie – Zomborban, az egykori, 1872-ben indult Zombori Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban. Itt is érettségizett 1885-ben. (Tehát tizenhét éves korában!) De hogy elemibe hol járt, arról sehol sem találtam adatot. Kevés és bizonytalan az érettségi utáni hat évnek a története is. Szinnyei József⁴ erről ennyit mond: „a budapesti egyetemen a jogi tanulmányokat végezte, mint nevelő hosszabb ideig külföldön utazott, és 1891-től kezdve joggyakorlaton volt Budapesten, hol sokáig közjegyzői irodában dolgozott”. Juhász Géza monográfiájából még azt is kiolvashatjuk, hogy egy évet „államsegélyes önkéntes”-ként a cs. és kir. hadseregben szolgált, de többet nem. Ezek az adatok azonban csak a magyarrá válás folyamatát, a magyar identitástudat megerősödését támaszthatnák alá – ha erre egyáltalán valamiféleképpen is szükség lenne –, de semmiféleképpen se a görögkeleti vallás titkaiba való beavatást. Annak

³ *Matricula Baptisatorum Parochialis Ecclesiae Omoroviczensis Archi-Dioecesis Colocensis, Anno 1868.*

⁴ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. X. kötet, Budapest, 1905. 271–272.

ismereteit másvalahonnan kellett megismernie. Bizonytalan utalások persze erre is akadnak:

Molnár Ferenc említi nekrológiájában, hogy az író valamikor *görög katolikus papnak* készült. (Ez valószínűleg elírás, mert Papp Dániel írásaiban a görög katolikusokat sohasem említi, csakis görögkeleti, azaz ortodox, pravoszláv papokról, kalugyerekről beszél.) A kérdés csak az, hogy mikor és hol?

Osvát Ernő az 1898-ban *Marcellusz* címen megjelent első elbeszélés-kötete kapcsán írja, hogy a kolostorok „...nagy gondoktól csendes élete, melynek az író is osztályosa volt...” A kérdés csakúgy, mit az előbb: mikor és hol?

Hogy van-e valami alapjuk ezeknek a közléseknek, azóta se derült ki, de tény, hogy Papp Dániel elbeszélései arról tanúskodnak, hogy írójuk kiválóan ismerte a kolostorok belső életét, hierarchiáját. Gondoljunk csak például a *Nikánor fogsága* című elbeszélésére! Már a kezdő sorok is sokat elárulnak:

„Nikánor diakónus volt, és soha senkit se bántott. Nikánor mindig áhítattal vetette a keresztet, és szilárdul hitte, hogy olajtól buzogott egykor a Szent Demeter sírja. Nikánor túl magas volt, és így előre hajolva járt, és Nikánor végül azt gondolta, hogy ezen a világon mindenki férfi. Hite nem vala különben; ugyanis mind férfiak voltak az egyházatyák és a szent doktorok, akikkel megismerkedett sorban, és mily mellékesek is a bizánci egyháznak a női szentek! A nőknek elkerített helyük van hátul a teológiában, miképp a templomban szintén.”

De kitűnően ismerte a Tündérlaknak nevezett délvidék: Bácska, Bánát, Szerémség soknemzetiségű – legfőképpen középosztálybeli – népének életét, világát is.

Tény továbbá az is, amit már Herceg János is megállapított: „ha szerbekről ír, akkor az ő egyébként fölényesen könnyed szemlélete egyszerre elhomályosodik, s hangját a nosztalgia melegsége hatja át”. Erről győződhetünk meg *A csúnya Euthym* történetét elbeszélő novellájában is, amikor a fölszentelésére váró, de a fölszentelés előtt nősülni kényszerülő, „szemére nézve bandzsál, arcára nézve iszonytatóan himlőhelyes” Euthym feleséget kereső első próbálkozásán a kiszemelt menyasszonyjelölt, Nádia így próbál a leánykérés elől kibújni:

„– Jöjjön, Euthym úr, valami szép dalt fogok önnek zongorázni.

Elégé ügyesen játszott a régi, falusi hangszeren, s egy könnyű Chopin-mazurkában (ez volt a legnehezebb, amit tudott) talált egyszer egy szomorú kis orosz dalt, melyet mintha az ő délvidéki dalairól másoltak volna. Ezt nagyon szerette játszani. Euthym boldogan hallgatta a zokogó

témát, de szünet után ismét felütötte a fejét, és újból belekezdett a formulába:

– Tisztelt kisasszony! A hivatás, melynek szentelem magamat, korai nőülést igényel...

A lány könyvet nyomott a kezébe.

– Olvasson föl valami verset, Euthym úr.

Euthym kikereste a kötetből a legszerelmesebb verset, és halkán, félig suttogva olvasta:

*Mondjalak galambnak, vagy mondjalak szépnek,
Miként rád leánynak szólnak rád legények...*

De ez érződik ki egyetlen regényéből, *A rátótiakból* is.

A regény főhőse, Purcz Endre (aki igazándiból Purczovich lenne, csak hogy amikor bátyja a nemességért folyamodott, őt kihagyta a jegyzékből, és ezért mérgében Purczra változtatta a nevét) egy őszi este a budapesti rakparton ődöng, ahol éppen akkor kötött ki egy hajó, a Szent Száva. A Purczovichból Purczá vedlett egykori zombori polgármester, a kivilágított hajót nézte. A jelenet leírása a regényben: „A lámpa köré letelepedtek a hajósok, és hosszú nyakú üveggel koccintottak. Arra aztán megpendült a tambura, és az édes kis gitárt elnyújtott bűgő férfikórus kísérte, valami délvidéki románc a rigómezei csatáról, avagy egy szerelmes párról, becsületes rád trocheusokban. Purcz Endre megállt a parton, és egy német szót nyögött: »Heimatsklänge«. Azután együtt dűnnyögte a diszkantot a mulatozókkal, míg csak egy könnycsepp nem hullott a bajuszára. Akkor azt letörölte, és nagyot lélegzett a városi levegőből, azt érezvén, hogy az idegen szellőben most van valami a szülőföld kedves illatából.”

Salgó Ernő⁵ írta róla a halála másnapján közzétett tanulmányában, hogy „mint novellistát kiváltképpen Dél-Magyarország kevert társadalma érdekelte, de ebben is főleg a görögkeleti monostorok élete”, továbbá, hogy a kevert társadalom iránti érdeklődését „nemcsak az befolyásolta, hogy gyermekkorának emlékei a bunyevác világba nyúltak vissza, de még inkább döntő volt erre nézve, hogy benső rokonság kötötte oda”.

És ha most arra gondolok, hogy szerb vonatkozású történeteiben milyen eleven emlékek kerítik hatalmukba hőseit egy-egy szerb dal hallatán, amelyek – mint írja – „becsületes rád trocheusokban” zengenek, vagy arra, hogy *A fekete kabát* című elbeszélésének érettségi előtt álló nyolcadikos gimnazistája, Czár Miklós (akinek mintaképe talán éppen maga az író) milyen élérzékenyülve gondol „az ő rád anyanyelvének édes ritmusára”, illetve, hogy irodalomórán, amíg a tanár Madáchról beszél, neki a rigómezei

⁵ Salgó Ernő: Papp Dániel. *Új Magyar Szemle*, 1900. augusztus 15.

dalok jutnak eszébe, Arany János bajszos képe neki Vuk Karadžić hosszú, fehér bajuszát juttatja eszébe, amikor pedig Petőfi lírájával foglalkoznak, neki Branko Radičević költészete cseng-bong a lelkében, csak azt kell ki-következtetnem, hogy van valami alapja szerb származásnak, esetleges szerb rokonságnak a feltételezésére.

Még inkább megerősít ebbéli hitemben Papp Dánielnek a *Budapesti Napló* egy 1897. január 10-én megjelent cikke: *Az aula kapuja*, amelyre már Juhász Géza felhívja a kutatók figyelmét. Ebben egy Söjtöry Platon nevű diáktársáról ír Papp Dániel, aki „épp harmincegy esztendő”, akivel egy-azon osztályban hallgatta „tizenkét esztendő előtt a halhatatlan Ribáryt”, majd így folytatja: „Csodálatos, de odalenn szokásos genealógiája volt a szép barna fiúnak; nem tudta, hogy tulajdonképpen micsoda is az anyanyelve. Ez a kétség mifelénk, a két nagy folyóvíz közt, sokszor előfordul és igen érdekes, hogy az etnográfusok és folkloristák még nem foglalkoztak azzal a keverék-rasszal, mely származik, ha magyarok és rácok összeházasodnak. Söjtöry Platonnak az apja nemes magyar apától és egy rác anyától született és külön családi megállapodás szerint ortodox keleti hitben nevelkedett, nyelvére nézve pedig kiskorától fogva magyar és rác volt egyszerre... Mármint ennek az óhitű magyar-rác embernek megint az igaz katolikus feleségtől született egy fia, aki ugyancsak az édesanyja hitében nevelődött... Okos, gyönyörű hajlású homloka alatt két nyelv volt csaknem egyformán besejtezve, lehet talán mégis valamivel tökéletesebben a magyar... Magyarnek érezte magát talán és katolikusnak, de feltűnt nekünk, hogy sohasem verekedett a szerb gimnázium tanulóival. Szüleinek a halála után szerb nagyanyjának a rokonainál élt, és belenőtt aztán a rácokba, és ha elhaladt az óhitű templom előtt, renegátnak érezte magát, aki megszökött a Goszpodí pomiluj igazhitű egyházából. Később mégis áttért az óhitre, de azért én magyar maradok – mondogatta magában. A jog elvégzése után beállt szerzetesnek, persze óhitűnek, és nyolc év múlva püspök lett, az ortodox keleti egyház püspöke, szerb hívek és papok élén.”

Ha elfogadjuk, hogy apja lehetett az a nemes magyar apától és rác anyától származó férfi, akinek – halála után – a fiát a nagyszülők (talán éppen pacsériak, vagy Pacséról Zomborba származottak) vették gondjukba, és nevelték szerbbé, görögkeletivé, akkor nagyon is érthetővé válik, hogy írónk milyen úton-módon jutott monostorba, honnan ismeri a görögkeleti szerzetesek és világi papok életét, az ortodox szertartások legapróbb részleteit stb.

Sőt, ez azt is megmagyarázná, honnan erednek pacséri tárgyú elbeszélései, figurái.

S lám, ahelyett, hogy tisztáztam volna egy bizonytalan föltételezést, egy újabb – és talán már szintén sohasem tisztázható – lehetőséget vázoltam fel.

Befejezésül egy röpké szösszenetre hadd térek még ki Papp Dániel írói topográfiájára. Pontosabban arra, hogy Szenteleky Kornél, a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalom vezéralakja, a helyi színek, a couleur locale számonkérője mennyire félreismerte, mennyire rosszul értelmezte Papp Dánielnek az íróilag szabadon alkalmazott topográfiáját, földrajzi hitelességét, hogy micsoda dühödt vehemenciával állapította meg róla, hogy írásai tele vannak topográfiai tévedésekkel, hamisításokkal, hogy bennük Bácskát, a bácskai levegőt, de annak még nyomát sem találja, és hogy művészi szempontból írásai teljesen értéktelenek.

Az író által alkalmazott topográfiával még Herceg János se volt kibékülve, ő is azt hangoztatta, hogy „egy olyan Bácskáról írt, amelynek a valóságos vidékhez se topográfiailag, sem időben, sem társadalmi szerkezetben nem volt semmi reális kapcsolata”. Pedig dehogynem! Számtalanszor tapasztalhatjuk, hogy nemcsak hogy rá lehet ismerni a tájra, a vidékre, de pontosan meg is nevezi a helyszínt, a helyszínen föllelhető azonosító földrajzi pontokat.

A kérdést érintve egyébként már maga az író, Papp Dániel megfogalmazta⁶, hogy Bácskáról igen téves ismeretek keringnek az országban. Általában azt hiszik, hogy ott „a társadalom legkülönbözőbb rétegei folyton isznak, s a bácskai ember még sétálni is úgy sétál, ahogy Marienbadban szokott a fürdővendég: tudniillik poharat tart a kezében, és minden húsztól lépés után iszik egy-egy kortyot”. Pedig hát ez csak téves sztereotípiák, és nem tudják, hogy mi van a fölszín alatt. És a fölszín alatti titkot bogozva elmondja, hogy a dubokai pusztán portyázó komisszáros egy zivataros éjszaka eltévedt a legényével, és a kukoricásban botorkálva rátalált egy földalatti kastélyra, talán éppen Rózsa Sándoréra...

Nemcsak a dubokai pusztát, a földalatti barlang lejárata azonosítható pontosan, de a környékbeli népek emlékezetében a legenda is él, igaz, nem Rózsa Sándorral, hanem Angyal Bandival kapcsolatosan.⁷ Tudni vélik, hogy a valamikori Angyal Bandi vasúti megálló is arról kapta a nevét, hogy „itt volt neki a fészke”.

⁶ Papp Dániel: *Tündérlak Magyarhonban*. (Előszóféle.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980

⁷ Pénovázt Antal: Angyal Bandi két szomszédos falu: Moravica és Pacsér szájhangomán. In: Pénovázt Antal: *Ó-Morovica, jaj Pacsér*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2010

Csík Pál moravici gazdálkodó 1984-ben úgy tudta, hogy az Angyal Bandi vasúti megálló közelében volt Angyal Bandinak és társainak a bunkerja, amely egészen a Duboka melletti Roglaticáig visz. A bunker olyan nagy, hogy lóháton is lehetett benne menni. A betyárvezér és emberei itt a föld alatt laktak, itt lakomáztak – vélte tovább Pál gazda, majd hozzátette, hogy erdő is van ott. Aztán elbeszélte, hogy egy alkalommal a tanítók kivezették a gyerekeket az erdőbe egy kicsit szórakozni. Ahogy ott a partoldalon játszadoztak, ugrándoztak, egyszer csak a föld beszakadt alattuk. Nem estek mélyre, nem lett bajuk, de egy nagy üreg nyílására bukkantak. A bátrabbak a keletkezett lukon bementek, és nem tudom, hány pár csizmát találtak.

De a Pacséri Fogh Péter főszolgabíró is Pacsérra mehet haza a pacséri komposzeszorok közé, és nézelődhet vaskosaras pacséri házának tornácáról, pásztázhatja a falu völgyét, amelyen a kis Pacs-ér fut keresztül sietve, nehogy agyonnyomja a bácskai Svájcz közepe, a Telecska két legnagyobb halma. Nemcsak földrajzilag pontos és azonosítható a leírás, de még a birtokviszonyokra és a falut birtokló komposzeszorok (közbirtokosok) foglalkozására is pontosan utal. Sőt, az alföld–fiumei vasút megnyitásának (1869 – P. A.), a kis Pacs-ér szabályozásának (1887 – P. A.) és a falun keresztülhaladó kövesút, a *makadámút* megépülésének (1895 – P. A.) a főlemlegetésével még arra is, hogy Pacsér XIX. század végi történetével teljesen tisztában van.

Sokszor él azonban a költői szabadság nyújtotta lehetőségekkel, és összezavarja az azonosító pontokat. Így például *A rátótiakban*, amely állítólag Zombor város regénye, amíg az állomás felé vezető sétány, a kanális vagy a megyeháza leírását olvassuk, nincs is kétségünk, hogy hol járunk, de amikor azt olvassuk, hogy a Béga⁸ Rátóton folyik keresztül, vagy hogy a Duna csak alig egyórányi járásra van tőle, elbizonytalanodunk, és föl tesszük a kérdést: valóban ennyire tájékozatlan lett volna a regény írója, aki – mint tudjuk – öt évig volt a zombori főgimnázium diákja, vagyis életének legfogékonyabb éveiben élt öt évet Zomborban, hogy ne tudta volna ezeket a valótlanságokat? És mindjárt válaszolunk is rá: nem hiszszük. Inkább azokkal értünk egyet, akik úgy vélik, hogy azért folyamodik ezekhez a pontatlanságokhoz, ezekhez a topográfiai bukfencekhez, hogy a közvetlen élményeiből táplálkozó történeteiben az élő személyekről mintázott alakjait ne lehessen, vagy legalábbis nehezebben, bizonytalanabban lehessen azonosítani.

De talán túlságosan is elvesztem a személye körüli titkok, bizonytalanságok bogozásában, ám, ha figyelembe vesszük, hogy földinkről, Morovica

szülöttjéről van szó, akiről eddig szinte semmit sem tudtunk, sokan talán még azt sem, hogy egyáltalán létezett, akkor ez – úgy hiszem – természetes. Mint ahogyan az is természetes, hogy azért reménykedünk, hogy egyszer talán – bár ez az idő múlásával egyre reménytelenebb – sikerül is valami véletlen szerencsének (esetleg buzgó kutatásnak) köszönhetően olyan eligazító adatra, fogódzóra bukkanni, amely a jelenleg még homályban rejlő titkokat segít tisztázni, kideríteni. De ez már legyen a mai generációk, a most induló ifjabb nemzedékek feladata! Az én feladatomban jelen esetben amúgy is csak annyi volt, hogy beszámoljak az író születési dátumának és helyének a tisztázását bizonyítandó anyakönyvi bejegyzés föllelésének a körülményeiről.

Csuka Zoltán elfeledett riportja Kabos Ilonka Ady- emlékeiről

1.

A délvidéki magyar irodalmi köztudatból mára majdhogynem nyomtalanul eltűnt az egykori újvidéki napilap, a *Vajdaság*, amely – gyorsan hozzáteszem – nem azonos Kiss József és Laták István azonos nevű szép-irodalmi, művészeti és kritikai folyóiratával, ez utóbbi 1932-ben csupán mintegy fél éven át jelent meg. Ekkor már a magát független politikai és közgazdasági napilapnak aposztrofáló újvidéki négyoldalas hat éve nem létezett. Összesen hat évfolyama ismert, 1921-től 1926-ig adta ki Komlós Martin (Márton), s az Uránia nyomdában nyerte el végső formáját. Kiadóhivatala a Zsidó utca 6-ban, illetve 11-ben volt, a szerkesztőség néhány házzal odébb, illetve egy időben a Šafarik utca 31. alatt. A lap fejléce nem mindig igazít el bennünket a főszerkesztők kilétéről, a sajtótörténet kutatói Lenkey Jenőt, Vukovics Imrét és Hesslein Józsefet említik.¹ Ezt a névsort mindenképpen ki kell egészítenünk a Magyarországról hazatérő, kiváló tollú Havas Károllyal, aki 1923. április 25-étől november 6-áig jegyzi főszerkesztőként az újságot, melynek szerkesztéspolitikájában mindenekelőtt az újvidéki liberális zsidó polgárság érdekeit és nézeteit látjuk visszatükröződni, összmagyar viszonylatban erős oktobrista szimpátiákkal, viszont a bolsevizmus iránti enyhe kritikai attitűddel. A hivatalos Magyarországgal, s részben a vajdasági magyarok önálló politikai szerepvállalásával szembeni alapállásuk kritikusabb, ugyanakkor – mérsékelt hangnemben ugyan – de gyakran írnak a magyarokat és más vajdasági kisebbségeket érő jog-sérelemről, visszaélésekről és támadásokról is.²

Terjedelmi korlátai ellenére a lap – igaz, legtöbbször csak kishírek és rövid tudósítások formájában – élénk figyelemmel kíséri Újvidék kulturális

¹ Lásd Molnár Fábián: *Bácskai lapok*. Az MTA-ELTE Hálózati Kritikai Szövegkiadás Kutatócsoportja által szerkesztett honlapon, www.kosztolanyioldal.hu.

² Vö. Csorba Béla: Csuka Zoltán és Temerin. *Temerini Újság*, 2011. december 22. 9.

életét, s ebben a már említett Havas Károly mellett nagy szerepe van az irodalmi aktivista korszakát élő Csuka Zoltánnak is. Igényesebb riportjait, egyéb írásait Csuka rendszerint kezdőbetűivel (*cs. z.*) vagy hírlapírói álnevével – *Zsongor* – látja el. Talán az ő érdemük, hogy a lap nemcsak felfigyel a veszélyre, de vissza is utasítja különféle belgrádi körök kulturális köntösbe bújtatott megújuló sajtótámadásait a délvidéki magyarok, valamint a magukat a magyar kultúra részének tekintő itteni zsidóság ellen.³ Szépirok is helyet kapnak a lapban (pl. Balázs Béla, Sinkó Ervin, Révész Béla), s az 1923. évi karácsonyi számban Csuka Zoltán verseiről olvashatunk méltatást az ismeretlen K. V. tollából, ugyanakkor Csuka *A vajdasági magyar írók almanachjának* fontosságáról beszél lelkesen. (Azt hiszem, e néhány példa is meggyőzően bizonyítja, hogy a lap érdemtelenül maradt ki a *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikonból*, de bízunk benne, hogy a készülő, megújított változat talán kevésbé lesz mostoha vele szemben.)

2.

Kabos Ilonka nevével az újvidéki olvasók túlnyomó többsége először valószínűleg a *Vajdaság* 1924. február 10-ei számának hírvonatából értesült, mégpedig a városi Zsidó Nőegylet aznapi hangversenyének beharangozásából, ahonnan részletesen tájékozódhatott az esti programról, s megtudhatta, hogy „Zsigmondyné Kabos Ilonka zongoraművésznő” az est első, második, negyedik és ötödik programpontjában „Bach-Bassoni: Caconne”, „Chopin: Berceuse, Valse, Etude, Scherzo as moll”, „Debussy Vrablesqul, L’islejoyeuse”, illetve „Liszt Petrarka sonette, Polonaise” zenedarabjaival lép fel. A programban csupán vezetőkéneven emlegetett társa nem más, mint André Armidi, a pesti Városi Színház egykori tenoristája. Fővárosi művészek újvidéki vendégszerepeltetése 1924-ben már (és még) nem számított rendkívülinek, noha természetesen eseményszámba ment. Alig több mint egy héttel Kabos Ilonka érkezése előtt Basilides Mária, a hírneves operaénekesnő lépett fel február másodikán és az azt követő napokon, majd továbbutazott következő vendégszereplése színhelyére, a montenegrói Bárba. Az újvidéki magyarok között kiverte a biztosítékot – noha erről a lapok nyíltan nem írhattak –, hogy a magyar énekesnőt Újvidékre a szélsőségesen kisebbségellenes, a terrorista eszmékkel is kokettáló szerb nacionalista szervezet, az Orjuna hívta meg, ékes példájául annak, hogy a művészet és a kultúra csillogó kulisszái mögött akkoriban is kemény politikai játszmák zajlottak. Az Orjuna rendezvényét követően az énekesnő még három műsort adott a városi orfeum pódiumán.⁴

³ Lásd pl. A vajdasági magyar sajtó. „Az Ember” és a „Vidovdan” támadásai. *Vajdaság*, III. évf., 236.

⁴ „Tegnap délután az orient expressel megérkezett Novisadra Basilides Mária...” Hírek, *Vajdaság*, 1924. február 2., valamint „Basilides Mária tegnap esti fellépte...” Hírek, *Vajdaság*, 1924. február 3.

Kabos Ilonka (1898–1973) neve a magyar komolyzene ismerői és kedvelői előtt talán a Vajdaságban sem teljesen ismeretlen, hiszen az ötvenes–hatvanas években az akkor már Londonban élő zongorista neves előadóművésszé és európai hírnő zenepedagógussá vált. 1924. évi újvidéki vendégszereplése során Magyarországon már elismert zongoraművésznek számított. A kortársak előtt minden bizonnyal az is közismert lehetett, hogy Ady Endre Ilonka gyermeklányéveiben verseket is írt hozzá. Ady ugyanis jó barátságot ápolt Kabos Edével (1864–1923), Ilonka apjával, a *Budapesti Napló* szerkesztőjével, s a családnál napi vendégnek számított. Erről a *Színházi Élet* 1918. október 20-ai számában maga Kabos Ede számolt be egy, a lányáról készült interjúban, és ugyanott jelent meg két, a lányához írt Ady-vers is, az 1907. december 7-ei keletkezésű *Ilonka* és az *Ez az élet könyve* kezdő sorú verses dedikáció, amely az Ady-filológia szerint 1907. december 20-a táján kerülhetett a *Vér és Arany* verseskötet első példányába. A költemények keletkezéstörténetét Kispéter András Ady Endre verseinek kritikai kiadásában behatóan tárgyalja.⁵

Csuka Zoltán előtt a fenti tények nem lehettek ismeretlenek, s 1924-ben még sem az Ady-kultusz, sem a költő élete és műve körüli viták nem csendesedtek el, számíthatott tehát a téma kuriozitásából fakadó fokozottabb érdeklődésre. A beszélgetés, amely 1924. február 12-én a lap 2. oldalán látott napvilágot, nyilván ezért foroghatott Ady Endre, nem pedig Kabos Ilonka, a zongoraművész körül. A művésznő által birtokában levőnek mondott „ismeretlen négy Ady-versről” nyilván a filológia tudna többet mondani. A riport végén elhangzó ígéretből, hogy tudniillik a művésznő két hét múlva ismét visszatér Újvidékre, úgy látszik, semmi sem lett. Legalábbis a *Vajdaság* nem írt róla.

Tudtommal Csuka riportja, akárcsak a *Vajdaság* számos más szépirodalmi és művelődési vonatkozású produkciója, eddig elkerülte a hozzáértők figyelmét, ezért talán nem éreztelen lefűjni róla a port. Vonatkozik ez az újvidéki zenei műsorról írt meleg hangú beszámolóra is, amely közvetlenül a riport tőszomszédságában látott napvilágot, s nincs ugyan semmilyen jelzettel ellátva, mégis valószínűsíthető, hogy ez is Csuka Zoltán munkája.

Megjegyzés: Mind az idézeteket, mind a mellékletben közölt szövegeket eredeti írásmódjuknak megfelelően közlöm, ez vonatkozik az újságírói elírásokra és sajtóhibákra is. (Cs. B.)

⁵ *Ady Endre összes versei III.* Sajtó alá rendezte Koczás Sándor és Kispéter András. Akadémiai Kiadó–Argumentum Kiadó, [h. n.], 1995

Kabos Ilonka – Adyról

A „kislány fehér virág-kezei” azok a kezek, amelyekről Ady egyik legmélyebb, legcsodálatosabb versét írta, itt futottak tegnapelőtt este előttünk a zongora fehér fogsorán és öntötték el a termen Bach súlyos muzsikáját, meg Chopin csipkeszerűen finom keringőjét. Kabos Ilonka volt itt egy este, Kabos Ilonka, akinek a nevét nemcsak az immáron halhatatlanná vált költő verse tette európaszerte ismertté, hanem az a minden virtuozitáson felülemelkedő művészi játéka, amelyről azt írta egyik kritikus: asszonyos mélység és férfias lendület...

Taps, ünneplés bőven jutott és Novisadon szinte meglepően nagy közönsége volt az estélynek. Előadás után az egyik kávéházi asztalnál közvetlen kedvességgel fogadott Zsigmondné Kabos Ilonka. Kérdezni sem kellett, hiszen annyit tud Adyról, azokról az időkről, amikor Ady még csak „Bandi” volt és amikor fanatikusan támadták és fanatikusan szerették ezt a nyakas, hajthatatlan poétát. És Kabos Ilonka azok közé tartozott, akik fanatikusan szerették Adyt, akik rajongták a művészetét, amelyet pedig még akkor nehéz volt szeretni az ellenség guny, szitok és röhögés folyamában.

– Ady, a mi Adynk – mondja Ilonka és elnéz valahova messze, mikor mesélni kezd. – Az édesapám akkoriban a Budapesti Kabos Hírlapot szerkesztette, mikor a Bandi újságírónak került hozzá. Kicsinyke leány voltam akkor és Bandi, aki naponta feljárt hozzánk, a rajongásig szeretett. Akkoriban jelentek meg az első versei a Budapesti Hírlapban, amelyek nyomán viharok szakadtak fel és amelyeket a guny és szitok egész záporával halmoztak el a kritikusai. Az apámat naponta megállították az emberek, akiket felháborított, megdöbbenett ez az ismeretlen, bátor, új hang és szemére vetették, hogy tönkreteszi a lapot és elriasztja az olvasóközönséget.

– Persze a fanatikus ellenségekkel szemben fanatikus védelmezője volt Adynak az apám. Sokszor megtörtént, hogy Bandira rá kellett zárni az ajtót, csakhogy dolgozzon és írja meg a verseit a lapnak. És akkor születtek meg Ady első híres versei, amelyekkel csakhamar már országos nevet harcolt ki magának.

– Félkezhetetlenül szilaj volt és szerette az italt. Egyszer házi ünnepség volt nálunk, ott volt Ady, Hatvanyék és Nyugat köré csoportosult írók színejava. Mi, gyerekek egy kisebb asztalnál ültünk. Bandi nem birt széles jó kedvével, odaült hozzánk, a gyerekek asztalához és innom kellett vele.

És akkor nagy csoda történt. Bandi, aki mindig büszke volt arra, hogy bírja az ivást, velem nem birt. Nagyon jó kedve volt már és rózsaszínben látta világot, de én még mindig birtam az italt. Szinte röstelkedett, mikor kacagva mondta:

– Ilyet még sohse láttam, hogy valaki rajtam kifogjon.

– Mikor elment a Budapesti Hirlaptól, sohasem feledkezett meg rólam és mindig irt képeslapokat, sokszor csak pár sort, a megbántott zseni sorait, keserű mondatokat, ha életlenül nem olvastam el valamelyik versét és nem irtam róla néhány mondatot.

– Azt a verset, amelyet nekem ajánlott, akkor kaptam, amikor a „Szeretném ha szeretnének” megjelent. Nem is tudtam, hogy ez a vers is a kötetben van, nem is ismertem még a verset; meglepetés volt ez az ajándék, kimondhatatlanul örvendtem, mikor a kötetet felhozta, táncoltam örömben és ez láthatóan jól esett neki.

Kiérezni Kabos Ilonka szavaiból, hogy nem a „megszépitő messzeség” teszi szinessé és meleggé a szavait; ez a szeretet, ez a rajongás már akkor élő volt benne, amikor még Ady a kálvária keserves utait járta.

– Van odahaza négy ismeretlen Ady-versem. Drága relikviák. Egyelőre nem adom senkinek, nagyon az enyéme és a szívemhez nőttek.

Megkérdeztem a művésznőt, hogy mit szól Novisadhoz és a közönséghez:

– Novisad nagyon kedves város és az emberek tán még kedvesebbek.

Aztán mosolyogva tette hozzá:

– Csak a zongora volt rossz. Ezt is megírhatja.

Kabos Ilonka vasárnap reggel utazott vissza Budapestre, de megigérte, hogy két hét múlva visszatér és koncertet rendez a nagyobb vajdasági városokban. Novisadra is eljön, sőt azt is megigérte, hogy az egyik ismeretlen Ady-verset is elhozza a Vajdaságnak.

Bent a bálteremben megszólalt a muzsika és a művésznő indult meg nézni a táncot. Bucsuzáskor kedvesen rázta meg a kezemet:

– Viszontlátásra két hét múlva!...

(cs. z.)

A Zsidó Nőegylet estélye

A Novisadi Zsidó Nőegylet szombaton este tartotta meg hangversenyestélyét melynek műsorán Zsigmondné Kabos Ilonka koncertje és Armidi énekszámáa szerepelt. Kabos Ilonka zongoraművészetének teljes csillogását mutatta be a novisadi közönségnek, amely áhitattal hallgatta ezt a zongorajátékot, amely magasan felülemelkedik a novisadi koncertek nivóján és olyan magasságokba ragad el, ahol egy művész külön egyéni zsenialitásának kifejezését hallhatjuk.

Bach-Bussini: Chaconneja, megragadó erővel tárta elénk a nagy muzsikus-forradalmár lángolását, mély dübörgő művészetét és Chopin meghatóan finom Berceusében és leheletszerű valcerében is briliáns tehetségét csillogtatta meg a művésznő. Debussy Arabeszkje az új muzsikát mutatta be a novisadi közönségnek lebilincselő vonzó erővel. Kabos Ilonkáról talán nem is lehet úgy kritikát írni, ahogyan a többi interpretáló művésztől szoktunk, az ő művészetében külön értéket kap minden egyes opus, és minden zongorajátékán ott érezzük az ő zsenialitásának a szárnyalását is.

Kabos Ilonkát hosszasán és melegen ünnepelte a közönség, amely ezen az estén valódi értéket kapott és igazán szó teljes értelmében művészi élvezetet. Armidi énekművész Toska, talán már kissé tulságosan ismert nagy áriáját énekelte tisztán csengő tenorján, úgy hogy feledtette velünk, hogy ezt az áriát a novisadi hangversenyeken és mulatókban talán már az unalomig sokszor hallottuk. Két ráadása épen olyan nagy hatást váltott ki a közönség körében, mint nagy áriája. A zongorán Mayer Mancsi kísért megértéssel, diszkréten.

Kommentár Várady Tibor írásához

Rózsától Rózsáig. Kitérve a lelkek diszpozíciójára – *Híd*, 2011. 11.

Tisztelt Szerkesztőség!

Az 1971-es *Új Symposion*-pert kiobbantó írás (*Mindennapi Abortusz*) nem volt egy irodalmi remekmű. Ma már nem vállalnám. Ha az ügyészség nem csap le rá, elsikkadt volna a többi szerény írói szárnypróbálgatások között.

Várady Tibornak hálás vagyok, amiért a nehéz napokban kiállt melletttem, és most is pontosan, hűen rögzítette, a *Híd* pedig közreadta az eseményeket.

Számomra mégis több kérdés megválaszolatlan maradt:

– Vajon jogos volt-e a kritika a nemzetiségi elnyomás miatt? Összkomfortos kollégiumban laktunk, ösztöndíjat kaptunk, ingyenes oktatásban volt részünk; anyanyelvű intézmények, lapok működtek, az Ifjúsági Tribünön olyan szólásszabadsággal élhattünk, amiről az anyaországban csak álmodhattak! Vajon ez a kulturális élet visszaállt-e azóta?

– Miért reagáltak ilyen érzékenyen a cikkekre a politikusok, holott a heterogén Vajdaság nem tudott és nem is akart kiválni Jugoszláviából? Tito monarchiájában a 70-es években trianoni folyamat indult meg, a tagköztársaságok föllázdak a szerb hegemonia miatt.

– Elkerülhető lett volna a polgárháború, ha Belgrád minden jogot (beleértve a kiváláshoz valót is) megad a tagköztársaságoknak, így azok belementek volna egy olyan laza gazdasági konföderációba, amilyenbe ma Szerbia igyekszik? Bárhogy is forgatjuk, a sok szabadság ellenére ez mégiscsak egy egypártrendszeri kommunista diktatúra volt, amely gazdaságilag sem volt fenntartható. (A munkás-önigazgatás kudarca.)

1970 táján Újvidéken az Ifjúsági Tribünön sikerült élő kulturális kapcsolatot teremteni az anyaországgal: Németh László, Mészöly Miklós, Konrád György látogatott el hozzánk. Egy anyanyelvű egyetemről is folyt vita. Röhögni is lehetett a viccolimpián, az Alex csappantyúi szatirikus performance-nak a Studio B-ben is reklámot csináltam szendvicsplakát hordozásával. Illyés Gyula és Csoóri Sándor volt éppen a vendégünk.

Aztán hirtelen egy kései kirakatper kellős közepébe csöppentem. Szerencsémre a hatóságok a szocialista országok disszidensekkel szembeni gyakori megoldását választották: futni hagytak. Távozásra csak egy ember biztatott (Burány Nándor), ő is jóval a per előtt, amikor egy pártértekezletről földúlva kirohant: Menjetek! Menjetek mind Nyugatra! Senki sem kérdezte: Alex, mit akarsz: a mitrovicai szigorítottban megrohadni vagy Kölnben doktorálni? Az utolsó pillanatig kivártam. Már a másfél évre csökkentett ítélet is jogerőre lépett, amikor azt gondoltam, nem várom be a rendőröket. (Később anyámnál kerestek Zentán.) Amikor már lelépésemhez Újvidéken a papírjaimat rendeztem, az egyik irodában pechemre egyik tribünös „jóakarómba” botlottam, de nem árult el. Szerb ismerőseim ezt kiabálták: Hogy vagy te elnyomva, ha még szabadlábban vagy? A šibeniki kikötőben a határőr füzetében lapozgatva kereste a nevemet. Nem volt ott. Fölmehettem a hajóra.

Keserves, őrlődő hónapok következtek Németországban: nem tudtam rászánni magam, hogy menedékjogot kérjek. Még a jugoszláv nagykövetségre is többször bemerészkedtem, hogy az útvelem meghosszabbítsam. (Egyszer el is futottam, azt hittem, letartóztatnak.) Most értettem meg Rajkékat, akik még akkor is hittek a pártban, amikor az kötelet akasztott a nyakukba. A feltétlen hit minden diktatórikus ideológia (a vallást is beleértve) alapkövetelménye. Lojális voltam, szerettem a hazámat, Jugoszláviát. Amikor aztán minden kötél szakadt, kénytelen voltam „Asyl”-t kérni. Zirndorfban újratárgyalták az ügyem, nemcsak fölmentettek, de még ösztöndíjat is kaptam. (Köszönöm, Németország!) Befejezhettem a stúdiumom a kölni egyetemen, miközben egy másik mozgalom szívott magába, de ki is köpött. Átköltöztem Magyarországra.

Visszatekintve, minden ország, ahol megfordultam, eltűnt: Jugoszlávia fölbomlott, az NSZK újraegyesült, ez meg csatlakozott.

Rehabilitáció? Ugyan! Ilyen happy enddel semmit sem szólhatok! Mi az én esetem ahhoz a pokolhoz képest, ami ezután zúdult az országra?

ZENTAI RÓZSA Sándor

Budapest, 2012. január

A zöldmozgalom

A 70-es évek: A kezdet

Forrongott az ország. A Bayer Műveknél dolgoztam Leverkusenban, de miután menedékjogot, ösztöndíjat kaptam, sikerült bejutnom a kölni egyetemre. A diplomamunkám írtam az Anorganisches Institutban. Észlelhetők voltak 1968 utórengei. Még működtek a K csoportok (K: Kommunista). Több spartakista kollégám arról győzködött, hogy az NDK-ba kellett volna emigrálnom, ott a fegyver a nép kezében van. (Ezek a szélsőbalosok aztán rendre a legjobb kapitalista vállalatok igazgatói székeiben landoltak.) Vér is folyt: a RAF (Rote Armee Fraktion) a Stadtwald szélén elrabolta, majd kivégezte Hans-Martin Schleyert, a német vállalkozók szövetségének elnökét. A fegyverropogást még a Gürtelen is lehetett hallani, ahol laktam. Heves viták folytak nyilvános pódiumokon, Heinrich Böllre emlékszem, amint ott ült a Volkshochschule színpadán. Böll nem csak ideológiailag támogatta a baloldalt, egy négyemeletes házát ajándékozott a kölni SSK-nak a Salieringen. Az SSK (Szocialista Önségély, Köln) utcán kallódó fiatalokat gyűjtött be közösségekbe, és tüntetésekkkel, házfoglalásokkal, akciókkal állandóan borsot tört a városvezetés orra alá. Meglepett, hogy maguk a zöldek mennyire elképesztően nyírták egymást. Dúlt a fundi-reáló-harc. Amikor Daniel Cohn-Bendit az Alte Feuerwachében a bevándorlásról szóló könyvét mutatta be (1), nála is radikálisabb harcostársa, „Pubi”, irtózatos kirohanást szervezett ellene, mondván, Daniel Ausländerfeind, külföldi-ellenes.

A robbanásszerűen följejlődött német ipar és az állam sem törődött a környezetszennyezéssel. Kén-dioxid volt a levegőben; a vízben és a talajban DDT és egyéb környezetkemikália. Ezért aztán 1968 után az öntudatosodott lakosság, főleg a fiatalok, csoportokat alapítottak, beindult a zöldmozgalom. 1977-ben kerültem a Katalízis környezetvédő

csoporthoz. Különösen Csernobil után ingott meg a bizalom az állami intézetekben, miután a kormány és az ipar el akarta tussolni a környezeti ártalmakat. Hogy mi az ártalmas és mi nem, ebben a polgárok inkább nekünk hittek, s több megrendelést kaptunk. 1968-ban két új mozgalom jött létre: kialakult a környezetvédő és a békemozgalom (Umwelt- és a Friedensbewegung). A K csoportok környezetvédőkké vedlettek át, de nem sokáig bírták velünk (mi szigorú szakmai munkát végeztünk), politizálni kezdtek.

Essenben találkoztam ismét Baksa-Soós Jánossal, a Kex együttes frontemberével, aki hasonló sorsra jutott. Még Pesten ismertem meg, amikor az Ifjúsági Tribün szerkesztőjeként ott jártam. „Kihozom a zenekart” – mondta, és meg is tette.

A Katalyse Umweltgruppe

Egy kollégám, Ulli Kämper hívott meg egy szó szerinti föld alatti csoportba, a Palmstrasse egyik macskaszagú pincéjébe. Miután ólom és kadmium került az élelmiszerekbe, célunk az egészséges táplálkozás lett. „Átállítottam a szüleimet!”, jelentették büszkén a csoporttagok. A nehézfémek, növényvédő szerek és kemikáliák bemosódásáról szóló szakcikket összegeztük, és népszerű formába öntöttük. Könyvünk, a *Chemie in Lebensmitteln* (Kémia az élelmiszerekben) szakkönyvsiker lett (2). Egy-millió márka folyt be. Sok meghívást kaptunk előadásokra, szerepeltünk a médiában. Mi „csináltuk” a savas esőt és az azbeszttemát szintúgy, befolyásolva ezzel a bonni törvényhozást is. A pincéből intézet, fogyasztóvédelmi szervezet, könyvkiadó, labor nőtt ki.

Ekkoriban csapódott hozzánk Jörg Hallerbach az ellenfél oldaláról. Egy gyáros fia volt, karizmatikus személyisége, sokoldalúsága, radikalizmusa sokunkat befolyásolt. Helytörténetet írt a *Kölner StadtRevue*-ben, a kölni repülőtér-ellenes csoportot szervezte, a Volkshochschulén rendszeresen kurzusokat tartott. Emlékezetes maradt *Jörg a brémai Ördögmocsárban* (Teufelsmoor, évente 1 mm-t nő) drámai jelenete: A tűzegtégla-hegyre fölhágva, a tőzeget örülten szétdobálva ordította: Gyilkosok! Rablók! Nem ártana egy atombomba!

Köln, 80-as évek: A csúcson

A 80-as évek elején kiváltak a zöldek, és bementek a parlamentekbe. Az SPD-közeliek körök megalapították a BUND országos környezetvédő szövetséget (200 000 taggal) a konzervatív DBV madárvédők ellensúlyozására. A mozgalom virágkorát élte, jómagam Kölnben kb. 15 csoport

munkáját koordináltam. A békemozgalom és a városvédők velünk együtt futottak föl. Napirenden voltak a százezres tömegtüntetések: Mutlangen, Bonn, Wackersdorf, Kalkar, Frankfurt. Nem szerettem tüntetésekre járni, de az egymillió békemegmozduláson, Reagan látogatásakor Bonnban voltam.

A zöldek nemcsak tőlünk váltak el, de maguk is továbbbosztódtak. A fundik az utcán maradtak a forradalmi társadalomátalakításban bízva (APO: Außenparlamentarische Opposition). A reálók vállalták a „Langer Marsch durch Institutionen” (hosszú menetelés az intézeteken át) című szelídebb, hagyományos utat. 1983/84-ben bejutottak a parlamentbe, illetve Csoórral szólva: „a hátunkon vittük be őket”. 1984-ben kóstoltam bele a demokrácia édes ízébe: a zöldekkel bevonultunk a kölni Stadtratba. A fényes asztaloknál ülve csodálkoztunk, fejünket forgattuk, azt lestük, mikor jönnek a rendőrök és vernek ki bennünket?

Évekig dolgoztam a zöldek keddi környezetszekciójában. A szerdai Mittwochskreisbe ritkán merészkedtem, iszonyodtam attól, ahogy nyírták egymást. Ludwig Hörnert, aki nem volt hajlandó képviselői díjáról lemondani, majdnem megverték. Később a jövedelemlimit és a rotáció is föllazult – mégsem lehetett más a politika. A zöldek először nagyon hálásak voltak: a parlamentekből információkkal és pénzzel látták el a mozgalmat. Később azonban kiéleződött az ellentét: a kölni zöldek meg akarták szavazni a szemétegetőt, mire mi megszálltuk a zöldek irodáját.

Akciókat szerveztünk, a légszennyezés ellen fehér arcmaszkban jelentünk meg a Stadtratban, egy másik ülésen pedig a balkonnál hirtelen ezermárkások kezdtek hullani a szemétegetőt szorgalmazó városatyák fejére. (És valóban: a kölni szemétegetőből országos korrupciós botrány lett.) Nyaranta környezetvédő napokat tartottunk a Neumarkton, standokat állítottunk föl a tereken, bevásárlóutcákon, ahol beszélgettünk az emberekkel, és kiadványainkat terjesztettük. Előadásokat, kurzusokat tartottam népfőiskolákon, kultúrházakban. A biológia kar ökocsoportja egyik rendezvényén a Köln 2020 volt a téma. Az előadásért járó kék százmárkást kitűztem a táblára. „Itt hagyom nektek, egy feltétellel. Egyeztetek meg, mi legyen a pénzzel!” Tudtam, miért nem működik a szocializmus.

A rajtaütés édeskés ízét éreztem 1986 októberének hajnalán, amikor megindultunk a kölni Michversorgung Rheinland felé. Fogalmuk sem volt, mi lesz itt pár perc múlva. Több ezer üres tejesdobozt borítottunk a gyár elé. Az igazgató – később kirúgták – kezébe nyomtam egy tejesdobozt, így volt látható a tévéhíradókban. Évekkel később még a *Der Spiegel*-ben is viszontláttam ezeket a képeket, valaki jól élt belőlük.

Sosem azonosultam ennyire egy várossal, mint most. Köln szinte valamennyi utcáját ismertük, környezetvédő térképeket adtunk ki (Umweltkarte Köln Lindenthal-Sülz), részt vettünk a Stadtrat ülésein mint BUND-Köln, alkotmányos véleményezési jogunk volt. Polgárkérvényeket, Bürgerantragokat adtunk be a panaszbizottságba (többször elvetették). A front tisztán látszott. A túloldalon a spekulánsok, profitéhesek, lakónyomorgatók, erdőirtók, pénzhajhászok, mutyizók – emitt pedig mi: a kerékpározók, városvédők, természetóvók, kisember-támogatók, lakosságpártiak, kisemmizettek oldalán állók. Mind ismertük egymást, romkocsmákban, pincékben találkoztunk. Munkacsoportokat (Arbeitskreis AK), polgári kezdeményezőbizottságokat (Bürgerinitiative BI) szerveztünk: Ökologischer Arbeitskreis, Energieladen, Kölner Fahrradinitiative, Öko-Projekt, BAF, Robin Wood, AK Chemische Industrie, BI gegen Müllverbrennung, AK Ginsterpfad, BUND-Köln, Greenpeace-Köln. Több demokráciát, több egyenjogúságot, élhetőbb várost akartunk.

Saját lapjaink (*Volksblatt*, *Kölner StadtRevue*), könyvkiadóink, könyvesboltjaink, bankunk (Ökobank), még sátorszínházunk is volt.

A belvárosban kiüresedett gyárakat le akarták rombolni, de mi nem engedtük. Ezek gyönyörű századfordulós iparművészeti remekművek voltak, ha megneszeltük, hogy a város le akarja bontani, azonnal megszálltuk. Sokéves harc után itt jött létre a ma is működő 11 Bürgerzentrum. Gyerekcsoportok, művészek, kézimunkacsoportok, környezetvédők kaptak helyet. Így lett a süli dohánygyárból a JUZI (Jugendzentrum Sülz), a nippesi tűzoltóságból a BAF (Bürgerinitiative Alte Feuerwache), az óvárosi porosz Provianthausból a Bürgerhaus Stollwerk.

Harc Kölnért: Platánok a Ringen; Stollwerk csokoládégvár

A játék mindig ugyanaz volt: az SPD/CDU pártközpontokban indították a betonprojekteket. Ehhez zöld területeket, fákat, régi épületeket akartak eltakarítani. Mihelyt megneszeltük, kiszálltunk a helyszínre, a lakosságot fölhergeltük, tüntettünk, mozgósítottuk a sajtót, a tévét. A százezres példányszámú polgári napilap, a *Kölner Stadtanzeiger* igyekezett elhallgatni a problémás ügyeket. Általában a végén ledózeroltak bennünket, de sok mindent sikerült megmentenünk: Kölnben 22 természetvédelmi terület fűződik a nevemhez. Még a kormánnyal is összetűztünk a kormányzati repülőtér miatt (Köln-Bonner Flughafen). A kifutópályákat szélesíteni akarták, betonozni a Wahner Heide lápos-dűnés, nagy értékű biotópot. A sátortábor itt is hetekig kitartott, ám végül győzött a „felsőbb érdek”.

Egyik ilyen városvédő akció volt a platánok védelme a Ringen a földalatti (U-Bahn) építéskor 1985-ben. A városnak útjában voltak a felszíni villamosok a körúton, így hát föld alá akarták dugni, hogy az autóknak több hely jusson. A Kaiser-Wilhelm-Ring egy szélesebb szakaszán viszont egy kis park húzódott százéves gyönyörű platánokkal. A „Belagerung” hetekig tartott, sátrakban, tábortűz mellett őrködtünk a város kellős közepén. Egy hajnalban azonban lecsapott a vidéki rendőrökből álló rohamcsapat, és az utolsó odaláncolt srácot is lehozták a fáról.

A másik országos hírűvé vált ellenállás a Stollwerk csokoládégyár védelme volt 1980-ban. Fülest kaptunk, hogy a Stollwerket le akarják rombolni. Megszálltuk a gyárat. Forró nyár következett. Helikopterekből rőpcédulákat dobáltak: „Ön illegálisan tartózkodik a gyár területén! Azonnal hagyja el!” A lakosság velünk szimpatizált, élelemmel, itallal látott el bennünket. A kölni módszer, a „kifulladás hagyni” bevált. A forradalmárok nyaralni mentek. A gyár java részét azonban sikerült megmenteni. Átalakított lakások, kultúrtermek lettek. A kölni utcazenész, Klaus, a hegedűs, könyvében részletesen leírja az „anarchia nyarát”. (3)

A kölni Magyar Házban (Thieboldsgasse) szerdánként a Bokréta néptáncsoport próbáira jártam, pénteken pedig táncház volt a Cinege együttesel. Az önszórakoztatás képességét még nem veszítettük el. A csoportot a Nürnberg melletti Kastl magyar gimnázium ide települt végzősei hozták létre. Botlábúként kezdtem, de annyit gyakoroltam, hogy végül együttesvezető lett belőlem. Húsz évig táncoltunk, országszerte fölléptünk, aztán utánpótlás hiányában a táncsoport megszűnt. Kölnben mintegy ötezer magyar élt, és állandóan veszekedett.

Jövőműhely

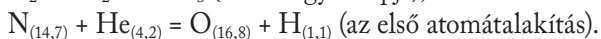
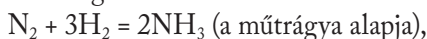
A Csernobil évében, 1986-ban jött hozzánk Robert Jungk, a neves publicista, jövőkutató (4). A Rajna-parti Theater am Sachsenring dugig megtelt, mikor én kerültem a mikrofonhoz, Robert megfordította a kérést: Hát csináld meg te! Úgy éreztem magam, mint Michael Ende hőse a *Vég-telen történet*ben. Rádöbbsentem, ha én nem csinálom, akkor senki. Jungk Kölnből Dortmundig egy egész sor Zukunftswerstattot, jövőműhelyt szervezett, ahol demokráciát és jövőt tanultunk építeni (5). (Itthon is biztatok mindenkit, csináljon jövőműhelyeket, az összes anyagot megadom hozzá.) Jungk salzburgi jövőkönyvtárában a Köln 2020 jövőszcenárió is megtalálható. Aachenből jött át hozzánk Helmut Creutz építész (6), aki a pénz, a fogyasztás, a kamat összefüggéseiről világosított föl bennünket.

A Kölni Csoport

Gummersbachban éjfél után egy órakor üléseztünk. (Eléggé nehezemre esett, mert én reggel 8-kor szoktam kezdeni a munkát a laborban.) Itt volt az SSK egy vidéki csoportja, itt építettük meg a télen is működő tartályos komposztálót. A szerves konyhahulladék nem került a kukába, így csökkentette a szemét súlyát, és a szemét is szárazabb, kezelhetőbb lett. A csoportban velünk volt a világszerte ismert Maria Mies ökofeminista szociológus (7), aki Vandana Shivával a női egyenjogúságért küzdött. Saral Sarkar Indiából jött, mint a harmadik világ élő képviselője, aki Kölnben a nyilvános vitákon mindig lehengerlő tudott lenni (8). Lothar Gothét, az SSK alapítóját, Peter von Dohlen biológussal sikerült ökológiai útra terelni, olyannyira, hogy földet is vettek önellátás céljából. Az egyetemen és a főiskolákon számos akciót szerveztünk, főleg szemét témában. A csoport ma is működik, igaz, nyugdíjas tempóban.

Tudománykritika

A tudományt már a 68-as diákmegmozdulások sem kímélték. „Egy teflon lábasunk már van”, „Rakétákat akarnak, a gatyában meg semmi!” A tudományban való hitemet sem máról holnapra veszítettem el. A „Rózsaféle vegyületek”, a K_2PtAs_2 és társai először még hizlalták hiúságomat, de a jelek a kutatás képtelenségére és perversitására egyre szaporodtak. Először Peter von Dohlen jött rá, hogy kutatásait a kölni egyetem fiziológiai karán katonai célokra használták föl. Egyre gyakrabban találkoztam „kiugrott” szakemberekkel (Klaus Traube atomfizikus, Kerner Imre kémikus), akik megundorodtak az ipar gátlástalanságától. Tüntettünk a kísérleti fúziós reaktor ellen Kalkarban (Schneller Brüter). Erre mondják: Mikor lesz alkalmazható? Mindig 40 év múlva – akkortól, amikor kérdezik. 1988-ban hidrogénkonferenciát rendeztünk, mert egy pillanatra úgy tűnt, a hidrogén megoldja az emberiség energiaproblémáját. A további találkozások aztán végleg fölnyitották a szemem: Klaus Meyer-Abich természetfilozófus, Peter Kafka csillagász (9), Hans Peter Dürr atomfizikus (aki Teller Edéről mesélt nem hízeltgő dolgokat) leszedték a tudományt a pidesztálról. Erwin Chargaff biokémikus arról beszélt a WDR-en, hogyan csapott át a leíró tudomány szétzúzóvá (10). Két reakció számít végzetes ökológiai átverésnek:

Bertrand Russel így ír 1943-ban: „...A tudományt mindinkább technikává degradálják a világ természetének megismerésére törekvő tanítás

helyett... Hogy a tudósok mire fordítják szakértelmüket, az nagyrészt a véletlen mülk; a technika fejlődéséhez szükséges kiterjedt szervezett hálózat vezető pontjaiban állók bizonyos korlátok között ugyan, de tetszésük szerint terelhetik ebbe vagy abba az irányba. A hatalmi nyomás tehát nagyobb, mint bármikor az idők folyamán. A tudományos technika által inspirált filozófiák tehát így hatalmi filozófiák, s hajlamosak arra, hogy mindent, ami nem az emberrel kapcsolatos, pusztán nyersanyagnak tekintsenek; a célok már nem számítanak, csakis a folyamat végrehajtásának szakszerűsége. Ez is az örökség egyik fajtája...” (11)

Thomas Kuhn (12) és Peter Feyerabend (13) írásai aztán betetőzték az egészet, lehullott a lepel a szent tudományról. A fejlődés nem más, mint egy világfelzabáló örület, amiben az ember maga mit sem változik. Hans Paasche Lukanga Mukara leveleiből kiviláglik, hogyan születik ez a „gazdasági fejlődés” (14). A tudományos folyóiratok idegesek lettek a tudománykritikától. A *Bild der Wissenschaft* kikérte magának a fennkölt tudomány megkérdőjelezését. Még a berlini alternatív lap, a *Wechselwirkung* is visszadobta cikkeimet, de végül egy mégis megjelent a *raum&Zeit*-ben (15).

Teller Ede budapesti 1992. évi előadását nem mindenki fogadta üdvölgéssel, az ETK természetvédelmi kör tüntetett.

A tudománybabonának mindenki felül. A Mindentudás Egyeteme ellen 2002-ben volt tiltakozás. A Vissza a Nobel-díjakat! című írás 20 olyan tudóst sorol föl, akik a Nobel békeeszméjével nem éppen összeegyeztethető atombomba építésében működtek közre (16). Még egy napilap is közölte egyoldalas(!) tudománykritikámat. (17)

A 90-es évek: A hanyatlás

A 90-es évek eleje meghozta az átalakulást, illetve a hanyatlást. Kitisztítottunk egy országot, de létrehoztunk egy új iparágat: Entsorgungsindustrie (ártalmatlanító ipar), ami a maga részéről tovább szennyez. A szennyező iparágakat kitelepítették a harmadik világba, így lett ismét kék ég Németország fölött. A szemétegető ellen elvesztettük a húszéves harcot, mert a gyökeres változást értük el. A szemét csak egy tünet, ahol jólét van, ott szemét is. Az Ökobank megszűnt, miután elbukta kihelyezett kölcsöneit. A zöldeknél a reálók legyőzték a fundikat, a zöld alapelvek egymás után árultattak, égtek el a hatalom felé vezető úton. „Élelmes” csoportok lenyúlták a zöld üléspénzeket. Ami maradt: megkövesedett struktúrák, zöld múltú miniszterek és hétköznapi fenntartott fejlődés. A problémák elintéződtek vagy rejtetté váltak, a munka elvégeztetett.

Nem jött utánpótlás, az új fiúkat a férfiparfümök már jobban érdekelték, mint a környezet romlása. A Katalyse-ből kiváltam, mert meguntam az ügyeletes káros-anyag-futtatást és a pénzherdálást. A csoportok fölbomlottak vagy hivatásossá váltak. Sokan cégeket alapítottak, bioboltok, szelíd-energia-, építész-, fogyasztóvédelmi irodák alakultak. A népfőiskolai kurzusokon már mindent elmondtunk, elfogyott a hallgatóságunk. Visszavonultunk oda, ahol kezdtük: a magánlakásokba. A nagy csoportok, szövetségek fönmaradtak, ma is működnek, súlypontjaik mások (globalizáció, génpiszkálás).

A csoportok életútja

I. Alakulás: A polgárok összefognak valamilyen probléma, visszaág, rossz folyamat megszüntetésére. A szervezkedés rendszerint spontán és alulról jövő, egy kiszivárgott információ, újsághír vagy megfigyelés nyomán. Ember hoz embert, a közös érintettség motivál. Nemritkán család nélküli szabadúszók, natúr-romantikusok, aggódó anyukák, de akadnak megtérő ipari szakemberek is, akik kiborulnak és átállnak, mert túlságosan beleláltak a kártyákba. Magánéletük többnyire rendezett; fölös, vagy kipréselt energiákat vetnek be, találkozás lakásokban, eszközök saját zsebből, sok ember, nagy lelkesedés. Kérvényeket adnak be, aláírásokat gyűjtenek, a sajtót tájékoztatják. Ha az ügyben döntés történik, így vagy úgy, a csoport rendszerint fölbomlik. Legtöbbje rezignál, egyesek nagyobb csoportokba mennek át. Ritkábban a csoport átfogóbb problémát talál, szervezeti formáját ehhez alakítja.

II. Állandósulás (várépítés): Olyan csoportok is alakulnak – rendszerint egyetemi központokban –, amelyek országos vagy általános probléma megoldását vállalják föl. Az aktorok rendszerint értelmiségi, elkötelezett, politikai fiatalok. Hatékonyságnöveléshez anyagi forrásokat keresnek. Kezdetben csak a dologi kiadásokat fizetik, de hamarosan az emberi munkát is. Beindul a hivatásos szervezet, a taglétszám növekszik. A csoport intézet lesz, a munkatársak fizetett és lelkesedésből dolgozókra különülnek el. Az „önkéntesek” a funkció keze alá dolgoznak. Az ügyvel való direkt foglalkozás mellett megjelenik a szervezetre, az adminisztrációra, a politikára szánt idő, pénz és munka. A zöld színéváltozás: a kiemelkedő vezetők – egykor hithű zöld pártkatonák, mint a többi – hamarosan az életben levetkőzik a „zöld hülyeségeket”, míg a mikrofonok előtt a legzöldebb zöldek. Szemrebbenés nélkül veszik át ellenfeleik eszközeit, amelyek ellen eredetileg harcra indultak (autó, számítógép). Napi földadatuk a „behülyítés”, zöld pártkatonák és a pénz biztosítása. Egyes csoportok előremerészkednek: eladják magukat az autógyáraknak, vagy a börzére viszik a

kasszát. A bázis sem egészen hülye, napirenden vannak a konfliktusok, a számonkérések. Ha a zöld igazgatók kitanultak, gyakran megveszik őket a multik, a zöld konyhatitkokkal együtt. Nincs jobb PR-ember a környezet-osztályon, mint egy volt zöld harcos!

Az óriásszervezetek a csoportnövekedés csúcspontjai. Tényezők a politikában, a címlapokon, nélkülük nem lenne ilyen a világ. Itt aztán profizmus nélkül végképp nem megy. Az ára: vízfejűség, melléfogások. Országos intézet, országos szívatás. A polgár adakozik, és azt hiszi, neki már semmit sem kell csinálnia. Szereptévesztés: a Greenpeace alagutat épít Dánia és Svédország között. A GP-flotta gerjeszti a munkát, mert nem állhat. Multik és környezetvédők kéz a kézben, egymásból élnek. A multikat, ha nem ellenőriznék, epidémiát okoznának, ekkor pedig a fogyasztók a multikat halálra bojkottálnák, vagy a kormány bezáratná őket. A sajtóval hasonló a szimbiózis. Éljen mindenki!

III. Hanyatlás vagy stagnálás: Ha a probléma megoldódik vagy megoldhatatlannak bizonyul, ha a megbízások elfogynak, a csoport – most már intézet – vegetál vagy föloszlik. Legtöbbje azonban nem adja meg magát: a hivatások ebből élnek, és ez a legerősebb motiváció. Az intézet önjáróvá válik, saját maga keresi a munkát, ha kell, gerjeszti is. „Probleme gibt es immer”, probléma mindig van, mondja egy oszttrák, csak meg kell találni. A csoportok, most már mint vállalatok, egymással is versengenek. Egy városban munkamegosztással lefedik a munkát, de ha egy erősebb jön, félrelöki a többi. A pénzszerzés – pályázás – lesz a legfontosabb föladat. A pénzek eredete gyakran nem tisztázott, a támogatók motivációja nem világos.

A magyar zöldmozgalom Először embernek kell lenni, aztán zöldnek

A nagykállói tánctáborban nyomtak a kezembe először egy *Természetvédelem* című folyóiratot 1986-ban. György Lajos-Piros, a zöldmozgalom atyja válaszolt először levelemre. Utána *Kölni levelek* címen jelentek meg híradásaim (18, 19). Nyaranta találkoztam a győri Reflexszel, a pesti ETK-val, a BME zöldkörrel. 1991/92-ben országos előadaskörutamon valamennyi egyetemi városban megfordultam.

Az elején ártatlanul induló magyar zöldmozgalom aztán hihetetlen változáson ment keresztül. Amikor Magyarországra települtem (1994), már senki sem gondolta komolyan. Már mindenki megélhetési zöld volt. Én voltam a palimadár, beléphettem az OPeBaSzö-be (20). A szaktu-

dásom nem, inkább a megtakarításom kellett volna. Megkezdődött a pályázatosdi: „Mennyi a suska, és mit lehet lenyúlni?” Környezetvédők helyett inkább zöld bűnözőkkel lett dolgom. A nyugati naiv adományozók lapátolták a pénzt az országba, amit aztán a zöldek rendre elverték. Ma a „zöldmozgalom” Magyarországon sötét szobákban számítógépeiket püfölő pályázatvadász irodistákból áll. Ami ma zöldmozgalomnak hiszi magát, azok közönséges szolgáltatási vállalatok, amelyek pénzért közlekedéssel, szemétyűgyekkel, táboroztatással foglalkoznak. Nem különböznek a szemétszállító cégektől vagy a turistairodáktól. Illetve mégis: utóbbiakat ellenőrzik, hatásuk mérhető, a piac keményen hajtja őket. A zöldcégek tarifái politikai alapúak, hatásuk nem mérhető, ellenőrzés nincs. A szórólapok és a plakátok gyakran a szemétre kerülnek, vagy a szekrényekben porosodnak. A mozgalom először szemetet csinál. Amennyit itt „szemléletformálásra” kiadtak, már rég az egész ország szemlélete meg kellett volna hogy változzon. A „tréning” is kedvelt formája az áltevékenységnek, ez gyakran a további pénzszerzésről szól. A részvétel díjtalan, könnyen szerzett pénzt könnyen ki is lehet adni. Nekem bizony a gazdag Nyugaton kemény 300 márkákat kellett fizetnem a hétvégi szaktanfolyamokért. Mindez mellett hiányoznak a nyilvános pódiumviták az ipar és a politika képviselőivel. Sosem hallunk olyasmit, hogy egy zöldszervezet az illetékes vezetőkkel érdeklődők előtt megvitatta a felszíni vizek vagy az energiafogyasztás problémáit.

A pályázatosdi olyan játék, amelyben minden szereplő megnyugtathatja a lelkiismeretét:

- az adományozó, mert adott (közben tovább folytatja),
- az elosztó (lám, ő megszervezte),
- a nyertes, aki a legegyszerűbben tudta előadni, mi minden jót csinál a pénzzel.

Ez egy fajta egyházi abszolúció: add ide a pénzed, és én föloldozlak.

– A pályázati behülyítésnek én is többször áldozata lettem. Mondvacsinált ürügyekkel (oldalszámozás hiányzik, nincs összefűzve) dobták vissza a kérvényeket, többheti munkánkat. Az ernyőszervezetek egymás között osztották szét a pénzt. Nem tudjuk, honnan jön a pénz, mert nem is akarjuk tudni. (Habár az egyik ilyen zöld íróasztalon megdöbbenve egy nyilvánvalóan külföldieknek szóló politikai helyzetjelentést pillantottam meg.) Ha szó sincs pénzmosásról vagy vállalatok zöldre festéséről, nyilvánvaló, hogy a pénz nem a biogazdaságból ered. A pénz környezetromboló gazdasági tevékenységgel termelődik meg, így hát minél több pénzhez nyúlunk, annál nagyobb pusztítást rendelünk meg. Aki egy forinthez is hozzányúl,

nyomban benne van a globális pénzhálózatban. Ez pedig tömegek nyomoráért és hullahegyekért felelős. Akárhányszor egy bankba lépünk, egy lépéssel közelebb jutunk a rendszer összeomlásához és a gazdasági válsághoz. A bolygó körül körbe-körbehajszolt elektronikus dollármilliárdok mögött már rég nincs valós áru vagy szolgáltatás, a kamatigéret nem teljesíthető.

Ha valaki támogatni akar, ezt más formában is teheti. Figyelje a csoportok munkáját, és a legjobbaknak adjon, mégpedig szakmai útmutatást vagy eszközöket, központi beszerzéssel olcsóbban, pl. csemetéket egy faültetéshez. Ezzel levenné a munka egy részét a helyi csoportról, és olcsóbban, hatékonyabban futna le az akció. Nekem csak azzal kellene törődnöm, hogy helyi ismereteimet bevessem, az embereimet megszervezzem, és a fának gondját viseljem. Félreértés ne essék: egy érdekvédelmi szövetség sem működhet hivatásosság nélkül. Az arány az, ami itt botrányosan pervertálódott, és az egész mozgalom hitelét aláássa.

Az is nyilvánvaló, ha tömegeket akarunk elérni, ellenfeleink eszközeit kell használnunk. Ha azonban a hatás elmarad, eladtuk magunkat – hiába. Ez a dilemma végigkíséri a zöldek történetét. A vita azonban régen eldőlt: az utcán maradó fundi frakció veszített a zöldminisztereket produkáló realókkal szemben. Magyarországon, ahol kettőt ugranak egyszerre, ez a vita napirendre sem került. Az NSZK-ban a zöldek, mint pártalapító politikusok, rögtön az elején kiváltak. A környezetvédő szervezetekben párttagok ritkán fordultak elő, nem nézték őket jó szemmel. Én mint párttonkívüli BUND-os, meghívást kaphattam minden párthoz és rokonszenvezőikhez, hitelesnek és objektívnak ismertek el, viszont ha zöld párttag vagyok, fő motivációmnak – okkal – a mindenáron való hatalomszerzést tartják.

Magyarországon a környezetvédelem és a zöldpolitika egybemosódott. Amikor először zöld országos találkozón (OT) vettem részt, botrányt okoztam azzal, hogy az ország aktuális ökológiai állapotát akartam megvitatni. A szekciókba küldtek, ahol aztán végleg nem történik semmi. Ezek a találkozók hasonlóak a nyugati részvénytársaságok évi gyűléseihez, ahol az elnökség a kisorszvényeseket „Würstchen”-nel megeteti, és újrávalaszttatja magát. A mindenkori kormány szavazatvásárlás céljából megvendégeli a zöld érzelmű társaságot. Valójában minden ilyen zöldtalálkozón országos ökológiai fölmérést kellene közzétenni, és a sajtóban a 300 csoport időszzerű ökológiai követelményeit ismertetni. Nem ez történik, mert ez valójában zöld pártkongresszus, ahol a küldöttek, bizottsági tagok jelölése és egyéb politikai, hatalmi kérdések vannak napirenden. Ez rendjén is volna,

a megfelelő helyen és időben! Így azonban visszaélés történik a környezet- és természetvédő csoportokkal, akiket politikára használnak föl, és akik ebbe bele is mennek, mert egy reformhoz túl fáradtak. Az OT évek óta az unalom jegyében ugyanaz a kaptafa szerint fut le, semmi remény bármi változtatásra. Nem szándékom a küldötteket bírálni, akik a kormány különböző környezetvédelmi bizottságaiban és a kuratóriumokban vállalnak munkát. Aki csak teheti, vállalja föl, hisz nem szabad ezt a demokratikus lehetőséget elmulasztani. Keserű kenyér ez! Vigasztalásul: a németeknél sem volt másképp, amikor a zöldek mandátumokat engedtek át nekünk. Ott ülök a hatalom asztalánál tizenkét haramiával szemben. Ám mégis érdemes: a bonni Bundestagtól a kölni kerületi képviselőig ezek a posztok voltak az információszerzés legfontosabb útjai!

Ezek után nem csoda, hogy sikerült összevesznem valamennyi „zöld” szervezettel. Alibiként használtak és rögtön ejtettek, miután munkáim lenyúlásával pénzeket nyertek. Bizonyára egy egész sor zöldcsoport hasznos és óriási munkát végzett, ezektől elnézést kell kérnem. Ám azokra, akikkel dolgom volt, javarészt érvényes a kritikám.

Személyes sérelmeimnél jóval nagyobb baj, hogy a Magyarországon a zöldmozgalom hitelét veszítette. Ma ökológiával nem lehet szavazatokat szerezni. Az emberek csak akkor reagálnak, ha a hajuk kezd kihullani. A veszély olyan, mint a radioaktív sugárzás: nem látod, nem hallod, nem érzed. Ha pedig hatni kezd, akkor már késő lesz.

Az ökofalvak

1989-ben a pesti Sztoczek utcai kollégiumban a BME zöld kör vendége voltam. Itt született meg a falura település gondolata, nem utolsósorban a bolo'bolo hatására (21, 22). A *Kék Bolygó* leközölte az Ökokiskátét, bár kértem, ne jelenjék meg nyomtatásban. Utána a *Harmadik Part*-ban is megjelent (23). Egymás után keletkeztek az ökofalvak: Visnyeszéplak, Új-Gyűrűfű, Agostyán, Galgahévíz, Gömörszőlős, Máriahalom, Nagyszékely. Jópárszor azonban inkább ökoremete voltam, mint egy álmoközösség tagja. Galgahévíz megér egy misét: az 1994-es ökotáborra értem oda, házat vettem a faluban. Akkor már működött a Galgafarm, még egy bioboltja is volt Pesten az Oktogon közelében. A projekt tipikus esete az álmok szétfoszlásának. Akkor még úgy hittem, a magyar biogazdálkodás az utolsó tiszta szektor, aztán erről is kiderült a behülyítés. A főszervező aztán át is ment szélsőjobbra: ma a Jobbik képviselője a parlamentben.

Szelíd Energia Alapítvány

A Szelíd Energia Egyesület 1992-ben alakult Szombathelyen. A kölni Energieladennél megtanultam a vízvezeték-szerelést, kollektorépítést. Ezt a tudást hoztam Magyarországra. Itt kezdtük építeni a tartálykollektorokat (24), amelyekből ma is egy tucat működik. Az egyesület azonban, mikor kihúztam a lábam, en bloc belépett a MIÉP-be, de túl jól politizálhattak, mert Csurka István en bloc kirúgta őket. Pécsett alakult meg a ma is működő Szelíd Energia Alapítvány. Itt építettük az első síkkollektort a DOZSO művelődési ház tetején. Nyomunkban 40 szoláris cég alakult országszerte. Ám a napkollektorból más lett, mint aminek szántuk: milliomosok főlvágós bolondériája.

Olyan készülékek építésével foglalkozunk, amelyekhez nem kell üzemanyag; bontott anyagból, 100 eFt alatt házilag megépíthetők. Megvászoljuk, mennyi technikát szabad beengedni az életünkbe. Az agostyáni szelídenergia-ösvény állomásai: Savonius-rotor, tartálykollektor, hidraulikus kos, napelemes villanytelep stb. Egy tucat füzetet adtunk ki: *Energiamenü, A gazdaságos és ökológikus fűtés, Mosógépek-mosóporok, Kísérletek pillépalakkal. A Testápoló kislexikon* sikerkönyv lett, a kozmetikum-összetevők minősítéséhez ad útmutatást (25). Most épülő projektünk az önellátó ház, ahol mindenről leválunk: vízműről, villamosműről, gázműről. A házi villanytelep 300 eFt-ból és sok munkából kihozható: aggregátor, napelem, pedálos generátor.

A Sasadi TSz levele a pestiekhez (121 kézzel írott levél) így kezdődik:

* Az értelmiségi munka megvetendő * Könyvet írni bűn * Az információ méreg * Általában mindenki hülyeséget csinál.

És így végződik: Még egy kicsi, és mindnyájan a föld alatt vagyunk. Mért ne tennénk valami jót?

Ökokártya város

VÁROS / Igen

* Itt van lakásom, munkahelyem.

* Jól keresek itt.

* Jó a munkalehetőség, kereshetek más munkát.

* A gyerekek itt járnak iskolába.

* Itt vannak a rokonaim, az összes barátaim.

* Rengeteg a lehetőség kultúrára, szórakozásra.

* Bármire van szükségem, itt megkapom.

116 * Megszoktam itt, jól érzem magam a városi nyüzsgésben.

- * Ami új, haladó, itt történik.
- * Nem mehet mindenki falura.
- * Nem tudok másképp élni.

VÁROS / Nem

- * A lakbértől falun két házat is vehetnék.
- * Jól keresek, de ki is adom a rezsire.
- * A vezetékes házban ki vagyok szolgáltatva: fűtés, víz, szemét, villany, telefon, tévé – mindenért egyre többet kell fizetnem.
- * A munkám egyhangú, nincs örömöm benne.
- * Bizonytalan munkahely: várjam, míg kirúgnak?
- * Minden reggel mennem kell, nem vagyok szabad.
- * Az egész hét csupa stressz, rámegy az egészségem.
- * Órákat lökdösődöm a buszon, mire megy el az életem?
- * Órákat szorongok kocsival a forgalomban.
- * Egész nap zajtól, portól, füsttől szenvedek.
- * Nincs kertem, nincs műhelyem, szorongok a lakásban.
- * Nincs parkoló, nincs garázs.
- * Állandóan veszekedni kell valakivel.
- * Örökösén félnem kell, hogy meglopnak, becsapnak.
- * Itt öregedjek meg ebben az örületben?
- * Falun kerékpárral megyek, nem kell sem kocs, sem busz, sem metró.
- * Falun egészségesebben élek: nyugalom van, jobb a levegő, az élelem.
- * A betegség sokba kerül, az egészség a legjobb pénzbefektetés.

VÁROS / Igen (zöldeknek)

- * Itt vagyok a leghatékonyabb.
- * Itt kapom a legtöbb információt.
- * Itt vannak a zöldirodák, a találkozóhelyek.
- * Itt vannak a pénzforrások.
- * Itt lehet kérvényeket beadni, fontos emberekkel találkozni, politizálni.
- * Együtt erősebbek vagyunk, itt találkozom a legtöbb zölddel.
- * Jó ökohepajokat lehet csinálni, mindig van valami akció.
- * Tüntetni kell, nyomást gyakorolni a kormányra.
- * Ha mindenki falura menne, nem lenne ellenállás a városban.
- * Itt van rám szükség, a lakosság szolgálatában.
- * Falun besavanyodok egyedül.
- * Gazt kapálni igen unalmas.

VÁROS / Nem (zöldeknek)

- * Hiteles akkor vagyok, ha magam is csinálom.
- * Ökológiát városban nem lehet csinálni: hol termelek babot? Hová teszem a naphőgyűjtőt?
- * A városi drágább: több energiát fogyaszt, több szemetet csinál, nagy a bűnözés.
- * A városban mindenért fizetni kell, falun kevés pénzből is meg lehet élni.
- * Kik legyenek a társadalom reformerei, ha nem a zöldek?
- * A multik ellen a leghatékonyabb fegyver: a bojkott.
- * Az igazi kemény munka falun van, nem az irodákban.
- * Falun más ember lesz belőlünk: visszatérünk a természetbe.
- * Lehet gombászni, halászni, borászkodni, kertészkedni, állatot tartani, méhészkedni.
- * A városnak nincs jövője, válság esetén összeroppan, mindent kívülről hoznak be.

Irodalom

1. Cohn-Bendit, Daniel – Thomas Schmid: *Heimat Babylon*, használati utasítás egy multikulturális társadalomhoz, 1992
2. Katalyse Umweltgruppe Köln: *Chemie in Lebensmitteln*, Schauplatz, 1981
3. Klaus der Geiger: *KIWI*, Köln, 1996 (Klaus, a hegedűs)
4. Jungk, Robert: *Ezer napnál tündöklőbbben*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1967
5. Jungk, Robert–Norbert R. Müllert: *Zukunftswerkstätte*. Goldmann, 1981
6. Creutz, Helmut: *A pénz-szindróma*. HIFA Hungária, 1996
7. Mies, Maria–Vandana Shiva: *Ecofeminism*. Fernwood, 1993
8. Sarkal, Saral: *Eco-Socialism or Eco-Capitalism?* Zed Book, London, 1999
9. Kafka, Peter: *Das Grundgesetz vom Aufstieg* (A felemelkedés alaptörvénye). Hanser, 1984
10. Chargaff, Erwin: *Egy új „megváltóra” van szükségünk*. Harmadik Part, 1991/7.
11. Russel, Bertrand: *A nyugati filozófia története*. Göncöl, 1994
12. Kuhn, Thomas: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat, Budapest, 1981
13. Feyerabend, Paul: *A módszer ellen*. Atlantisz, 2002
14. Paasche, Hans: *Lukanga Mukara levelei*. Érted vagyok, 1999. február
15. Rózsa Sándor: 15. Wissenschaft zur Vernichtung von Natur und Mensch. *raum&zeit*, 1991/53.
16. Vissza a Nobel-díjakat! *Természetvédelem*, 1987/5.
17. Amikor a tudománynak is vége. *Napi Magyarország*, 1998. július 18.

18. Kölni levél. *Természetvédelem*, 1986/12.
19. Ökokiskáté II, GAIA Sajtószemle, 1995/281.
20. OPeBaSzö – Országos Pech- és Balek Szövetség (internet)
21. P. M.: *bolo' bolo, paranoia*. Zürich, 1983
22. P. M.: *Olten – alles aussteigen, paranoia*. Zürich, 1990
23. Ökokiskáté. *Harmadik Part*, 1990/2 nyár
24. *Építsünk tartálykollektort!* Szelíd Energia Alapítvány, 2007
25. *Testápoló kislexikon*. Ökotárs, 2002

